

### ลักษณะเด่นของเรื่องแก้วหน้าม้า

จากการศึกษาในบทที่ 2 พบว่าเรื่องแก้วหน้าม้ามีการคัดลอกต่อ ๆ กันมาเป็นหลายสำนวนในรูปแบบของกลอนสวด และกลอนบทละคร การคัดลอกดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าเรื่องแก้วหน้าม้าเป็นเรื่องที่สนุกสนาน ความสนุกสนานนั้นนอกจากจะมีแนวเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ อันเป็นแนวนิยมของยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นแล้ว ยังพบลักษณะเด่นด้านโครงเรื่อง ตัวละคร แก่นเรื่องและอนุภาคของวิเศษ ซึ่งต่างจากเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ทั่วไปอีกด้วย

การศึกษานี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อวิเคราะห์ลักษณะเด่นของเรื่องแก้วหน้าม้าที่นำเสนอในรูปแบบของกลอนสวดและกลอนบทละคร ในด้านโครงเรื่อง ตัวละคร แก่นเรื่องและอนุภาคของวิเศษที่ทำให้เรื่องแก้วหน้าม้าสนุกสนานและแพร่หลายมาจนถึงปัจจุบันนี้

#### 1. โครงเรื่อง

โครงเรื่องของวรรณกรรมนิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ มีลักษณะเป็นสูตรสำเร็จตายตัว ทานอง"เรียนวิชา สายักษ์ ลักนาง" (ศิราพร วิตะฐาน 2532: 38) กล่าวคือ เป็นเรื่องที่พระเอกลักลอบได้เสียกับนางเอกแล้วต้องพลัดพรากจากกัน จากนั้นพระเอกออกติดตามนางเอกขณะเดินทางได้ผจญภัยนานัปการ และได้นางอื่นเป็นภรรยา ก่อนที่จะพบกับนางเอก

โครงเรื่องข้างต้นเป็นโครงเรื่องพื้นฐาน ที่เน้นบทบาทของตัวเอกฝ่ายชาย หรือมีตัวเอกฝ่ายชายเป็นตัวเดินเรื่อง แต่เรื่องแก้วหน้าม้าเป็นเรื่องที่มีลักษณะเด่นต่างจากโครงเรื่องดังกล่าวคือ มีตัวละครหญิงเป็นตัวเอกและเป็นตัวเดินเรื่อง จึงมีโครงเรื่องทั้งที่คล้ายและต่างจากโครงเรื่องข้างต้น ดังนี้

- พระเอกทรงว่าว แล้วท้าวว่าวขาดลอยไป
- นางเอกเก็บว่าวได้ แล้วเสนอตัวเป็นชายา
- พระเอกและพ่อพระเอกรังเกียจนางเอกที่มีหน้าตาอัปลักษณ์ จึงคิดหาทางกำจัด
- พ่อพระเอกออกอุบายให้นางเอกชะลอเขาพระสุเมรุ
- นางเอกแสดงบุญบารมี โดยการชะลอเขาพระสุเมรุได้สำเร็จ
- พระเอกออกอุบายสั่งให้นางเอกมีลูก ก่อนหนีไปอภิเษกกับหญิงต่างเมือง
- นางเอกใช้ปัญญาแก้อุบาย และสามารถมีลูกกับพระเอกได้สำเร็จ
- นางเอกแสดงความสามารถในการรบ
- พระเอกสั่งประหารนางเอก
- นางเอกถอดรูป
- นางเอกได้รับการอภิเษกและครองเมือง
- ชายาของพระเอกหึงหวงกัน

โครงเรื่องข้างต้นนี้ ปรากฏทั้งในปิ่นทองกลอนสวด สัปดนคากาพย์ และแก้วหน้าม้า สำนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ ซึ่งเห็นชัดว่าเป็นโครงเรื่องที่เน้นบทบาทของตัวละครฝ่ายหญิงในฐานะตัวเอกหรือตัวเดินเรื่อง ในสำนวนหลังเนื้อหาคงเพียงเท่านี้ ส่วน 2 สำนวนแรก จะมีโครงเรื่องสืบเนื่องรุ่นลูกของตัวเอกต่อไปอีก เข้าใจว่าแต่งขยายขึ้นในชั้นหลังเพราะเป็นโครงเรื่องที่ทำให้ความสำคัญกับตัวละครรุ่นลูกของตัวเอก และเนื้อหาเน้นบทบาทของตัวเอกฝ่ายชาย ตามขนบของแนวเรื่องจักรๆ วงศ์ ๆ ทั่วไป คือ พระเอกพบนางเอกโดยนางเอกเสี่ยง พวงมาลัยลอยนำมา พระเอกออกติดตามหานางเอก ขณะเดินทางก็ได้เรียนวิชาความรู้กับพระฤๅษี เมื่อได้พบกันพระเอกจึงพานางเอกกลับบ้านเมืองของตน จะเห็นได้ว่าโครงเรื่องสืบเนื่องนี้ นอกจากจะเป็นโครงเรื่องพื้นๆ แล้ว ยังไม่สัมพันธ์กับโครงเรื่องหลักอีกด้วย ดังนั้นโครงเรื่องหลักของเรื่องแก้วหน้าม้าทุกสำนวน จึงมีลักษณะเด่นในฐานะที่เป็นโครงเรื่องที่นำเสนอบทบาทของตัวละครฝ่ายหญิงให้มีบทบาทเหนือชาย

ลักษณะเด่นของโครงเรื่องแก้วหน้าม้าที่ทำให้เรื่องสนุกสนาน เป็นที่นิยมแพร่หลาย มีลักษณะดังนี้

## 1.1 การกำหนดบทบาทของตัวละครเอก

เรื่องแก้วหน้าม้าผู้แต่งสร้างำให้นางแก้วเป็นตัวละครเอกและตัวเดินเรื่องโดยเริ่มปูพื้นตั้งแต่กำเนิดของนาง นางลับคนค้ำกาย กล่าวถึงกำเนิดของนางลับคนอย่างสูงส่งว่าเป็นลูกของพระอินทร์กับนางสุจิตรา หมดอายุชั้ยในเมืองสวรรค์แล้วมาจุติในเมืองมนุษย์ เพื่อให้เป็นพี่ของปิ่นทอง การกล่าวถึงกำเนิดของตัวเอกไว้อย่างสูงส่งเช่นนี้ เป็นไปตามขนบของตัวเอกในวรรณกรรมประเภทกลอนสวดที่เน้นบุญบารมี คุณความดี เพียงแต่ตัวเอกในกลอนสวดเรื่องนี้เป็นตัวละครหญิงไม่ใช่ตัวละครชายตามขนบเดิม ส่วนในสำนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ ที่เป็นบทละครนอกนั้น ได้ลดความสูงส่งของตัวละครเอก มาเป็นลูกตายายคนยากจนหรือสามัญชน แต่ในตอนจบของเรื่องนางได้เป็นถึง"นางเมือง"หรือ"นางกษัตริย์"ที่สุขสมหวังในชีวิต โดยผู้ใช้คุณธรรมด้านความอดทน ความปราดเปรื่อง และความสามารถเป็นจุดไต่เต้าไปจนถึงเส้นชัยของชีวิต อันเป็นการเน้นย้ำศักยภาพของมนุษย์ (จะกล่าวละเอียดในส่วน of ตัวละคร)

ผู้แต่งสร้างลักษณะรูปลักษณ์และอุปนิสัยของนางแก้วให้สัมพันธ์กันอย่างเป็นเหตุเป็นผล เป็นปมขัดแย้งเพื่อความเข้มข้นในการดำเนินเรื่อง คือ ำให้นางมีรูปร่างอัปลักษณ์และเป็นผู้เสนอรักร้าให้ปิ่นทองก่อน ปิ่นทองและพระบิดารั้งเก็ยจนางจึงออกอุบายเพื่อกำจัดนางโดยำให้นางไปชะลอเขาพระสุเมรุจนท้าวำให้นางพิสูจน์บารมีอันเกิดจากคุณธรรมในตัวนาง ด้วยการชะลอเขาสำเร็จโดยได้รับความช่วยเหลือจากพระอินทร์(พระฤาษี) แม้กระนั้นปิ่นทองก็ยั้งรังเก็ยจที่นางมีรูปร่างอัปลักษณ์จึงท้าวำกำจัดนางอีกโดยำให้นางมีลูกโดยไม่ได้สมัครสังวาสกัน ท้าวำให้นางต้องแสดงปัญญาอย่างแยบยล สามารถมีลูกกับปิ่นทองได้สำเร็จ นอกจากนั้นในปิ่นทองกลอนสวด และลับคนค้ำกาย นางลับคนแสดงความสามารถในการรบกับกษัตริย์ร้อยเอ็ดและกษัตริย์ทั้งห้าตามลำดับ เพื่อบกป้องกอบกู้พระนครของนางเกษร ชายาอีกคนหนึ่งของปิ่นทอง ลักษณะดังกล่าวนอกจากจะสะท้อนให้เห็นบุคลิกภาพด้านเป็นผู้นำและความมั่นคงในความรักที่มีต่อปิ่นทองแล้ว นางยังเพื่อแผ่ความรักไปให้คนที่ปิ่นทองรักอีกด้วยซึ่งเป็นคุณธรรมที่สูงส่งหาได้ยาก อันเป็นลักษณะเด่นของตัวละครเอกในวรรณกรรมกลอนสวด ในขณะที่บทละครนอกสำนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ได้ปรับเปลี่ยนเหตุการณ์ำให้ปิ่นทองพลัดหลงเข้าเมืองยักษ์พาลราชแล้วนางแก้วแปลงเป็นชายไปช่วยรบกับยักษ์จนช่วยชีวิตปิ่นทองได้สำเร็จ เหตุการณ์ในบทละครเน้นบุคลิกภาพที่ลนลาน ซลาดเขลาของปิ่นทอง ำให้รสขบขัน ตามขนบของบทละครนอกซึ่งต่างจากกลอนสวด

จะเห็นได้ว่า เรื่องราวที่ดำเนินไปนี้ มีจุดสำคัญมาจากตัวนางเอกทั้งสิ้นและเรื่องเหล่านี้ก็ทำให้รสตื่นตาตื่นใจ หัวหาญอีกเต็ม ประหลาดใจและสงสาร ทั้งเอื้อต่อการวิพากษ์วิจารณ์จดจำเล่าขานในภาพลักษณ์ของนางแก้ว จนทำให้เรื่องแพร่หลายสืบต่อมา

## 1.2 การพบกันของพระเอกนางเอก

เหตุการณ์สำคัญประการหนึ่ง ที่ปรากฏในโครงเรื่องวรรณกรรมนิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ คือ เหตุการณ์ตอนพระเอกนางเอกพบกันหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "วิธีได้นาง" ซึ่งมีวิธีการต่าง ๆ กัน เช่น การแก้ปริศนาในลิลิตเพชรมงกุฎ การวาดรูปในอุณรุทและพระอภัยมณี การเสี่ยงพวงมาลัยในสังข์ทอง เป็นต้น

เรื่องแก้วหน้าม้า ใช้วิธีให้พระเอกและนางเอกพบกันโดยใช้ "ว่าว" เป็นสื่อคล้ายกับบทละครนอกสมัยอยุธยาเรื่องสุวรรณหงส์ ซึ่งกล่าวถึงพระสุวรรณหงส์เก็บพอบที่มีพวงมาลัยของนางเกษสุริยงได้ จนหลงไหลและคิดอยากได้นางเป็นชายา จึงใช้ว่าวเสี่ยงไป ว่าวไปตกพันกับยอดปราสาทที่ประทับของนาง พระสุวรรณหงส์จึงสาวสายป่านเข้าหานาง

เรื่องแก้วหน้าม้ากล่าวถึงปิ่นทองทรงว่าว แล้วท้าวว่าวขาดลอยไปตกที่บ้านนางแก้ว นางเก็บว่าวได้ ปิ่นทองจึงให้พี่เลี้ยงไปทวงว่าวคืน แต่นางบอกให้ปิ่นทองมาทวงเองและเมื่อนางเห็นปิ่นทองมีรูปลักษณ์ที่งดงามก็หลงรักและเสนอตัวเป็นชายาของปิ่นทองเพื่อแลกกับว่าว แม้แก้วหน้าม้าทุกสำนวนจะกล่าวถึงการทวงว่าวของปิ่นทองเหมือนกัน แต่เหตุและจุดมุ่งหมายของการทวงว่าวนั้นก็แตกต่างกันไป เช่น สำนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ ผู้แต่งไม่ได้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายของการทวงว่าว กล่าวเพียงแต่ว่า ปิ่นทองร้อนพระทัยจึงไปสร่งน่านแล้วชวนพี่เลี้ยงออกทวงว่าว โดยพระองค์ทรงว่าวจุฬา ส่วนพี่เลี้ยงเล่นว่าวปักเป้า ขณะที่ทวงว่าวอยู่นั้นว่าวจุฬาก็ถูกว่าวปักเป้าคว่ำจนสายป่านขาดลอยไป ในปิ่นทองกลอนสด อธิบายต่อไปว่า เหตุที่ร้อนพระทัยเพราะถึงเวลาที่ปิ่นทองจะได้เนื้อคู่ เมื่อปิ่นทองและเสนาไปถึงสนามทวงว่าว ผู้แต่งพรรณนาให้เห็นว่า เมืองโกสัมพีเป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์ ปราศจากข้าศึกศัตรู พสกนิกรต่างออกมาเล่นว่าวกันอย่างรื่นเริงสนุกสนาน ปิ่นทองก็เป็นโอรสกษัตริย์ที่ไม่ถือพระองค์เพราะ



สนานกับการเล่นว่าวเยี่ยงคนทั่วไป ซึ่งเป็นการทำให้อนุภาคดังกล่าวมีลักษณะสมจริงเยี่ยงชีวิต ชาวบ้านทั่วไป ถือเป็นลักษณะเด่นประการหนึ่งของเรื่องแก้วหน้าม้า

### 1.3 การช้อนรูป

ลักษณะนิยมของโครงเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ คือ มีอนุภาคเกี่ยวกับการช้อนรูปของตัวเอก วิธีและจุดมุ่งหมายและการช้อนรูปนั้นมีลักษณะที่แตกต่างกัน ดังที่ กิ่งแก้ว อรรถการ (2519 : 173-181) กล่าวไว้ว่า การช้อนรูปของตัวเอกเป็นไปเพื่อเสริมสร้างบุคลิกภาพเพื่อสะสมความรู้ความสามารถ หรือพิสูจน์สิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยมีวิธีการช้อนในลักษณะต่าง ๆ กัน เช่น ช้อนในเครื่องแต่งกายที่ประหลาด เช่น พระสังข์ช้อนในหอยสังข์ ช้อนในรูปจำแลง เช่น คาวีช้อนในรูปตุ๊กตา เรื่องแก้วหน้าม้ากล่าวถึงการช้อนรูปของนางแก้วในลักษณะต่าง ๆ กัน ดังนี้

1.3.1 ช้อนในรูปอัปลักษณ์ ในปิ่นทองกลอนสวดและลับคนค้ำกาย กล่าวถึงนางแก้วว่า เกิดมา มีรูปอัปลักษณ์ ส่วนในบทละคร सानวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ ได้ปรับเปลี่ยนกำเนิดของนางให้ผิดปรกติ คือให้มีหน้า หรือหัวเป็นม้า ทั้งยังพบว่าในसानวนนี้ผู้แต่งใช้รูปอัปลักษณ์ที่สัมพันธ์กับลักษณะนิสัยของนางแก้ว เพื่อยั่วล้อ ประชดประชันปิ่นทอง ทำให้सानวนดังกล่าวสนุกสนาน ต่างจากसानวนอื่นๆ ทั้งรูปอัปลักษณ์ยังเป็นเครื่องพิสูจน์บุญบารมีของนางให้เป็นที่น่าประจักษ์ต่อสาธารณะ เหตุเพราะรูปอัปลักษณ์นี้เองที่ทำให้พระปิ่นทอง และพระบิดารังเกียจเตียดฉันท์ จนวางอุบายให้นางไปตายด้วยการไปชะลอเขาพระสุเมรุ แต่การกลับเป็นว่านางสามารถชะลอเขาพระสุเมรุได้สำเร็จด้วยความช่วยเหลือของพระฤาษี (พระอินทร์) อันเป็นการพิสูจน์ว่านางเป็นผู้ที่มีคุณความดีอย่างสูงส่ง

อนุภาคเกี่ยวกับตัวเอกที่ช้อนในรูปอัปลักษณ์แล้วแสดงกิริยาล้อเลียนนั้น พบในเรื่อง สังข์ทอง บทละครนอกสมัยอยุธยา ตอนพระสังข์ช้อนอยู่ในรูปเงาะป่าบ้างใบ้ที่มักชอบล้อเลียนทกเขย ท้าวสามล และนางมณฑา ลักษณะดังกล่าวไม่ต่างจากรูปอัปลักษณ์หน้าม้า กิริยากระโดดกระเดกของนางแก้วที่มักชอบล้อเลียนปิ่นทอง ำให้ได้อับอายและเสียนหน้าอยู่บ่อยครั้ง ทั้ง

ยังเน้นหัตถ์สรสเป็นหลักเหมือนกันอีกด้วยจึงอาจเป็นไปได้ที่กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ"เสียน" ขนบการช้อนรูปจากเรื่องสังข์ทอง และได้ปรับเปลี่ยนตัวเอกจากชายเป็นหญิงซึ่งเป็นการ"ล้อ" ขนบเดิมอีกด้วย

1.3.2 ช้อนในรูปชาย การช้อนในรูปชายของนางแก้วนั้นเจ็ดมุ่งหมายสำคัญ เพื่อการออกรบ การแปลงเป็นชายหรือการช้อนรูปในร่างชายของตัวละครหญิงเพื่อออกรบเป็นอนุภาคสำคัญซึ่งเป็นที่ยอมรับของวรรณกรรมไทย ดังจะพบอนุภาคเดียวกันในวรรณกรรมหลายเรื่อง อาทิ เรื่องอิเหนา นางบุษบา แปลงเป็นชายในร่างอุณการณ นางมีความสามารถในการรบ เรื่องมณีพิไชย นางยอพระกลิ่นแปลงเป็นชายในร่างพราหมณ์ เพื่อแก้แค้นพระมณีพิไชย ฯลฯ ในเรื่องแก้วหน้าม้านางแก้วมีบทบาทในการออกรบโดยแปลงเป็นชาย ปรากฏในสัปดนคากาพย์และบทละครสำนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ ในสัปदनคากาพย์ กล่าวถึงเหตุการณ์ที่นางสัปदनแปลงเป็นชายเพื่อนำนางเกษรกลับไปเยี่ยมท้าวสุคราฐ เหตุการณ์ดังกล่าวปรากฏในโครงเรื่องสืบเนื่องในเหตุการณ์ที่นางสัปदनได้อภิเษกกับปิ่นทอง และได้เปลี่ยนชื่อเป็น"นางมณฑาสวรรค์" แล้ว เหตุที่ต้องแปลงเป็นชายนั้นเพราะนางตระหนักว่า การเดินทางในร่างหญิงไม่ปลอดภัย หากพบกับพวกยักษ์หรือพวกวิทยากรจะได้ไม่ถูกกลวงลามาให้เสียเกียรติ และหากเกิดต่อสู้กันก็จะสู้ได้คล่องแคล่ว

@ เพศยักษ์เกลือกจับพบจวน จักทาลาลวน  
ดูหมิ่นจะปลิ้นปลอมลวง  
@ เห็นเรากษัตริย์ทั้งสอง ออย่าเหลยพระน้อง  
ที่จะแปลงรูปทองเป็นชาย

(เล่ม 2, 50)

ในบทละครสำนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ เมื่อนางมณีทราบจากพระฤาษีว่า พินทองเข้าเมืองยักษ์พาลราช "ผิวเจ้าเข้าไปในเมืองยักษ์ จะเป็นนักชกแก่หมูยักษ์ซี " นางจึงให้พระฤาษีแปลงร่างให้นางเป็นชายเพื่อช่วยพินทอง พระฤาษีมอบพร้าดำให้นางใช้พร้าดำแปลงร่างเป็นชายแล้ว ขึ้นเรือเหาะไปช่วยรบยักษ์พาลราชได้สำเร็จ

การที่นางแก้วซ่อนรูปในร่างชายเพื่อออกรบถือเป็นการดาเนินเรื่องตามชนบประการหนึ่งของตัวเอกฝ่ายหญิงในวรรณกรรมไทย เมื่อออกรบต้องแปลงเป็นชายเสียก่อนลักษณะดังกล่าวสะท้อนให้เห็นความเชื่ออันเป็นค่านิยมว่า "เดิมนั้น ความคิดในเรื่องบทบาทของหญิงและชายยังแบ่งแยกกันอยู่ว่า ฝ่ายชายเท่านั้นที่แสดงความสามารถในการรบพุ่งหรือปกครองบ้านเมือง " (สุวรรณ เกรียงไกรเพ็ชร 2518 : 225)

#### 1.4 การสร้างความขัดแย้ง

ปัญหาหรือความขัดแย้งของโครงเรื่องที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องต่างๆ นอกจากจะทำให้เนื้อเรื่องเข้มข้น สนุกสนาน ชวนติดตามแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการและศักยภาพของตัวละครอีกด้วย

การสร้างความขัดแย้งในเรื่องแก้วหน้าม้า มีลักษณะเด่นที่น่าสนใจ คือการนำเอาความต่างด้านรูปลักษณ์ชาติตระกูล ค่านิยมด้านเพศ และความสัมพันธ์ในครอบครัว มาเป็นปัจจัยสำคัญสร้างความขัดแย้งทำให้เรื่องเข้มข้นและมีลักษณะเด่นน่าสนใจ

1.4.1 ความแตกต่างด้านรูปลักษณ์และชาติตระกูล ของนางแก้ว กับปิ่นทอง เป็นประเด็นสำคัญ และเป็นจุดเริ่มต้นของความขัดแย้งที่ทำให้เรื่องดำเนินไปอย่างเข้มข้น กล่าวคือ เพราะนางแก้วเห็นปิ่นทองมีรูปลักษณ์ที่งดงาม ชาติตระกูลสูงส่งจึงรัก และเสนอตัวเป็นชายาของปิ่นทองก่อน ฝ่ายปิ่นทองกลับรังเกียจเคียดจันท์ที่นางมีรูปร่างอปลักษณ์ ชาติตระกูลต่ำ แต่ไม่รู้จักประมาณตนหรือเจียมตัว เพราะความอปลักษณ์และความต่ำต้อยในชาติตระกูลของนางแก้ว ทำให้เกิดอุปสรรคและปัญหาตามมาอีกมากมาย เช่น พระบิดาของปิ่นทองสั่งให้นางไปชะลอเอาพระสุเมรุ เพื่ออุบายให้นางตาย หรือประหารนางเมื่อไม่สามารถทำได้ แต่ถึงแม้นางนำเอาพระสุเมรุมาได้ และสร้างความยินดีต่อท้าวมงคลราชมากปานใดก็ตาม ปิ่นทองก็มีอาการรักนางได้ เพราะยังเห็นว่านางมีความอปลักษณ์ ต่ำต้อย และไม่เจียมตัว จึงกลั่นแกล้งให้นางมีลูก โดยที่ไม่ได้สมัครสังวาสกับนาง หากนางไม่สามารถมีลูกได้ นางจะถูกประหาร เหตุการณ์ทั้งสองข้างต้นนี้ช่วยให้นางแก้วได้พิสูจน์บุญบารมี ความเฉลียวฉลาด และ



ความสามารถ ทำให้เรื่องดำเนินไปอย่างสนุกสนาน ตื่นเต้นเร้าใจ ในฉากหรือเหตุการณ์ที่เดินทางไปชะลอเขาพระสุเมรุ ทั้งเอาใจช่วยนางจะนำเขาพระสุเมรุหรือจะใช้วิธีการใดที่จะมีลูกกับปิ่นทองได้สำเร็จ ขณะเดียวกันก็ให้รสสงสารและเห็นใจนางที่ถูกกลั่นแกล้งจากสามีและพ่อของสามี ซึ่งเป็นการกลั่นแกล้งที่นางต้องเติมพันด้วยชีวิต

1.4.2 ความขัดแย้งเรื่องค่านิยมด้านเพศ ประการแรกคือ การแสดงออกด้านความรัก แก้วหน้าม้าทุกส่วแสดงให้เห็นว่า นางแก้วตัวละครเอกฝ่ายหญิงเสนอตัวเป็นชายาของปิ่นทอง เหตุการณ์และแนวคิดนี้จัดเป็นแนวคิดที่ล้ำสมัยเมื่อเทียบกับสังคมเดิมซึ่งไม่นิยมแสดงความรักอย่างโจ่งแจ้ง โดยเฉพาะหญิงที่เสนอความรักต่อชายก่อน ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าสังคมไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัย จนถึงรัตนโกสินทร์นั้น เป็นสังคมที่ชายเป็นใหญ่ (Patrilial Family) (บวร ประพฤติดี, ทิพาพร พิมพิสูทธิ และเฉลิมพล ศรีหงส์ 2520 : 28) ชายจึงเป็นผู้กำหนดประเพณีและค่านิยม เพื่อให้หญิงอยู่ในกรอบที่ตนต้องการ โดยเฉพาะการแสดงออกทางเพศ ผ่านกฎหมายและวรรณกรรมคำสอนต่างๆ เช่น สุภาษิตพระร่วง โอราทกษัตริย์ ตำหรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ และ สุภาษิตสอนหญิง คำสอนเหล่านี้ต่างร้อยรัดสตรีให้ตรึงแน่นอยู่กับขนบธรรมเนียมประเพณีมาชั่วหลายศตวรรษ (สุกัญญา ภัทรราชย์ 2525: 102) โดยเฉพาะคำสอนใน สุภาษิตสอนหญิง ที่ว่า "ต้องเป็นผู้รู้ประมาณตน ทั้งร่างกายและจิตใจ ต้องงดงามทั้งกิริยาวาจา ต้องงดงามในการวางตน รักนวลสงวนตัว ไม่ปล่อยตัวแก่ชาย และไม่มีสิทธิ์จะแสดงความรู้สึกให้ชายทราบความในใจของตน หากฝ่าฝืนจะถูกเหยียดหยามว่าไร้พียงอาย" (พัชนี อัยราวงศ์ 2521 : 108-110) ดังนั้น พฤติกรรมดังกล่าวของนางแก้วจึงเป็นลักษณะขัดต่อจารีตประเพณีอันเป็นสิ่งที่สังคมมีอาจรับได้ ดังนั้นนางจันทราใน ปิ่นทองกลอนสวด กริ้วและตรัสบริภาษนางลับคน ทั้งสั่งให้ประหารนางเสียเมื่อทราบว่านางเดินทางมาทวงสัญญาเพื่อขอให้ปิ่นทองรับนางเป็นชายา

@      เมื่อนั้นบังอรอน      นวนนางจันทร      ได้ฟังลูกยา  
กริ้วโกรธศรีไพ      ตรัสไปมิช้า      ญิงนี้ชั่วช้า      ฆ่าให้เป็นผี

(เล่ม 1, 12)

ในสำนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ เมื่อท้าวมงคลราชทราบจากตายายว่านางแก้วให้มาทูล  
เตือนพันทองให้ไปรับนางเข้าวังเป็นชายา ท้าวจึงท้าวมงคลราชก็รู้ว่าถึงขนาดจะประหารนางแก้ว

พูดได้พริ้วพริ้วน้อยถา  
เคื่องทู่ไม่หายวายแค้น

ชมชานด้านดื้อนี้เหลือแสน  
กระต๊อบแทนเงื้อง่าจะฆ่าตี

(เล่ม 1, 11)

ความขัดแย้งค่านิยมด้านเพศอีกประการหนึ่งคือค่านิยมด้านความเป็น  
ผู้นำ ในปิ่นทองกลอนสวดและสัปดนคากาพย์ นางสัปดนอาสารบกับกษัตริย์ร้อยเอ็ด และกษัตริย์  
ทั้งห้าตามลำดับ แม้การรบนั้นนางอยู่ในรูปลักษณะของผู้หญิง แต่นางก็ได้รับชัยชนะ ความเก่ง  
กล้าสามารถของนางทั้งในด้านเวทมนตร์คาถาและการส่งหนหายตัวนั้นได้รับการช่วยเหลือจาก  
พระอินทร์ แม้ว่านางจะได้รับการชื่นชมอยู่บ้างก็ตาม แต่ตำแหน่งผู้บัญชาการรบนั้นควรจะเป็น  
ชายจะเหมาะกว่า ดังในสัปदनคากาพย์ ฉบับภูเกิด เมื่อบินทองกราบทูลให้ท้าวทศศาทราบว่า  
นางสัปदनจะอาสาออกศึก ท้าวทศศากกล่าวกับปิ่นทองว่านางเป็นผู้หญิงและภารกิจดังกล่าวไม่ใช่  
ของผู้หญิง

@ พูดจามีน่าเห็นจริง	ฤทธาผู้หญิง
ไม่ท่อนใครเฟื่องเรื่องยศ	
@ คิดมาดูหน้าเป็นอด	สุใจไปหมด
เสียเดชพระยศเกรียงไกร	
@ คนจักเยาะเย้ยโยไพ	ว่าบส่อยหญิงไป
ให้ออกชิงชัยต่างองค์	

(เล่ม 1, 57)

นางสัปदनเองก็ตระหนักดีว่าบทบาทของผู้ที่สมควรเป็นของผู้ชาย ดังที่นางเขียนสารถึงกษัตริย์  
ทั้งห้าขอให้เลิกทัพกลับเสีย เพราะผู้ที่ยกทัพมาเป็นผู้หญิง ซึ่งไม่คู่ควรกับกษัตริย์ทั้งห้า และหาก  
ว่าต้องแพ้ นางก็จะเสื่อมเสียศักดิ์ศรี เกียรติยศ ถึงกับเป็น "ความอัปยศ" ดังข้อความในสารที่  
นางเขียนไป ดังนี้

@ ตัวเราเป็นหญิง ไม่พอจะชิง เอากรุงพารา  
 เชิญท่านกลับไป กรุงไกรเดิคนา จักต่อฤทธา ด้วยหญิงจันดา  
 @ จักเสียอัปยศ พระเกียรติยศ เทพจักโยไพ  
 ว่าเป็นกษัตริย์ อัปรีย์ เหลือใจ หน้าหน้าไว้เหน จงไทยตรีตรา  
 (เล่ม 1, 110)

เมื่อกษัตริย์ทั้งห้ารับสารจากนางสับคนแล้ว ก็ไม่เชื่อว่าผู้หญิงจะเป็นผู้นำทัพมา เพราะไม่เคยพบ และได้ยินมาก่อน กลับคิดไปว่าเป็นกลศึกที่ท้าวสุคราฐแต่งมาลวงตน ดังความว่า

@ ปู่หลานไม่มี อันว่ากษัตริย์ จักออกรบรา  
 เราเห็นผิดแพก พังแปลกทูตา ไบรามท่านว่า อย่าฟังคำคน  
 (เล่ม 2, 115)

นอกจากนั้นความรับผิดชอบ ปกป้องผู้ที่ย่อนแอกว่า ก็ควรจะเป็นหน้าที่ของชายเช่นกัน แต่เมื่อผู้หญิงอาสาทำแทนก็จะเห็นถึงความไม่เหมาะสม ดังตอนที่นางสับคนรับอาสาจะปกป้องนางเกษร ขณะพานางกลับเมืองมิลิลา หลังจากพานางมาเยี่ยมพระบิดา ท้าวสุคราฐชื่นชมในความกล้าหาญ และบุญบารมีของนาง แต่ในส่วนลึกแล้วก็นึกว่าหากเป็นหน้าที่ของผู้ชายแล้วคงจะเหมาะสมกว่า

@ เสียแต่มีงแม่เป็นหญิง ฤทธากล้ายิ่ง  
 ถ้าชายดั่งนารายณ์รังสรรค์  
 (เล่ม 6, 109)

ในปิ่นทองกลอนสวด เมื่อนางสับคนยกทัพไปเมืองศรีพตนคร โพรพลที่นางเกณฑ์ไปนั้นต่างวิพากษ์วิจารณ์ และปรับทุกข์กันว่า การไปรบครั้งนี้คงไม่รอดชีวิตแน่ เพราะผู้นำทัพเป็นผู้หญิง

@ จึงเลापวกพล ที่ตามนี้ถามิน นานนางกัลยา  
 ตรีตรีกริกาน ผิดใจนักหนา นวนนางฉายา เจ้าเป็นสตรี

@ แล้วปรับทุกกัน      คิดฉันใดดี      ตัวของเรานี้  
เห็นมิเป็นการ      ติดตามเยาว์มาร      ไม่พลความตาย

(เล่ม 2, 6)

ค่านิยมด้านเพศเกี่ยวกับผู้หญิง เสนอรักร้าให้ผู้ชายก่อน และเป็นผู้บัญชาการรบมีลักษณะเด่นน่าสนใจ และได้รับการวิพากษ์วิจารณ์นั้น เห็นว่ามีความสัมพันธ์กับบริบททางสังคม และบริบททางวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

1.4.3 ความขัดแย้งระหว่างเมียน้อย-เมียหลวง ความขัดแย้งดังกล่าวเป็นขนบนิยมของวรรณกรรมที่มีแนวเรื่องแบบจักร ๆ วงศ์ ๆ ในเรื่องแก้วหน้าม้าปรากฏความขัดแย้งนี้เฉพาะบทละคร สำนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ เท่านั้น ซึ่งทำให้เนื้อหาเข้มข้นและสนุกสนานยิ่งขึ้น

แม้เรื่องแก้วหน้าม้าทุกสำนวนจะแสดงให้เห็นว่าเป็นทองมีชายาหลายคนนอกเหนือจากนางเอก คือ นางเกษร นางคาริวัน ในปิ่นทองกลอนสวด นางเกษร นางกาวีวันใน ลับदनคากาพย์ และนางทัศนาลี นางสร้อยสุวรรณ และนางจันทร์ใน สำนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ แต่ตัวละครที่เป็น "เมียน้อย" เหล่านี้แสดงบทบาทของความเป็นเมียน้อยต่างกันคือนางทัศนาลี มีนิสัยหึงหวง อิจฉา อาฆาต อันเป็นลักษณะนิสัยของตัวละครประเภทเมียน้อยโดยทั่วไป ดังปรากฏใน สำนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ ในเหตุการณ์ที่นางทัศนาลีเดินทางไปตามปิ่นทองเพราะเห็นว่าปิ่นทองจากเมืองโรมวิถีมานานแล้ว นางมีความหวังใจจึงตามมาดูพอมาถึงเห็นปิ่นทองประทับอยู่กับนางแก้วก็เกิดความหึงหวงขึ้นไปนั่งแทรกระหว่างปิ่นทองกับนางแก้ว หลังจากนั้นก็เกิดมีปากเสียงกันขึ้นระหว่างนางแก้วกับนางทัศนาลี ในที่สุดนางทัศนาลีเถียงสู้ไม่ได้ กอปรกับเกิดความอับอายจึงลงเรือกลับโรมวิถี อันเป็นตอนจบของเรื่อง

ครั้นถึงจึงเห็นสองกษัตริย์  
เคืองแค้นแน่นใจดังไฟกัลป์  
ลงนั่งแชกแหวกกลางทางประชด

นั่งบนแท่นรัตนนะรังสรรค์  
ก็ลุยเหล่าสาวสุวรรณนั้นเข้ามา  
ดูทรงยศผิดภักตร์ลงหนักหนา

ประชวรนั้นฉันใดในกิจจา  
ทั้งมดหมอสอนั่งสะพรั่งพร้อม  
ออกلوبข้างอย่างนี้จึงมิไป

พื่อนี้หนองศ์ร้อนดังนอนไฟ  
เป็นเหล่าล้อมซ้อนซับซ้อนนับได้  
ทั้งหม่อใหญ่หม่อน้อยคอยอยู่งาน

(เล่ม 6, 52)

ลักษณะการ hingwang ของนางแก้วกับนางทัศนมาลี เกิดจากความขัดแย้งระหว่างเมียน้อย เมียหลวงอันเป็นโครงเรื่องที่นิยมกันทั่วไปของเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ เหตุการณ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าเป็นการปรับให้เข้ากับบทละครนอกเพื่อให้เหมาะที่จะนำมาแสดงเพราะการทะเลาะวิวาทตบตีกันระหว่างเมียน้อย เมียหลวง และการใช้ภาษาคำทอแพ่งนัยทางเพศนั้นเป็นการสร้างอารมณ์ขันและเพิ่มสีสันให้กับแนวเรื่องนี้ได้อย่างดียิ่ง

ส่วนใน บททองกลอนสวด และ สัปดนคำกาพย์ ไม่ปรากฏความขัดแย้งระหว่างเมียน้อย เมียหลวง ดังนั้นจึงไม่เกิดลักษณะความ hingwang ตบตีกันของตัวละครทั้งสอง ทั้งที่ที่นางสัปदनแสดงต่อนางเกษรในฐานะ เมียหลวงแสดงต่อเมียน้อยนั้น เป็นการให้ความรัก ความเมตตา ความช่วยเหลือเอื้ออาทร เหมือนพี่มีต่อน้อง เหมือนแม่มีต่อลูกซึ่งสะท้อนให้เห็นว่านางมีคุณธรรมอย่างสูงส่งในฐานะตัวเอกของวรรณกรรมประเภทกลอนสวด ที่เสนอคุณธรรมผ่านพฤติกรรมของตัวเอก

ความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวที่นำมาสร้างความขัดแย้งจนมีลักษณะเด่นน่าสนใจ คือ ความขัดแย้งระหว่าง "พ่อผู้กับลูกสะใภ้" กล่าวคือ ในเรื่องแก้วหน้าม้าจะพบว่าตัวนางคลรราชกับนางแก้วมีลักษณะขัดแย้งอย่างรุนแรง โดยตัวนางคลรราชไม่ยอมรับในรูปลักษณ์ ชาติกำเนิด และพฤติกรรมที่ไม่เป็นกุลสตรีของนางแก้ว จึงสั่งให้นางไปชะลอเขาพระสุเมรุเพื่อให้นางไปตาย หรือนางไม่สามารถทำได้ก็จะหาเรื่องประหารนางเสีย ในเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ มักนิยมความขัดแย้งระหว่าง "พ่อตากับลูกเขย" หรือ "แม่ผู้กับลูกสะใภ้" อันเป็นชนบดดั้งเดิม ทั้งยังสะท้อนความจริงในสังคมไทยด้วย ดังนั้นความขัดแย้งระหว่าง "พ่อผู้กับลูกสะใภ้" จึงเป็นความขัดแย้งที่ "ลือ" ชนบดเดิม ซึ่งสร้างความครื้นเครงขบขันอย่างเข้มข้น ส่วนความขัดแย้งระหว่าง "เมียน้อย-เมียหลวง" เป็นความขัดแย้งตามชนบดเดิมของวรรณกรรมนิทานไทย ซึ่งปรากฏเฉพาะ สำนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ เท่านั้น

1.4.4 ความขัดแย้งภายในใจตัวเอง โครงเรื่องอันเกิดจากข้อขัดแย้งที่สำคัญอีกประการหนึ่งของเรื่องแก้วหน้าม้า ที่ทำให้วรรณกรรมเรื่องนี้มีลักษณะเด่นน่าสนใจ คือ ความขัดแย้งภายในของนางแก้ว อันเนื่องมาจากปัญหาด้านบุคลิกของตน ทำให้เห็นความซับซ้อนด้านอารมณ์ของนางแก้ว ลักษณะความขัดแย้งนี้ ทำให้ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ส่งผลให้เป็นตัวละครที่มีชีวิตชีวาและดึงดูดความสนใจ ความขัดแย้งดังกล่าวเกิดจากความอับลัทธิของนางแก้ว ทั้งยังเกิดมาในชาติตระกูลต่ำยากจน ไร้ยศศักดิ์ ถูกรังเกียจจากผู้พบเห็นอันถือเป็นปมด้อย (Inferiority Complex) ที่ฝังลึกอยู่ในจิตใต้สำนึกของนางตลอดมา ปัจจัยดังกล่าวสร้างแรงกดดัน (Repression) ให้นางมุ่งเอาชนะเพื่อลบคาสาปประมาทและการดูถูกเหยียดหยามจากผู้อื่นให้จงได้ ดังนั้นเมื่อนางได้พบกับปิ่นทองหนุ่มรูปงามและสูงด้วยยศศักดิ์ นางจึงหลงรักอย่างหมดใจ และแสดงออกถึงรักนั้นอย่างเปิดเผยไม่อายใคร ทั้งยังไม่คำนึงถึงกรอบจารีตที่หญิงพึงปฏิบัติ และไม่นำพาต่อความรู้สึกของปิ่นทองที่มีต่อนาง ลักษณะดังกล่าวน่าจะแสดงให้เห็นว่านางแก้วต้องการทดแทน (Sublimation) ความรู้สึกที่ขาดหายไปอันเป็นการแก้ไขความคับข้องใจ เพื่อให้คนในสังคมยอมรับคุณค่าของนาง ดังนั้นการมีสามีรูปงามและได้เป็นสะใภ้กษัตริย์ จึงเป็นการลดปมด้อยของนางได้ดีที่สุด นางจึงทำทุกวิถีทางที่จะได้ปิ่นทองมาเป็นสามี แม้จะทุกข์ทรมานเพียงใด ซึ่งตรงตามหลักจิตวิทยาที่ว่า "มนุษย์เราย่อมเต็มใจยอมทนทุกข์ทรมานในการกระทำกิจต่างๆ เพราะเห็นความหมายในการกระทำของตน" (วิตเตอร์ แพรงเคิล, อ้างถึงใน ศรีเรือน แก้วกังวาล 2530 : 86) พฤติกรรมดังกล่าวของนางแก้วมีลักษณะคล้ายกับพฤติกรรมของขุนช้าง ตัวละครใน เสภาขุนช้างขุนแผน ที่มีรูปอับลัทธิแต่กระทำทุกวิถีทางเพื่อให้นางวันทองผู้เลอโฉมมาเป็นคู่ครอง ด้วยหวังให้นางเป็นผู้ลบปมด้อยในความรู้สึกของตน ใน สำนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ ได้แสดงให้เห็นว่านางแก้วต้องการพินทองมาเป็นสามีของนางให้จงได้ แม้พินทองและท้าวมงคลราชวัง กุญแจนางและเห็นว่านางไม่รู้จักรัชมะตามตนก็ตาม แต่นางก็ได้แสดงความเชื่อมั่นในศักยภาพของตัวเองอย่างสูงยิ่งดังที่นางแก้วกล่าวกับพ่อแม่ของนางว่า

@ ถึงรูปชั่วตัวดำต่ำศักดิ์  
ให้สื่อเสียงเฟื่องฟุ้งทั้งกรุงไกร

จะร่วมเรียงเคียงภักตร์ให้จงได้  
ว่าเชิดใจเป็นหม่อมจอมนารี

(เล่ม 1, 18)

### 1.5 การพิสูจน์บุญบารมี และความสามารถ

โครงเรื่องของวรรณกรรมแนวเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ มักมีเหตุการณ์ที่พระเอกต้องแสดงบุญบารมี และความสามารถ เหตุการณ์ดังกล่าวมักปรากฏทั้งในตอนแรกที่พระเอกนางเอกพบกัน เช่น การยกศรในเรื่องรามเกียรติ์ การอธิษฐานตัดต้นไม้ที่นางเอกซ่อนอยู่ในเมฆพิไชย ฯลฯ หรือเหตุการณ์ที่ติดตามนางเอกหลังจากที่พลัดพรากกัน พระเอกจะต้องต่อสู้กับศัตรูทั้งที่เป็นยักษ์ วิทยากร หรือคนธรรพ์ โดยอาศัยวิชาความรู้ ของวิเศษ หรือผู้ช่วยพระเอกซึ่งก่อนที่จะพบกับนางเอก พระเอกจะได้ชกต่อยอีกหลายคน อันเป็นลักษณะคล้ายกับการมอบบำเหน็จรางวัลตอบแทนในความเหนียวแน่น อันเป็นการ"ปลอบ" หลังจากที่ได้"ปราบ" ข้าศึกศัตรูมามากแล้ว

เรื่องแก้วหน้าม้ามีลักษณะเด่นตรงที่การพิสูจน์บุญบารมี และความสามารถนี้เป็นเรื่องราวของนางแก้ว ดังตอนที่นางถูกกลั่นแกล้งให้เดินทางไปชะลอเขาพระสุเมรุซึ่งนางกระทำสำเร็จ การพิสูจน์บุญบารมีดังกล่าวไม่ใช่เพื่อ"อำนาจวาสนา" แต่เป็นการพิสูจน์ความยิ่งใหญ่ด้านคุณธรรมพื้นฐานของความเป็นมนุษย์คือ ด้านความรักมั่น ความอดทนและความซื่อสัตย์ คุณความดีเหล่านี้ทำให้นางรอดพ้นจากภัยอันตรายต่างๆ ดังคำกล่าวที่ว่า "คนดีตกน้ำไม่ไหล ตกไฟไม่ไหม้" คุณลักษณะดังกล่าวเป็นลักษณะที่นิยมกันของตัวเอกในวรรณกรรมไทย โดยเฉพาะตัวเอกในวรรณกรรมกลอนสวด ดังปรากฏในสัปดนคากาพย์ ที่กำหนดให้นางสัปदनมีชาติกำเนิดสูงส่งในฐานะลูกของพระอินทร์ อันเป็นลักษณะของตัวละครแบบอุดมคติ

อีกเหตุการณ์หนึ่งที่นางแก้วได้พิสูจน์บารมี และความสามารถให้เป็นที่ประจักษ์ต่อสาธารณชน คือ นางได้ต่อสู้กับยักษ์พาลราชเพื่อปกป้องชีวิตของปิ่นทอง ในสำนวนกรมหลวง ภูเนตรนรินทร์ฤทธิ ส่วนในปิ่นทองกลอนสวดและสัปदनคากาพย์ นางได้ต่อสู้กับกษัตริย์ร้อยเอ็ดและกษัตริย์ทั้งห้าตามลำดับ เมื่ออาสาป้องกันพระนครของนางเกษร ซึ่งเป็น"เมียน้อย" ของปิ่นทอง แม้การพิสูจน์บารมี และความสามารถของนางแก้วทั้ง 3 สำนวนจะชี้แสดงว่า นางมีความรักมั่นต่อปิ่นทอง แต่ก็เห็นว่ามี การปรับเปลี่ยนเหตุการณ์ให้ต่างกันในปิ่นทองกลอนสวดและสัปदनคากาพย์ นอกจากนางสัปदनจะรักมั่นต่อสามีแล้ว การที่นางช่วยเหลือปกป้องนางเกษรในฐานะ"เมียน้อย" สะท้อนให้เห็นว่านางเป็นตัวละครแบบอุดมคติ ตามขนบของตัวเอกแบบ

กลอนสวด คือ นอกจากตัวเอกจะมีบุญบารมีแล้ว ยังมีความเมตตากรุณา ไม่หึงหวง อิจฉา ริษยาอีกด้วย ส่วนในบทละครนอกสำนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ได้ให้นางต่อสู้กับยักษ์ เพื่อให้เป็นไปตามโครงเรื่องของนิทานจักรๆ วงศ์ๆ ทั้งยังเป็นโครงเรื่องที่ทำให้สคริปต์ฉบับแบบ "มีรบมีรัก" อีกด้วย

## 1.6 การพลัดพราก และติดตามหากัน

การพลัดพรากของพระเอก นางเอกในวรรณกรรมนิทาน ส่วนมากมักเกิดจากการลักพาจากยักษ์ วิทยากร คนธรรพ์ หรือกษัตริย์ต่างเมืองที่หมายปองนางเอกเช่นเดียวกันด้วยวิธีต่างๆ เช่น ซ้ำพระเอกแล้วลวงนางเอกไปในเรื่องควาวี บางเรื่องนางเอกถูกกล่าวร้ายเป็นกาลกิณี หรือถูกกล่าวร้ายว่าเป็นรากษสในเรื่องมณีพิไชย ฯลฯ

ในเรื่องแก้วหน้าม้า เนื่องจากการพบกันของปิ่นทองและนางแก้วนั้นนางแก้วเป็นผู้หลงรักปิ่นทองข้างเดียว ในขณะที่ปิ่นทองรังเกียจเด็ดจันทน์นาง ความพลัดพรากจึงเกิดจากการรังเกียจและการกลั่นแกล้ง ตั้งที่นางแก้วต้องพลัดพรากจากจากปิ่นทองไปชะลอเขาพระสุเมรุ เพราะอุบายที่จะกำจัดนางจากบิดาของปิ่นทอง หรือการพลัดพรากจากปิ่นทอง หีนนางแก้วไปอภิเษกชายาใหม่ หลังจากอุบายกลั่นแกล้งนางแก้วให้มีลูกไว้คอย ดังนั้น ในเหตุการณ์ของการติดตามจึงเป็นเหตุการณ์ที่นางแก้วเป็นฝ่ายติดตามปิ่นทองเองซึ่งต่างจากเรื่องอื่น ๆ ที่พระเอกเป็นฝ่ายติดตามนางเอก ในอนุภาคหรือเหตุการณ์การพลัดพรากและติดตามหากันในเรื่องแก้วหน้าม้า ได้เปิดโอกาสให้นางแก้วได้แสดงบุญบารมี และคุณธรรมต่างๆ ทั้งเห็นความเฉลียวฉลาดแยบยลเหนือกว่าปิ่นทองอีกด้วย

จากการศึกษาโครงเรื่องหลักในวรรณกรรมเรื่องแก้วหน้าม้า พบว่านอกจากจะเป็นโครงเรื่องที่มีเอกภาพและมีลักษณะสัมพันธ์กับเหตุการณ์และตัวละครแล้ว ลักษณะเด่นสำคัญของโครงเรื่องอีกประการหนึ่งก็คือเป็นไปตามความนิยมของแนวเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ มีการปรับเปลี่ยนเสียนล้อขนบเดิมและ "ปรับ" ให้สอดคล้องกับประเภทวรรณกรรมที่นำเสนออีกด้วย ส่วนในโครงเรื่องสืบเนื่องที่ปรากฏในปิ่นทองกลอนสวดและสัปดนคาภาพย์ซึ่งเชื่อว่าแต่ง



ขยายในชั้นหลัง ทั้ง 2 ส่วนนี้เป็นโครงเรื่องสืบเนื่องแบบจักร ๆ วงศ์ ๆ ทั่วไป เพราะเน้นบทบาทของตัวเอกฝ่ายชายทั้งการพบกัน การพลัดพราก การติดตามหากันของพระเอกนางเอก มีลักษณะพื้นๆ ไม่เด่นเท่าโครงเรื่องหลัก ทั้งยังพบว่าในโครงเรื่องสืบเนื่องของ ปิ่นทองกลอนสวด มีการปรับเปลี่ยนแทรกเสริมเหตุการณ์ของเรื่องให้สอดคล้องกับประเภทวรรณกรรมกลอนสวดที่เน้นบุญบารมี คุณความดีและหลักธรรมคำสอนในศาสนา ผ่านพฤติกรรมของตัวเอก ดังปรากฏในตอนจบของเรื่องที่นางศรีเมือง ปิ่นทองและพิณสุริยาสร้างพระพุทธรูปให้เท่าตัวนางสุริยงค์ แล้วทำบุญให้ทานเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้นางสุริยงค์ เพื่อหวังให้พบกันในชาติหน้า เพราะคิดว่านางเสียชีวิตด้วยถูกจระเข้คาบไปขณะลงสระน้ำ

@ ไปทูลขอทอง ทรางพรส่หลอง อุทิศสิ่งไปย  
 ล้อให้เถาอ้ง สุริยงทรามไวย ชาตหน้าจ้โดย ภิบอ้งเทวี  
 (เล่ม 4, 55)

บุญกุศลอันเกิดจากการทำบุญสร้างพระ กอปรกับนางสุริยงค์ยึดมั่นในศีลห้าอันเป็นหลักธรรมที่มุ่งสอนให้ละเว้นจากการประพฤติชั่ว 5 ประการอย่างเคร่งครัด รวมทั้งบารมีของพระพุทธเจ้าที่นางขอเป็นที่พึ่ง ทำให้นางรอดชีวิตมาได้

@ เมื่อนั้นโฉมซีร มาดวยกุมภี ยูในสินห้า  
 ล่าลึกซิ่นโดย ตั้งใจภาว์นา คุณพรศาสดา บิกเกลาเกษี  
 (เล่ม 4, 55)

## 2. ตัวละคร

ตัวละคร เป็นองค์ประกอบสำคัญประการหนึ่งของวรรณกรรมประเภทนิทาน เพราะนิทานจะต้องอาศัยบทบาทและลักษณะนิสัยของตัวละครเป็นส่วนสำคัญในการดำเนินเรื่อง ความสนใจของผู้อ่านและผู้ชมอยู่ที่ตัวละคร ถ้าตัวละครในเรื่องมีบทบาทและมีลักษณะเด่นดึงดูดใจ เรื่องนั้นย่อมจะได้รับความสนใจตราตรึงอยู่เหนือกของผู้อ่านไปนานแสนนาน

ตัวละครในเรื่องแก้วหน้าม้ามีจำนวนมาก โดยเฉพาะสำนวนที่แต่งขยายเรื่องออกไป แต่การวิเคราะห์ตัวละครในบทนี้ ผู้วิจัยเลือกวิเคราะห์เฉพาะตัวละครที่มีลักษณะเด่นหรือมีบทบาทสำคัญในเรื่อง ได้แก่ นางแก้วหน้าม้า พระปิ่นทอง และพระฤาษี หรือพระอินทร์ โดยแบ่งเป็น 2 หัวข้อ คือ ลักษณะของตัวละคร อันได้แก่ ชาตिकाเนต รูปลักษณ์ และ ลักษณะนิสัยและกลวิธีการสร้างตัวละคร

## 2.1 ลักษณะตัวละคร

### 2.1.1 นางแก้วหน้าม้า

2.1.1.1 ชาตिकाเนตและรูปลักษณ์ แก้วหน้าม้าทั้ง 3 สำนวน กล่าวถึงชาตिकाเนตและรูปลักษณ์ของนางแก้วทั้งคล้ายและต่างกัน กล่าวคือในด้านชาตिकाเนต แก้วหน้าม้าเกือบทุกสำนวนกล่าวตรงกันว่า นางมีชาตिकाเนตต่ำต้อยเป็นลูกของตายายมีอาชีพเก็บของป่า และผลไม้ขาย ในสำนวนคำกาพย์ กล่าวถึงชาตिकाเนตของนางสลับคนต่างไปจากสำนวนอื่นๆ คือ นางเป็นธิดาของพระอินทร์กับนางจิตรา (สุจิตรา) เมื่อนางสลับคนจะสิ้นอายุขัย บนสวรรค์พระอินทร์จึงให้พระเพชฌ (พระวิษณุกรรม) นำนางให้ไปเกิดในดอกบัวในเหมืองมนุษย์ (ชมพูทวีป) ที่เมืองมคธินลาโดยหวังในโพธิสมภารหรือบุญบารมีของนางได้ช่วยกษัตริย์ในเมืองดังกล่าว

@ บางหลังยังมี ท่านท้าวโกสีย์ อยู่ดาวดึงส์

พร้อมพร้อมทั้งองค์ โฉมยงจิตรา นางสุพัตรา กัณระยามีศรี

@ ท่านท้าวโกสิต สำนักตรีภคิต ด้วยยอดบุตร

ลูกท้าวอัมรินทร์ จากสิ้นชีวี จากแต่ตั้งสี่ ลงสู่ชมพู

@ จึงเอื้อนโองการ ตรัสสั่งมินาน แก่พระเพชฌ

ท่านจงพาบุตร จุติยังชมพู เสมือนได้เห็นดู แก่เราเกิดหนา

@ เราคิดจิตเจตน จะให้ยุพเขต จุติตั้งสี่

สร้างโพธิสมภาร คิดอ่านปรารภนา เมืองมคธินลา ลูกพญายังมี

(เล่ม 1, 1)

ในด้านรูปลักษณ์ของนางแก้วนั้นนับว่าเป็นประเด็นสำคัญ ต่อโครงเรื่อง และแก่นเรื่องของวรรณกรรมเรื่องนี้ จากการศึกษาพบว่ารูปลักษณ์ของนางแก้วมีความอับลักษณ์ทุกสัณฐาน สัณฐานกรรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ กล่าวว่านางแก้วมีหน้าเหมือนม้า ส่วน ปิ่นทองกลอนสวด แม้จะไม่ได้กล่าวไว้ชัดเจนว่าหน้าตาของนางสัปดนอับลักษณ์เท่ากับ สัปदनคาภาพย์ แต่ก็เห็นได้ว่า เมื่อนางสัปदनไปอาศัยกับตายายที่ศิรีพตนครก่อนได้สมัครสังวาสกับปิ่นทอง นางได้ขอให้พระอินทร์แปลงร่างให้นางเป็นหญิงงาม ซึ่งแสดงให้เห็นว่านางต้องเป็นผู้มีหน้าตาอับลักษณ์เช่นกัน

2.1.1.2 ลักษณะนิสัย จากการศึกษาพบลักษณะเด่นอันเป็นลักษณะนิสัยของนางแก้วในประเด็นต่าง ๆ ต่อไปนี้

2.1.1.2.1 กล่าวแสดงออกด้านความรัก พฤติกรรม หรือลักษณะนิสัยดังกล่าวของนางแก้วถูกกล่าวขานและวิพากษ์วิจารณ์อย่างยิ่ง ในฐานะที่เป็นหญิงที่มีพฤติกรรมขัดต่อจารีตนิยมที่ถูกกล่อมเกลาสั่งสอนในการแสดงออกด้านความรักว่า "แม้จักรกรักไว้ ในอารมณ์ อย่รักชมนอกหน้าเป็นราศี" ลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ความเชื่อหรือค่านิยมดังกล่าว เริ่มคลอนแคลนไปแล้วอันที่จริงตัวละครฝ่ายหญิงที่เสนอความรักให้ชายก่อนก็ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องอื่นเช่นกัน แต่ตัวละครเหล่านั้นมักไม่เป็นตัวเอกที่ถือว่าเป็นตัวแทนของหญิงโดยทั่วไป คือมักเป็นตัวละครมนุษย์ เช่น ยักษ์ หรือในรูปอื่นซึ่งเป็นไปในลักษณะลักพาตัวกำลังข่มขู่บังคับ หรือหากเป็นมนุษย์ก็จะเป็นตัวละครฝ่ายบุปผิกษหรือตัวร้าย ซึ่งงานที่สุดก็ไม่สามารถผูกมัดตัวเอกฝ่ายชายไว้ได้ อันเป็นผลตอบแทนในพฤติกรรมที่ไม่พึงปรารถนา หากพฤติกรรมนี้นางเอกเป็นผู้กระทำ ก็จะใช้วิธีการอย่างแยบยล เช่น ใช้เวทมนตร์คาถา ใช้สัญลักษณ์ที่ต้องตีความผ่านผู้ช่วย ซึ่งเป็นการหลีกเลี่ยงที่จะเผชิญหน้ากับฝ่ายชายโดยมีเหตุผลอันหนักแน่นสาทิบว่า เพราะเป็น "บุพเพสันนิวาส" หรือเพราะ "บูรพกรรม" เช่น พระเพื่อนพระแพงใน ลิลิตพระลอ นาง ปทุมวดี ใน ลิลิตเพชรมงกุฎ เป็นต้น แต่นางแก้วในฐานะตัวเอกฝ่ายหญิง มีชาติกำเนิดต่ายากไร้และอับลักษณ์ แต่พฤติกรรมด้านความรักของนางที่แสดงออกต่อปิ่นทองนั้นโจ่งแจ้งชัดเจน ซึ่งเป็นการท้าทายต่อกรอบประเพณี เช่น เมื่อนางเห็นปิ่นทองรูปลักษณ์งดงาม นางก็นิกรัก และอยากได้เป็นสามี แม้ปิ่นทองจะขอตอบแทนด้วยเงินทองของมีค่า นางก็ปฏิเสธกลับขอให้ปิ่นทอง

เป็นสามีของนางแทน พฤติกรรมของนางดังกล่าวปรากฏในแก้วหน้าม้าทุกสำนวน เช่น สำนวน  
กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ และ ปิ่นทองกลอนสวด ตามลำดับดังนี้

@ บัดนั้น	นางแก้วยิ้มแย้มแจ่มศรี
.....	.....
แม่นยอมเป็นภัสตาสามี	ว่าวของพันปีจะคืนให้
สิ่งอื่นหมิ่นแสนทั้งแดนไตร	ข้าไม่ขอขบใจอย่าเจรจา
	(เล่ม 1, 4)

@ มาถึงผู้มี ถวายวันชูลี สมเด็จพระราชา	
พิศโฉมพระเจ้า พริงเพราโสภา จักรไค้ราชา	เปนพระสามี
@ กระหม่อมฉันนี้ไซ้ เป็นคั่นเขนใจ	ยากไรสินที่
ใครใดขอรัก ทริงสักมีสี	ไปเบื้องนาถึ จัคอผากตัว
	(เล่ม 1, 10)

การแสดงออกด้านความรักอย่างเปิดเผยของนางแก้วที่มีต่อบินทองในลักษณะข้างต้นนั้น แสดงให้เห็นว่านางเป็นหญิงที่มีความเชื่อมั่นในตนเองสูง โดยเฉพาะใน สัปดนคากาพย์ นางสัปดนมีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะหาสามีรูปงาม ความคิดนี้เกิดก่อนที่จะพบกับบิณฑองเสียอีกซึ่งนับว่าเป็นลักษณะที่ต่างไปจากสำนวนอื่น ดังนั้นเมื่อพบชายหนุ่มรูปงามอย่างบิณฑองนางจึงไม่พรั่นพรึงที่จะเปิดเผยความรู้สึกให้อีกฝ่ายหนึ่งรับรู้

@ แต่จิตของนาง จากใครหาหัว	รูปโธโสภา
จตุจากคูลิต จิตนางปรารถนา	ใครจะได้ภัสตา โสภาผองาส
	(เล่ม 1, 2)

แรงเสริมประการสำคัญต่อการสร้างความเชื่อมั่นของนางแก้วเป็นกลวิธีที่นิยมกันของวรรณกรรมไทยคือแนวคิดเรื่องความเชื่อ "บุพเพสันนิวาส" ซึ่งนางแก้วเชื่อว่าตนและบิณฑองเคยสร้างบุญร่วมกันชาติปางก่อน ดังปรากฏใน ปิ่นทองกลอนสวด และ สัปदनคากาพย์ ตามลำดับดังนี้

@ จี๋นางฉายา กลับยังเคหา ราฟิงคะดี  
บุญหลังขางมา กับพระผู้มี นางอรัเทวี มีความเสนาหา  
 (เล่ม 1, 13)

@ ไม้บ้าเที่ยวหาสามี ท่านท้าววงศ์นี้  
เคยคู่อยู่แล้วในชาติก่อน  
 (เล่ม 2, 17)

ความเชื่อดังกล่าวช่วยเสริมให้นางแก้วมีความมั่นใจในการที่จะแสดงออก ด้านความรักที่มีต่อ  
 ปิ่นทอง แม้นางจะประจักษ์ในความต่ำต้อยด้านชาติกำเนิด และความอัปลักษณ์ในรูปลักษณ์ แต่  
 นางก็ตั้งปณิธานไว้อย่างแน่วแน่ว่า จะต้องได้ปิ่นทองเป็นสามีให้จงได้ ดังที่นางกล่าวกับแม่ของ  
 นางในส่วนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ว่า

@ ถึงรูปชั่วตัวดำดำศักดิ์  
 จะร่วมเรียงเคียงพักรู้ให้จงได้  
 ให้สื่อเสียงเพื่องฟูทั้งกรุงไกร  
 ว่าเชษฐาเป็นหม่อมจอมนารี  
 (เล่ม 1, 18)

กลวิธีการใช้แนวคิดเรื่อง "บุพเพสันนิวาส" นอกจากจะทำให้นางแก้วกล้าแสดงออกด้านความรัก  
 อย่างเปิดเผยและโจ่งแจ้ง เช่นนั้น ยังมีความสำคัญในการช่วยลดความขัดแย้งในความต่างกัน  
 ทั้งด้านสถานภาพ และรูปลักษณ์ ของปิ่นทองกับนางแก้วอีกด้วย

2.1.1.2.2 กล้าหาญเด็ดเดี่ยวและยึดมั่นในความรัก  
 การยึดมั่นในความรักเป็นอุดมคติของนางแก้ว ที่มีต่อปิ่นทองนำไปสู่ลักษณะนิสัยด้านความกล้าหาญ  
 และเด็ดเดี่ยว แม้นางจะถูกพยายามเยาะจากเสนาอำมาตย์ว่าไม่คู่ควร ไม่เจียมตน แม้กระทั่ง  
 ต้องโทษชักราชโองการถึงประหารชีวิตเพราะไม่คืนว้าวให้ นางก็ไม่เปลี่ยนแปลงความคิด ทั้งยัง  
 กล้าหาญเสนอเงื่อนไขต่อเฮอร์สภคตริย์ให้รับนางเข้าวังเป็นชายา พฤติกรรมดังกล่าวมักไม่  
 ปรากฏในตัวละครหญิงทั่วไป ในปิ่นทองกลอนสวด และ ลับคนคาภาพย์ นางยังหาญกล้าเข้า



ว่าวคีน นางยื่นข้อเสนอขอให้พินทองมารับนาง เข้าวังในฐานะชายา เหล่าเสนาเยาะหยันนาง ว่าไม่เจียมตัว นางได้ตอบเสนอย่างเจ็บแสบท่านองว่ามีฐานะเป็นแค่เสนาไม่ควรกล่าวกับนาง เช่นนั้น เมื่อพินทองยอมรับข้อเสนอ นางมอบว่าวคีน และชื่นชมในความงามของพินทองจนเสนา เพื่อนำให้นางรีบถวายว่าว นางได้ตอบเสนาต่อหน้าพินทองว่า

..... นี่เป็นองค์เจ้าฟ้าถวาวไร  
 อาจประมาทหมิ่นเรา เป็นห้ามของเจ้าถวามีไซ้  
 มานั่งเรียงเคียงข้างว่าวไร ถอยไปให้พ้นเจ้าคนดี  
 (เล่ม 1, 7)

นางพินทองกลอนสวด เมื่อพินทองท้าวว่าวลอยไปตกบนหลังคาบ้านของนางลับคน จึงให้เสนาไปขอ ว่าวคีน นางไม่ยอมคืนให้ แม้เสนาเตือนว่าซัดพระบรมราชโองการ จะถูกประหารแต่นางก็ไม่ พริ้นพริ้งต่ออำนาจเบื้องสูง กลับยืนยันในความคิดของนางอย่างหนักแน่นว่า

@ ว่าวทรงดั่งกลิ้งลึงคา เราเก็บได้มา  
 จงว่ายังไรก็ว่าไป  
 (เล่ม 1, 7)

นางสนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ เมื่อนางแก้วทราบว่าเป็นทองคิดหนีนางไปอภิเษกกับนาง ทศมาลี นางกล่าวประชดอันเป็นการแสดงให้รู้ว่านางเฉลียวฉลาดและรู้เท่าทันความคิดของ พินทอง ว่า

@ บัดนั้น นางแก้วตอบว่าน่าบัดสี  
 ชอบผิดสิ่งใดก็ไม่มี คำดีไกรธซ้ำว่ากระไร  
 ค่อนว่าหน้าม้าตาจระเข้ จะถ่ายเททั้งเสียหาเมียใหม่  
 ว่าพลางทางลือหนอไท รังรีหนีไปห้องนอน  
 (เล่ม 1, 36)

ก่อนออกเดินทางไปอภิเษกกับหญิงต่างเมืองนั้น ปิ่นทองได้สั่งให้นางแก้วมีลูกไว้คอย หากไม่สามารถมีได้จะประหารนางเสีย ในลับคนคาภาพย์ นางลับคนได้แสดงความซาจดฉลาดได้ตอบ ปิ่นทองไปว่า นางจะมีลูกได้อย่างไร ในเมื่อปิ่นทองไม่อยู่ หากนางมีขึ้นมาก็ต้องถูกประณามว่า นางมีชู้ ซึ่งข้อสันนิษฐานของนางเป็นจริง เพราะเมื่อนางนำลูกขึ้นถวาย นางถูกปิ่นทองประณามว่านางคบชู้ในภายหลัง

@ ลับคนนิรมลยอไหว	รับคำหน่อไท
ภิปรายตอบคำซ้ำสนอง	
@ อองการตรีสมาผ่าละออง	ไม่มีชายครอง
น้องจักคิดอ่านประการใด	
@ ฉานนี้มิใช่นางชะนีไพร	คิดเป็นกระไร
ไม่บัดสีใจพูดมา	

(เล่ม 1, 38)

ในเหตุการณ์ดังกล่าว นางแก้วได้แสดงความซาจดฉลาดด้วยการหยั่งรู้วิสัยของ "ชาย" อย่าง ปิ่นทองที่ไม่ต่างจากชายโดยทั่วไป คือ ชื่นชมหรือประเมินคุณค่าความเป็น "หญิง" จากรูปลักษณ์ภายนอก นางจึงใช้อุบายแปลงเป็นหญิงงามไปตัดกรอปิ่นทองและได้สมัครสังวาส จนนางตั้งครรรภ์ พฤติกรรมดังกล่าวของนาง แสดงความแยบยล และชื่นเชิงเหนือกว่าปิ่นทองทุกประการ โดยเฉพาะการใช้มารยาเสน่ห์เหลี่ยมของความเป็นหญิงทรมาณปิ่นทอง จนสาสมก่อนนางจะยอมสมัครสังวาส จากนั้นนางก็แสดงความซาจดฉลาดอีกครั้งหนึ่งในเหตุการณ์ ตอนปิ่นทองจะพานางไปอภิเษกที่เมืองมิลลา แต่นางไม่ยอมไป โดยอ้างว่าเมื่อนางคลอดลูกแล้วจะตามไป ปิ่นทองจึงมอบพระธำมรงค์และผ้าสไบ (ปิ่นทองกลอนสวด และลับคนคาภาพย์กล่าวว่านางเป็นผู้ขอเอง) ไว้ให้ลูก เพื่อเป็นหลักฐานยืนยันว่าเป็นลูกที่เกิดจากตน ไม่ว่านางจะเป็นผู้ขอหรือปิ่นทองมอบให้เองก็ตาม ต่างก็แสดงให้เห็นถึงความเฉลียวฉลาด และคาดการณ์ไกลในเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้น คือให้ปิ่นทองจำนนต่อหลักฐานว่าลูกของนางนั้นเกิดจากปิ่นทอง ดังในปิ่นทองกลอนสวด และ ลับคนคาภาพย์ แต่ในสำนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ แม้ปิ่นทองจะจำหลักฐานดังกล่าวได้ แต่ก็ยังไม่ยอมรับนางแก้ว เป็นชายาทันที จนกระทั่งนางถอดรูปหน้าม้าเป็นนางมณีผู้เลอโฉมมาน



ตอนจบลักษณะดังกล่าวนอกจากช่วยสนับสนุนให้เห็นขนบนิยมของการจบเรื่องแบบวรรณกรรมไทย ยังสะท้อนแนวคิดหลักของเรื่องว่า คนดีย่อมประสบแต่ความดี

#### 2.1.1.2.4 ประชดประชันและล้อเลียน ลักษณะนิสัย

อันโดดเด่นประการหนึ่งของนางแก้ว คือ การประชด ผ่านการพูดแค้นด้วยความไม่พอใจและการล้อเลียนด้วยการใช้กิริยาวาจาเข้าเหยียบปิ่นทองให้เกิดรำคาญให้ได้อายหรือได้โกรธ ลักษณะนิสัยดังกล่าว น่าจะเป็นสิ่งสำคัญประการหนึ่งที่ผู้แต่งนำมาสร้างบรรยากาศให้เนื้อเรื่องเข้มข้น น่าสนใจและสอดคล้องกับลักษณะนิสัยด้านอื่น รวมทั้งรูปร่างลักษณะอันถือเป็นอนุภาคซ่อนรูป ที่ผู้แต่งใช้เป็นกลวิธีสร้างประชดเพื่อทดลองใจปิ่นทองในการใช้ปัญญา พังพินิจคุณค่าของคนให้ถึงแก่น ลักษณะนิสัยด้านประชดปรากฏในแก้วหน้าม้าทุกสัณฐานมากน้อยต่างกัน เช่น सानวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ ตอนนางนาเขาพระสุเมรุมาได้มารดาขอให้ล้มเลิกความคิดที่จะเป็นชายาของปิ่นทอง นางกล่าวเป็นเชิงประชดว่า นางอุตส่าห์เสี่ยงตายถึงขนาดนี้แล้ว ไม่ขอเปลี่ยนความคิดเด็ดขาด แม้นางจะมีรูปร่างดี แต่ก็จะนำปิ่นทองมาเป็นสามีเพื่อลอบค้ำปราชญ์มาจากคนอื่นให้ได้

.....

.....

บัดนี้ชนไปได้มา

จะทิ้งสังข์สัญญาเสียอย่างไร

ถึงรูปชั่วตัวดำคำศักดิ์

จะร่วมเรียงเคียงพัศตร์ให้จงได้

ให้ถาเลื่องเฟื่องฟุ้งทั้งกรุงไกร

ว่าเชื่องใจเป็นหม่อมจอมนารี

(เล่ม 1, 18)

ในปิ่นทองกลอนสวด ตอนนางสัปดนนำลูกขึ้นถวาย ปิ่นทองทราบว่าเป็นบุคคลเดียวกับนางที่ได้สมัครสังวาสที่บ้านตายายเมืองศิรีพตนคร เพราะจำพระธำมรงค์และภูษาทรงได้จึงให้นางจันทร์ไปเชิญนางสัปदनขึ้นมาบนตึก นางสัปदनประชดนางจันทร์ไปว่านางเป็นคนชั้นต่ำเป็นหญิงกาสิไม่เหมาะจะขึ้นไปประทับด้วย เพราะจะทำให้ปิ่นทองได้รับความอับอายเสื่อมเสีย

@ เมื่อนั้นนางฉายา ได้ฟังวาจา ของนางชลนี้

นางจึงทูลไป แก่ไทชลนี้ ถูกคนกระสี ไม่สมภักตรา

@ จะขึ้นนั่งเทียม ทำวาทกรรมเกรียม ด้วยอายุเสนา  
 ลูกจึงเจียมตัว กลัวม้วยมรณา สมเด็จพระดา ยาโดอาไล  
 (เล่ม 1, 58)

ส่วนลักษณะนิสัยด้านการล้อเลียนของนาง  
 แก้วนี้ จากการศึกษาพบเฉพาะสำนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์เท่านั้น การล้อเลียนนี้  
 ส่วนมากนางแก้วจะล้อเลียนพินทอง ซึ่งเป็นผลมาจากพินทองรังเกียจนาง ทั้งด้านรูปลักษณ์และ  
 อุปนิสัยที่นางไม่สามารวมแสดงออกจนเกินงาม ยิ่งพินทองแสดงท่าที่รังเกียจนางมากเท่าไร นางก็  
 ยิ่งยั่วล้อให้พินทองโกรธมากยิ่งขึ้น เช่น ทุกครั้งที่นางเห็นพินทอง นางก็จะ"เล่นหูเล่นตา" ตรง  
 เข้าไปหา กอดรัดพิดเหวี่ยง จนพินทองตำหนางอย่างเจ็บแสบทุกครั้ง เช่น

@ ครั้นถึงจึงคลานเข้าไป                    ฝ่าพระภูวไนยยังแทนที่  
 แยมพรชายตาเป็นทวงที                    พัดวีบาเรอราชา  
 (เล่ม 1, 27)

@ ฟังตรัส                    วางพิตเมียงหมอบตอบว่า  
 น้อยถาช่างตรัสวิจนา                    ไม่อาลัยไว้หน้าคำทอ  
 .....                    .....  
 รูปร่างอย่างนี้ไม่มีใคร                    เข้ากอดจูบจูบไล้บาทา  
 (เล่ม 1, 28)

ว่าพลางทางขึ้นบนที่                    คลุกคลีเสือกใส่เข้าไปอุ้ม  
 สองมือรวบรัดจับกุม                    รัดรุมปล้ำปลุกคลุกคลี  
 (เล่ม 1, 29)

อุปนิสัยด้านการล้อเลียนของนางแก้วที่มี  
 ต่อพินทองซึ่งปรากฏเฉพาะสำนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์นั้น เป็นนิสัยที่แสดงผ่านกิริยา

ท่าทางและคำพูดอันเป็นปัจจัยต่อการสร้างอารมณ์ซับซ้อนได้อย่างเข้มข้น และเมื่อพิจารณาอารมณ์ชั้นดังกล่าว เห็นได้ว่ามาจากความเบี่ยงเบน (deviation) ไปจากมาตรฐานปกติ อันเกิดจากกิริยาท่าทาง คำพูด รูปลักษณ์ และอุปนิสัยของตัวนางแก้ว ซึ่งผู้หญิงในสังคมไทยนั้นได้ถูกคาดหวังไว้ว่าจะต้องอยู่ในกรอบของจารีตที่ดำรงอย่างเคร่งครัด โดยเฉพาะการแสดงออกด้านความรัก และต้องเป็นผู้มีกิริยามรรยาทเรียบร้อย ที่สำคัญ คือชนบทการสร้างตัวละครเอกฝ่ายหญิงของวรรณกรรมไทยต้องมีความงดงามทั้งรูปลักษณ์และจิตใจ แม้ตัวนางแก้วจะมีบทบาททั้งที่อยู่ในรูปอับลักษณ์และรูปที่งดงาม แต่บทบาทที่โดดเด่นในฐานะตัวเอกของเรื่องที่ควรแก่การวิเคราะห์นั้น อยู่ในรูปอับลักษณ์ ซึ่งจุดมุ่งหมายประการสำคัญในการสร้างลักษณะนิสัยด้านการล้อเลียนของนางแก้วในสำนวนดังกล่าวนี้ น่าจะเป็นไปตามจุดมุ่งหมายของการแต่งบทละครนอกซึ่งมีอารมณ์ขันเป็นอารมณ์หลักของเรื่องนั่นเอง

2.1.1.2.5 มีฝีมือในการรบ แม้แก้วหน้าม้าสำนวนต่าง ๆ นางแก้วจะออกรบในบทบาทของหญิงและชายที่ต่างกัน แต่จะเห็นว่ามีลักษณะร่วมกันอยู่ก็คือความเด็ดเดี่ยวกล้าหาญไม่พริ้วพริ้งต่อภัยอันตราย แสดงภาวะของผู้นำ ดังปรากฏในตอนนี้นางตัดสินใจช่วยบ่ันทองเมื่อทราบว่าเดินทางพลัดเข้าไปในเมืองยักษ์พาลราช ซึ่งในเหตุการณ์ดังกล่าวจะเห็นความลนลาน ซลาดเขลาของบ่ันทอง อันเป็นภาพที่ติดกับนางแก้วอย่างสิ้นเชิงซึ่งปรากฏในสำนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ หรือตอนที่นางอาสาออกรบปกป้องนางเกษรและกอบกู้เมืองศิริพตนคร และเมืองสลอนจากกษัตริย์ทศรถทั้งงานบ่ันทองกลอนสวดและสัปदनคากาพย์ในสำนวนแรกนั้นเมื่อบ่ันทองทราบข่าวศึกจากสารที่นางเกษรส่งมา เพื่อขอให้ไปช่วยรบทั้งบ่ันทองและท้าวทศคาริวงศ์ต่างก็หวาดกลัว ไม่ยอมไปช่วย และไม่ทราบว่าแก้ไขสถานการณ์อย่างไรจึงพากันครวญคร่ำรำไร พอนางสัปदनทราบก็เข้าไปแก้สถานการณ์ให้ด้วยอาสาออกรบแทนส่วนในสัปदनคากาพย์ เมื่อบ่ันทองทราบว่านางเกษรขอให้ไปช่วยรบ บ่ันทองกลัวหนีเข้าห้องบรรทมไม่ยอมพูดจากับใคร เมื่อนางสัปदनออกรบก็แสดงความเชี่ยวชาญในการรบ ใช้เวทมนตร์คาถาจนเป็นที่ยอมรับของไพร่พลและข้าศึกในฐานะผู้นำทัพที่เป็นผู้หญิง อย่างไรก็ตาม ความเชี่ยวชาญในการรบ ในฐานะผู้นำของนางแก้วนั้นเป็นผลมาจากอำนาจของของวิเศษที่ได้มาจากพระฤๅษีและพระอินทร์ทั้งสิ้น ลักษณะดังกล่าวอาจมองได้ว่าเป็นเพราะเรื่องดังกล่าวมีแนวเรื่องแบบจักร ๆ วงศ์ ๆ และรูปแบบของวรรณกรรมประเภทกลอนสวดคานบ่ันทองกลอนสวด และ

ลับคนคาภาพย์ ซึ่งยังเน้นบุญบารมีของตัวเอง เห็นได้ว่ามีคำว่า "แม่บุญเรือง" และ "นางบุญเรือง" ใช้เรียกนางลับคนปรากฏในเรื่องหลายแห่ง

2.1.1.2.6 กัตัญญกตเวที่ การรู้คุณและการตอบแทนคุณ เป็นคุณธรรมประการสำคัญที่ลูกพึงปฏิบัติต่อพ่อแม่ หรือผู้ได้รับการเลี้ยงดูปฏิบัติต่อผู้เลี้ยงดู อินปันทองกลอนสวด ตอนนางลับคนนำเขาพระสุเมรุมาได้ แต่ท้าวทศคาริวงศ์ไม่ยอมอภิเษกนางกับปันทองตามสัญญา ทั้งยังกลั่นแกล้งให้นางไปอยู่กับนางคาริวันสาวใช้ นางลับคนน้อยใจที่ท้าวทศคาริวงศ์ไม่รักษาคำพูด นางจึงใช้พราหมณ์มิดเงินทองของมีค่าเต็มกระถายให้นางคาริวันไปมอบให้พ่อแม่ของนาง อีกส่วนหนึ่งก็มอบให้นางคาริวัน ลักษณะดังกล่าวนอกจากจะแสดงว่านางเป็นผู้มีบุญบารมีแล้ว ยังเห็นว่านางมีคุณธรรมด้านความกัตัญญกตเวที่ต่อพ่อแม่ของนางและผู้ที่นางอาศัยอยู่ด้วย ในเหตุการณ์ที่นางไปอาศัยบ้านตายายที่เมืองศิรีพตนครเพื่อดักروبันทอง นางได้เนรมิตเงินทองของมีค่าทั้งเสื้อผ้าอาภรณ์ เป็นจำนวนมากให้ตายาย เพื่อตอบแทนพระคุณที่ได้เมตตาต่อนาง

@ บัดนั้นนี้ถามัน นวนนางลับประคน เจ้าคิดจินดา  
 แดกมาอยู่ ที่เรือนยายตา ช้านานหนักหนา เงินทองไม่มี  
 .....

@ บัดเดยวิมิชา พุนเกิดขึ้นมา มากมายกำยกอง  
 นางยกกระถาย เขาไวในห้อง จึงชวนนางน้อง จัดแจงเคหา

@ พานุงพาหิม มั่งมีอุดม มากมายหนักหนา  
 อีกรั้งเครื่องทียบ ปรากฏรจนา นางแต่งไวทา ยายตาทั้งสอง

(เล่ม 2, 41)

เมื่อนางลับคนได้อภิเษกเป็นมเหสีฝ่ายขวา และได้ปกครองเมืองโกสัมพีแล้ว นอกจากนางจะปกครองอาณาประชาราษฎร์อย่างผาสุก นางยังสร้างเมืองขึ้นถวายท้าวทศคาริวงศ์เพื่อตอบแทนที่มีเมตตาต่อนาง ทั้งสร้างปราสาทให้นางเกษร นางคาริวัน ลักษณะดังกล่าวนอกจากแสดงให้เห็นว่านางมีความกัตัญญกตเวที่แล้ว นางยังมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ให้คนอื่นโดยเฉพาะกับชายา

ของปิ่นทองทุกคน ซึ่งแสดงว่านางเป็นผู้มีจิตใจอันประเสริฐ เป็นตัวละครที่เพียบพร้อมด้วยคุณความดีเยี่ยมตัวเอกฝ่ายหญิงที่นิยมในวรรณกรรมไทยโดยทั่วไป และโดยเฉพาะตัวเอกในวรรณกรรมประเภทกลอนสวดที่มุ่งเน้นคุณความดีผ่านพฤติกรรมของตัวเอก

### 2.1.2 ปิ่นทอง

2.1.2.1 **ชาติกำเนิดและรูปลักษณ์** แก้วหน้าม้าทุกสำนวนกล่าวถึงชาติกำเนิดและรูปลักษณ์ของปิ่นทองพ้องกันคือเป็นไปตามลักษณะการสร้างตัวละครตามแนวเรื่องแบบจักร ๆ วงศ์ ๆ กล่าวคือพระเอกมีชาติกำเนิดสูงส่ง มีสถานภาพเป็นโอรสของกษัตริย์ ส่วนด้านรูปลักษณ์นั้น เป็นตัวละครที่มีรูปร่างงามซึ่งในสำนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิจะเน้นย้ำผ่านคำเรียกชื่อของตัวละครที่แฝงความหมายว่า เป็นผู้ที่มีรูปร่างงาม เช่น "พระโฉมยง" "พระทรงโฉม" "พระโฉมตรู" "เจ็ดโฉมศรี" "พระโฉมเจ็ด" "พระโฉมศรี" "ทรงโฉมเส่นหา" ฯลฯ

2.1.2.2 **ลักษณะนิสัย** ลักษณะนิสัยของปิ่นทองมีลักษณะที่โดดเด่นไม่แพ้นางแก้ว แต่เป็นความโดดเด่นที่เป็นไปในลักษณะที่ตรงกันข้าม คือ ขาดความรับผิดชอบ โสเล ไม่มั่นคง มีความขลาดและเขลา ดังจะนำมาวิเคราะห์ตามประเด็นต่อไปนี้

2.1.2.2.1 **ตัดสินคุณค่าของคนจากภาพลักษณ์ภายนอก** อัน ได้แก่ รูปลักษณ์และชาติกำเนิด ลักษณะดังกล่าวน่าจะเป็นลักษณะร่วมของคนโดยทั่วไป จากการศึกษาพบว่า ด้านชาติกำเนิดสูงส่งและรูปลักษณ์งดงามของปิ่นทองส่งผลให้มองรูปลักษณ์และชาติกำเนิดของนางแก้วว่าเป็นเรื่องน่ารังเกียจ ไม่เจียมตน ปิ่นทองจึงไม่ให้ความสำคัญกับคำพูดที่สัญญาไว้กับนางแก้ว แก้วหน้าม้าทุกสำนวนแสดงให้เห็นว่าปิ่นทองรังเกียจที่นางแก้วมีรูปร่างอัปลักษณ์ โดยเฉพาะปรากฏชัดเจนที่สุดในสำนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ ดังในถ้อยคำที่ปิ่นทองใช้เรียกนางแก้วที่แฝงความรังเกียจไว้ชัดเจนว่า

รับฮีสัปรตนคนสาธาณณ์

มาก่อกรรมราคาญไว้ที่นี้

อับอายชายหน้าชาวธานี

สุดที่จะดำรงวิญญา

(เล่ม 1, 25)



มุ่งให้ปฏิบัติการกิจโดยชอบตรง มีความสัตย์ และไว้มายา มีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน (ประยูรย์ ปยุตโต 2534 : 18-19) นอกจากนี้ ปิ่นทองยังแสดงท่าที่รังเกียจนางแก้ว ใช้อำนาจของโอรสกษัตริย์ในทางที่ไม่ถูกต้องสมควร เช่น สั่งให้นางมีลูกโดยที่ตนและนางไม่ได้สมัคร สักวาสดด้วย ทั้งนี้เพื่อหาทางประหารนางหากไม่สามารถทำตามคำสั่งไว้ได้ นางแก้วหน้าม้าทุก สำนวนแสดงให้เห็นว่าปิ่นทองคิดเล่ห์กลสาวยาท อีกเหตุการณ์หนึ่งก็คือ ตอนหนีไปอภิเษกกับราชธิดา ต่างเมือง นับว่าขาดคุณธรรมด้านรักษาวาจาสัตย์ ทั้งในฐานะของประชาชนซึ่งเป็นสมาชิกของ สังคม และในฐานะของโอรสกษัตริย์

ขาดความรับผิดชอบต่อหน้าที่ลักษณะนิสัย ที่แสดงให้เห็นว่าปิ่นทองขาดความรับผิดชอบต่อหน้าที่พิจารณาได้ 2 ประการ คือ การขาดความ รับผิดชอบต่อในฐานะที่จะเป็นผู้นำหรือผู้ปกครองประเทศซึ่งไปสัมพันธ์กับอุปนิสัยด้านความซลาดกลัว ซึ่งผู้วิจัยจะกล่าวในหัวข้อต่อไป อีกประการหนึ่งคือ ขาดความรับผิดชอบต่อในฐานะสามีพึงควร ประพฤติปฏิบัติต่อกิริยา ในปิ่นทองกลอนสวดและสัปดนคาภพย์ ตอนนางเกษรขอให้ปิ่นทองไปส่ง ยังเมืองของนาง แต่ปิ่นทองกลับปฏิเสธ ในปิ่นทองกลอนสวด ปิ่นทองอ้างว่าท้าวเอกราชพระ บิดาของนางเกษรได้ฝากนางไว้กับนางสัปดน และอ้างว่าตนเป็นผู้ไม่มีบุญญาธิการเท่านางสัปดน ดังนั้นจึงให้นางสัปदनไปส่งเอง

๑ ว่าแลแล้วผู้มี ตรีตแถม่หสี เมียรักเสนหา  
 ย่าว่ายังนั้น ขวันเมืองพ้อา รับฝากบิดา แล้วมานายนี้  
 ๑ ตัวพีนี้เส่า บูนไมเหมือนเจา สีเมืองฉายา  
 ตัวมีพิชพลัง แต่ลั้งนั้นมา เจาจงกัรรูณา ยาใดภาที่  
 (เล่ม 1, 65)

นางสัปदनคาภพย์ ปิ่นทองอ้างว่าตนไม่สบาย จึงไปส่งนางเกษรไม่ได้ นางสัปदनจึงต้องเดินทาง ไปส่งนางเกษรเอง

@ ท้าวพังตบอรรถ พี่ศรีสวัสดิ์ อาพาธต่าง ต่าง  
 บวคเศียรเวียนชะ ไม่ลากเว้นวาง จักไปส่งนาง ด้วยอย่างไร

(เล่ม 4, 109)

โดยให้นางลับคนไปส่งแทนนั้น แสดงให้เห็นว่า ปิ่นทองขาดความรักเอาใจใส่ดูแลทุกข์สุขของนางเกษร ซึ่งเท่ากับว่าปิ่นทองขาดความรับผิดชอบต่อหน้าที่ในฐานะสามีที่พึงประพฤติปฏิบัติต่อภรรยา

#### 2.1.2.2.3 เวลาและชลาศ โดยทั่วไปของ

วรรณกรรมที่มีแนวเรื่องแบบจักร ๆ วงศ์ ๆ ตัวละครฝ่ายชายมักเป็นผู้มีความสามารถในการรบความสามารถ ดังกล่าวอาจได้จากการเดินทางไปแสวงหาความรู้อันเป็นสิ่งจำเป็นในการปกครองบ้านเมือง เมื่อศึกษาความรู้จนจบหลักสูตร ก็เดินทางกลับบ้านเมืองของตนซึ่งในเหตุการณ์นี้ตัวเอกได้พบกับอุปสรรคนานัปการ กล่าวคือ ต้องสู้รบกับตัวละครที่เป็นญาติปีศาจตัวละครที่เป็นยักษ์หรือที่เป็นมนุษย์ทั้งหลาย ตัวเอกจะใช้ความรู้ที่เรียนมาปราบตัวละครเหล่านี้จนยอมเป็นข้ารับใช้ซึ่งแสดงถึงความเก่งกล้าสามารถของตัวเอก ทั้งยังเสริมบารมีให้โดดเด่นกว่าตัวอื่น แต่ในบางเรื่องอาจกล่าวถึงบุญบารมี หรือความสามารถของตัวเอกโดยไม่ได้ผ่านกระบวนการศึกษา แต่เป็นเพราะอำนาจของสิ่งวิเศษ ซึ่งสามารถบันดาลสรรพสิ่งหรือจัดอุปสรรคต่าง ๆ ได้ตั้งปรารถนา หรือตัวเอกบางตัวมีตัวละครปรีชาปราดต้อยอย่างพระฤๅษี หรือพระอินทร์ เป็นผู้ช่วยเหลือยามตกทุกข์ได้ยากหรือบางเรื่องอาจกล่าวถึงคุณลักษณะของตัวเอกฝ่ายชายทั้งสองประการพร้อมกันอันเป็นการเสริมบารมีให้ตัวเอกโดดเด่นยิ่งขึ้น

แต่เนื่องจากเรื่องแก้วหน้าม้า ตัวเอกหรือตัวที่มีบทบาทสำคัญต่อการดำเนินเรื่องอยู่ที่ตัวละครฝ่ายหญิงคือนางแก้ว ตัวละครฝ่ายชายคือพระปิ่นทอง กล่าวไว้ในฐานะของพระเอกที่เป็นโอรสกษัตริย์เท่านั้น อย่างไรก็ตามปิ่นทองมีความน่าสนใจอยู่ที่อุปนิสัยที่ตรงกันข้ามแทบทุกประการกับนางแก้ว โดยเฉพาะด้านความเขลาและความฉลาดกล้ว ซึ่งอาจเป็นความจงใจของผู้แต่งก็ได้เพราะตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง มิได้กล่าวถึงการศึกษาของปิ่นทองเพียงโอรสกษัตริย์เช่นเรื่องอื่น ๆ แม้ความสามารถในการรบ การมีของ



วิเศษไว้ครอบครองก็ได้กล่าวถึง สิ่งที่เขาไปเหล่านี้ส่งผลสำคัญต่อความเขลาและความฉลาดของปิ่นทอง อันเป็นกลวิธีการสร้างความสมจริงของตัวละคร โดยเฉพาะสำนวนกรมหลวง-ภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ ที่แต่งเป็นละคร ดูจะเน้นย้ำจุดบกพร่องดังกล่าวของปิ่นทองมากกว่าสำนวนอื่น ๆ การวิเคราะห์ลักษณะนิสัยด้านความเขลาและฉลาดของปิ่นทองนี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงแต่ละประเด็นดังนี้

ความเขลา ความเขลาหรือการแสดงถึงความไม่รู้ของปิ่นทองนั้น เริ่มตั้งแต่ตั้งข้อรังเกียจนางแก้วตอนแรกที่เห็นนางเพราะนางมีหน้าตาอัปลักษณ์หรือมีหน้าเป็นม้า ความไม่รู้ดังกล่าวแม้จะเป็นไปตามธรรมชาติของมนุษย์ที่พิจารณาคุณค่าของมนุษย์ด้วยกันจากรูปลักษณ์ภายนอกก่อนด้านอื่น ๆ โดยเฉพาะมนุษย์ต่างเพศกัน แต่กรณีเช่นนี้ผู้อ่านย่อมทราบดีว่า นางแก้วผู้ซึ่งรูปร่างอัปลักษณ์นี้แหละคือนางเอกโดยเฉพาะในบางสำนวน เช่น ในฉบับคนค้ำกาย ได้ปูพื้นให้เห็นคุณลักษณะวิเศษของนาง โดยกล่าวถึงชาติกำเนิดอันสูงส่งของนางลับคนว่าเป็นธิดาของพระอินทร์กับนางสุจิตรา การที่ปิ่นทองแสดงความรังเกียจและไม่ยอมรับนางเป็นชายาจึงเผยให้เห็นถึงความเขลาของปิ่นทองอย่างชัดเจน ดังที่พระฤาษีในสำนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ กล่าวตักเตือนปิ่นทองว่า "งูเงี้ยวเหมือนเต่าปลา" เมื่อนางแก้วไปขอความช่วยเหลือ เมื่อปิ่นทองหนีไปอภิเษกกับนางทัศนาลี ทั้งนี้เพราะพระฤาษีตระหนักดีว่านางแก้วมีคุณสมบัติเพียบพร้อมเหมาะกับปิ่นทองอย่างยิ่ง

@ พังวาลา พระลิตธาสารवलสรवलสันต์  
มีศักดิ์เสียเปล่าไม่เท่ากัน พากันงูเงี้ยวเหมือนเต่าปลา

(เล่ม 2, 21)

เมื่อนางแก้วแปลงร่างเป็นหญิงรูปงาม เพื่อต้องการสมัครสังวาสกับปิ่นทองซึ่งปิ่นทองไม่ทราบว่านางที่มีรูปร่างงดงามนี้ คือ คนเดียวกับนางที่ตนรังเกียจ จนต้องคืนดีนมาอภิเษกหมั้นลักษณะดังกล่าวย่อมแสดงถึงความเขลาอย่างน่าขบขัน และน่าชิงชังหยามหยันในสายตาของผู้อ่านอย่างยิ่ง เพราะที่สุดเมื่อได้สมัครสังวาสกับนางแก้วแล้ว ปิ่นทองกลับหลงใหลในความงามของนาง จนหลบหนีนางทัศนาลีมาหานางทุกคืนและก่อนกลับยังเฝ้าอ้อนวอนให้นางกลับไปกับตนเพื่ออภิเษก

เป็นมเหสีเอก นับได้ว่าเป็นการ "แก้ลา" อย่างสาสมใจผู้อ่าน แก้วหน้าม้าสำนวนต่าง ๆ แสดงให้เห็นถึงความเฉลียวของปิ่นทอง เช่น สำนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์

@	เมื่อนั้น	นางมณีเยาวยอดพิศมัย
	พลบค่ำยาบปฐมยามไชย	เนานเคหาตายาย
	นิ่งคะนึ่งถึงองค์ทรงศักดิ์	นงลักษณ์ยิ้มอยู่ไม่รู้หาย
	ช่างไม่รู้ระแบบแบายคาย	เป็นชายเงกว่านารี
	สาจิตที่คิดชิงชัง	ทอดทิ้งเกลียดกลัวเอาตัวหนี
	ได้แก้แค้นแทนกับทับทวี	พรั่งนี้จะว่าให้สาใจ

(เล่ม 3, 13)

เมื่อนางแก้วตั้งครรภ์ ปิ่นทองได้มอบพระธำมรงค์ และผ้าสไบไว้เป็นหลักฐานยืนยันว่าโอรสที่เกิดกับนางแก้ว เป็นโอรสของตน หลักฐานดังกล่าวนับเป็นข้อผูกมัดสำคัญที่ทำให้นางแก้วรอดจากการประหารชีวิตซึ่งนับเป็นจุดบอดหรือจุดบกพร่องด้านความเฉลียวฉลาดของปิ่นทอง ดังในเรื่อง ลับคนคาภาพย์ กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนนี่ว่า

@	จุมพลไม่รู้กลหญิง	สัญญาว่าจริง
	หญิงมันหลอกดอกไม่รู้กล	
@	คดหญิงเป็นลิปสองหน	กลลิปสองกล
	คนไหนใครจะรู้เท่าคด	
@	สุภาชิตตั้งไว้ไม่ปด	ผู้ชายเจ็ดคด
	ไม่เท่าไม่ทดแลหญิง	
@	พระราชานีกว่าจริงจริง	พลาญยกเขาว์มิ่ง
	ขึ้นตั้งยักตักจักรี	

(เล่ม 1, 60)



๑ บัดนั้น พระพี่เลี้ยงผู้มีชดาลัย  
 ค่อยกระซิบทูลองค์พระทรงไชย จงปราศรัยลวงล่อจ้องอน  
 ว่าเป็นหลงสมัครรักใคร่ ำให้มันให้ว่าวคุณามาเสียก่อน  
 ได้แล้วจึงสลัดตัดรอน ผันผ่อนพูดจาพาที่  
 (เล่ม 1, 6)

ปิ่นทองกลอนสวด และ ลับदनคากาพย์ ตอนท้าวทศรณาทหารมาล้อมเมืองศิริพตนครและเมือง  
 สลอนตามลำดับ เพื่อชิงตัวนางเกษรไปเป็นชายา พระบิดาของนางเกษรให้นางมีสารไปถึง  
 ปิ่นทองเพื่ออำให้มาช่วยรบ เมื่อปิ่นทองอ่านสารแล้วแต่ไม่ยอมยกทัพไปช่วย ำในปิ่นทองกลอนสวด  
 ปิ่นทองกลัวถึงขนาดบิดความรับผิดชอบนี้ไปให้ท้าวทศการวิวงศ์ผู้เป็นพระบิดาซึ่งอายุมากแล้ว

๑ ทูลเชษฐบิดุเรศ พระอึ่งทรงเดจ ช่วยปราบไกรี  
 สมเดจปีตุริง ทริงฟังวาที่ มาลือกครั้งนี้ มากมายนักหนา  
 (เล่ม 1, 72)

ลับदनคากาพย์ ฉบับภูเก็ต เมื่อพินทองทราบข่าวศึกและรู้ว่าตนจะต้องยกทัพไปช่วยผู้พระนคร  
 ปิ่นทองรู้สึกไม่สบายใจ แล้วเกิดความกลัวกลับขึ้นห้องบรรทม ไม่เสวยพระกระยาหารและไม่  
 ตรัสสิ่งใดกับใครทั้งสิ้น

๑ พับสารสรรพเสรีจ จิงกลับบเสด็จ เข้าสู่บรางชัย  
 ชักกุษาทรง คลุมองค์หน่อไท มิได้ปราศัย คนใดเลยหนา  
 (เล่ม 1, 50)

อนึ่ง แก้วหน้าม้าसानวนกรมหลวงภูว  
เนตรนรินทรฤทธิน่าจะเป็นसानวนเดียวที่แสดงความฉลาดของพินทองไว้อย่างชัดเจนกว่าसानวน  
 อื่น ๆ โดยเฉพาะเหตุการณ์ที่พินทองพลัดหลงเข้าไปในเมืองยักษ์พาลราชแล้วนางแก้วแปลงเป็น  
 มาณพไปช่วยชีวิตไว้ได้ ำนसानวนนี้ผู้แต่งบรรยายเหตุการณ์และพฤติกรรม รวมทั้งความรู้สึก

ด้านความฉลาดกล้วของพินทองไว้อย่างละเอียด ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่า เป็นความจงใจของผู้แต่งที่ต้องการแสดงความต่างกันตรงกันข้ามระหว่างความฉลาดกล้วของพินทองกับความกล้าหาญของนางแก้ว ซึ่งแม้จะอยู่ในร่างของมาณพ แต่ในเมื่อนึกของผู้อ่านย่อมตระหนักดีว่ามาณพนั้นก็คือนางแก้วนั่นเอง ในเหตุการณ์นี้สร้างความซับซ้อนอย่างเข้มข้น การกล่าวถึงความฉลาดกล้วของพินทองอันเป็นความเปี่ยมเบนไปจากมาตรฐานของตัวละครฝ่ายชาย เหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นความฉลาดของพินทอง เริ่มตั้งแต่หนีเข้าไปหลบซ่อนในห้องใต้ห้องเรือเพียงผู้เดียว ปลอ่ยให้เสนาที่เลี้ยงเลี้ยงต่อความเป็นความตายภายนอก แม่พี่เลี้ยงจะบอกว่ามี "เทวฤทธิ์รังสรรค์" ซึ่งก็คือมาณพลงมาช่วย แต่พินทองกลับตอบว่า

.....	.....
บดกันเปล่าเปล่าคนเหล่านี้	ผู้จิตุดจาเป็นนาซัง
เทวฤทธิ์ห้ามมาแต่ไหน	เอออะไรพูดจาเป็นบ้าหลัง
ยักษ์ใช้ให้หลอกดอกกระมัง	วังมานั่งอ้อยอิ่งวังวอน
ตายแต่ตัวเจ้าเราไม่เปิด	ซึ่งเกิดแต่เราจะเข้าซ่อน
ไปเสียให้พ้นคนปากบอน	อย่ามาสอนเกาะเกาะแคะได้
	(เล่ม 4, 27)

ภาพความ"ซี้ฉลาดตาขาว" ของพินทองเป็นที่ประจักษ์ของเหล่าพี่เลี้ยง จนถึงกับวิพากษ์วิจารณ์นายของตนว่า "ต่างคนบ่นว่านิทานนาย กล้วตายจนเกินขนาดไป" นอกจากนั้น ผู้แต่งยังแสดงความหัวหนวดฉลาดกล้วของพินทอง จนเสียความสง่างามความภาคภูมิใจหลายครั้งหลายคราดังตอนบรรยายพฤติกรรมที่มาณพบอกว่าจะช่วยชีวิต แต่พินทองกลับนึกว่ายักษ์แปลงตนมาหลอกให้หลงกล การบรรยายพฤติกรรมของพินทองในเหตุการณ์นี้แสดงออกโดยการหัวหนวดก การสะอึก การแหวกช่องมอง การพร่าบ่นโทษกรรมอย่างไร้สติ การตาคาหนีพี่เลี้ยงและเสนาชิมจนต้อง "คลาน" เข้าใต้เตียงเพราะความกลัว เห็นถึงหมดความสง่า ภาคภูมิใจ ในฐานะโอรสกษัตริย์และความเป็นพระเอกอย่างสิ้นเชิง ลักษณะดังกล่าวกลับเป็นการสร้างความครั้นเคร่งซับซ้อน แผงนัยการเยาะเย้ยหยามหยันต่อผู้อ่าน ผู้ฟังและผู้ชมได้เป็นอย่างดี

@ เมื่อนั้น  
 สะดุ้งวับกลับตื่นตกใจ  
 แลเห็นเป็นรูปมานพน้อย  
 ยักษ์เสร้างแปลงมาจะฆ่ากู  
 กรรมเอ๋ยกรรมกรรมทำอย่างไร  
 .....  
 กลัวจะไม่พ้นภัยกุมภภัณฑ์

นอกชัตริย์ออกสิ้นหัวน้าว  
 แล้วลุกลไปแหวกช่องมองดู  
 ถือพรว้าได้คอยขยับอยู่  
 เห็นจะอยู่แล้วกรรมมังครั้งนี้  
 น้อยใจพี่เลี้ยงทั้งสี่  
 .....  
 ทรงธรรม์คลานเข้าใต้เตียง  
 (เล่ม 4, 29)

เมื่อมาณพและพี่เลี้ยงช่วยกันผลักประตูเข้าไป พินทองแสดงความกลัวจนลนลาน ถึงกับ" จะออกไปไหว้กราบไม่หยาบคาย" การลดตัวในฐานะหน่อเนื้อกษัตริย์ ลงกราบขอชีวิตจากสามัญชน ชวนให้รู้สึกสังเวชาใจแถมขบขันยิ่ง ตอนมาณพสั่งให้พินทองอยู่ในเรือ ตนจะออกรับกับยักษ์เอง แต่พินทองไม่กล้าอยู่คนเดียว เข้าไปกอดมาณพไว้ ผู้แต่งให้ภาพความกลัวของพินทองได้อย่างแจ่มชัดว่า

ความกลัวตัวสั้นดังตีปลา

สวมกอดนอนซาไว้แนบกาย

(เล่ม 5, 3)

เมื่อมาณพพาพินทองขึ้นหลังม้าไปรบกับยักษ์ด้วย พอพินทองเห็นยักษ์ก็กลัวจนตัวสั้น และก้มกราบยักษ์ทันที พฤติกรรมของพินทองทำให้มาณพเห็นว่าเป็นเรื่องที่ "แสนบัดสี" จนตำหนิพินทองอย่างรุนแรงไปว่า

เป็นชายไม่อายอดสู

มาไหว้กราบศัตรูก็เป็นได้

(เล่ม 5, 5)

การกล่าวตำหนิเช่นนี้ นับว่าเป็นการตำหนิที่รุนแรง เป็นการพาดพิงถึงค่านิยมที่ว่าเป็นชายควรมีความกล้าหาญ และมีความสามารถเป็นผู้นำได้ แต่พินทองขาดคุณลักษณะข้อนี้ จึงทำให้ภาพลักษณ์

ของพินทองหมดความสว่างาม ความภาคภูมิใจยิ่งขึ้น ลักษณะของพินทองดังที่กล่าวมานี้เป็นลักษณะของพระเอกตามชนบละครนอกที่แตกต่างจากพระเอกในวรรณกรรมประเภทอื่น

### 2.1.3 พระฤาษี และพระอินทร์

วรรณกรรมที่มีแนวเรื่องแบบจักร ๆ วงศ์ ๆ โดยทั่วไปจะมีตัวละครประเภทหนึ่งที่มีบทบาทเป็นผู้ช่วยตัวเอก ตัวละครประเภทนี้ส่วนมากมักจะเป็น พระฤาษี พระอินทร์ ตัวละครที่เป็นอมมุขย์ หรือเป็นเทพอื่น ๆ ซึ่งมีบทบาทสำคัญในฐานะที่เป็นตัวคลี่คลายปมปัญหาของเรื่องให้ดำเนินไปอย่างราบรื่น ในแก่นแก้วหน้าม้าสำนวนต่าง ๆ ปรากฏพระฤาษีและพระอินทร์ เป็นผู้ช่วยนางแก้วหน้าม้าอยู่หลายครั้งหลายตอนดังนี้

#### 2.1.3.1 พระฤาษี บทบาทของพระฤาษีในฐานะเป็นผู้ช่วยนางแก้วปรากฏในสำนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ ในเหตุการณ์ต่อไปนี้

##### 2.1.3.1.1 ช่วยนางแก้วชะลอเขาพระสุเมรุ

เมื่อท้าวมงคลราชสั่งให้นางแก้วชะลอเขาพระสุเมรุ นางเดินชดเชพเนจรอยู่ในป่า ดั้นด้นไปจนถึงอาศรมพระฤาษีและขอความอนุเคราะห์ พระฤาษีกล่าวชมว่านางเป็นผู้เด็ดเดี่ยวกล้าหาญและมีบุญบารมี จึงช่วยเนรมิตเรือเหาะให้เป็นพาหนะนางไปและยังเนรมิต ส้อน สิวาให้เป็นอุปกรณ์ในการชะลอเขาพระสุเมรุอีกด้วย

##### 2.1.3.1.2 ช่วยนางแก้วถอดรูปเป็นหญิงงาม

ตามปันทองไปโรมวิถีบทบาทของพระฤาษีในเหตุการณ์นี้มีอยู่ว่า เมื่อพินทองเห็นนางแก้วไปอภิเษกกับนางทัศนาลี นางแก้วรู้เท่าทันความคิดของพินทอง ทำให้พินทองโกรธจึงสั่งให้นางมีลูกไว้คอยตนกลับมา หากไม่สามารถมีได้จะถูกประหาร นางจึงไปขอความช่วยเหลือจากพระฤาษี พระฤาษีเนรมิตกระสวย พร้อมเครื่องแต่งกายอย่างงดงาม และบอกทิศทางที่จะไปโรมวิถีให้ เมื่อนางไปถึงโรมวิถี นางได้ถอดรูปเป็นหญิงงาม กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิไม่ได้ให้รายละเอียดว่านางถอดรูปได้อย่างไร ซึ่งผู้วิจัยเข้าใจว่าพระฤาษีเป็นผู้อนุเคราะห์ถอดคำให้โดยสอนเวทมนตร์หรือใช้ของวิเศษถอดคำให้

### 2.1.3.1.3 ช่วยนางแก้วแปลงเป็นมาณพ ปรากฏ

ตอนนางแก้วคลอดลูกแล้วลาตายจากโรมวิถีติดตามปิ่นทองกลับมิลิลา ก่อนกลับนางเข้าไปหา พระฤๅษี พระฤๅษีบอกให้นางทราบว่ ขณะนี้ปิ่นทองกำลังตกอยู่ในที่อันตรายเพราะเรือพลัด หลงเข้าไปในเมืองยักษ์พาลราช นางแก้วขอให้พระฤๅษีแปลงกายตนให้เป็นชาย ในสำนวนแรก พระฤๅษีเนรมิตพรา๓ไต้ของวิเศษที่แปลงร่างได้ แล้วนางก็ใช้พรา๓ไต้แปลงเป็นชายเดินทางไป ช่วยปิ่นทองทันที

### 2.1.3.2 พระอินทร์ พระอินทร์ในฐานะผู้ช่วยตัวเอง ปรากฏ

นวนวรรณกรรมมากเช่นเดียวกับพระฤๅษี และบทบาทก็ไม่ต่างกัน กล่าวคือ เป็นทั้งผู้ช่วยบำบัด ความทุกข์ยากยามเมื่อตัวเอกประสบปัญหาทั้งยังเสริมบารมีหรือเสริมความดีให้แก่ตัวเอกบทบาท ของพระอินทร์ในการช่วยเหลือตัวเอง มีทั้งที่ช่วยด้วยตนเอง และ ำให้เทพองค์อื่นเป็นผู้ช่วย อย่างพระมาตุลี และ พระวิษณุกรรม บทบาทของพระอินทร์ในเรื่องแก้วหน้าม้าปรากฏในปิ่นทอง กลอนสวด และสัปदनคาถาพย์ ทั้งในโครงเรื่องหลักและโครงเรื่องสืบเนื่องแต่จะกล่าวเฉพาะ โครงเรื่องหลัก ในประเด็นต่อไปนี้

#### 2.1.3.2.1 ช่วยนางสัปदनชะลอเขาพระสุเมรุ เมื่อ

นางสัปदनรีบเงื่อนไซพระบิดาของพระปิ่นทองว่าจะไปชะลอเขาพระสุเมรุมาให้ นางเดินทาง ไปจนถึง เขาพระสุเมรุ แต่นางก็จนปัญญาไม่สามารถนำเขาไปได้จึงคร่ำครวญร้องไห้จนสลบไป พระอินทร์ลงมาช่วยให้นางฟื้นและเนรมิตเรือเหาะ มอบพรา๓ไต้ นาฎเขาใส่เรือ และำให้มนต์ จินตามณีแก่นางสัปदन นางจึงนำภูเขามาได้สำเร็จ ทั้งในปิ่นทองกลอนสวดและสัปदनคาถาพย์ ปรากฏบทบาทของพระอินทร์ในลักษณะดังกล่าวคล้ายกัน

#### 2.1.3.2.2 ช่วยนางสัปदनแปลงเป็นหญิงงาม ตาม

ปิ่นทองไปเมืองของนางเกษร ก่อนจะเดินทางไปอภิเษกกับนางเกษร ปิ่นทองได้สั่งให้นาง สัปदनมีเอรสคอยเมื่อตนกลับมา นางสัปदनจำต้องเดินทางตามปิ่นทองไปอาศัยกับตายายมาลัย และได้อธิษฐานขอให้พระอินทร์แปลงร่างำให้นางมีรูปร่างงามจนปิ่นทองหลงรัก หลังจากนั้นนาง ได้อธิษฐานขอให้พระอินทร์มาช่วยเนรมิตเงินทองำให้แก่ตายายเพื่อตอบแทนที่นางอาศัยด้วย ใน



ลับคนค่างาพย์ กล่าวว่านางลับคนใช้เรือเหาะมาติดกรอบินทองที่เชิงเขาในป่า ก่อนบินทองไปอภิเษกกับนางเกษร นางลับคนอธิษฐานให้พระอินทร์ชุบร่างให้นางงดงาม พระอินทร์ลงมาช่วยนางตามที่ขอ

2.1.3.2.3 ช่วยนางลับคนออกรบ บทบาทที่สำคัญของพระอินทร์อีกตอนหนึ่งที่ช่วยนางลับคนทั้งในบินทองกลอนสวด และ ลับคนค่างาพย์คือตอนนางลับคนอาสาออกรบกับท้าวทศรถ เพื่อกอบกู้พระนครและปกป้องนางเกษร ตอนท้ายของเหตุการณ์ทั้งสองส่วนวางกล่าวตรงกันว่านางเป็นผู้ชนะ ทั้งนี้เพราะนางได้รับความช่วยเหลือจากพระอินทร์นั่นเอง

2.1.3.2.4 ช่วยให้นางลับคนอภิเษกกับบินทอง ในบินทองกลอนสวด เมื่อนางลับคนรบชนะกษัตริย์ร้อยเอ็ดแล้ว นางลับคนนำนางเกษรกลับเมืองโกสัมพี ท้าวทศคาริวงศ์และนางจันทรทาพิธือภิเษกนางลับคนเป็นมเหสีฝ่ายขวา นางเกษรเป็นมเหสีฝ่ายซ้าย ในพิธือภิเษกนางลับคนอธิษฐานถึงพระอินทร์ขอเครื่องแต่งกาย พร้อมนางอ่านมนต์จินดามณีเพื่อขอให้นางมีรูปร่างที่งดงาม ในลับคนค่างาพย์ เมื่อนางลับคนรบชนะกษัตริย์ทั้งห้า นางนำนางเกษรกลับเมืองมิศถิลา ท้าวทศศากและบินทองออกมารับนางเข้าเมือง นางไม่ยอมเข้าเมืองแต่ให้นางเกษรเข้าแทน จากนั้นนางอธิษฐานขอให้พระอินทร์เนรมิตร่างของนางให้กลายเป็นทอง เมื่อพระอินทร์เห็นว่าถึงเวลาที่นางลับคนต้องอภิเษกกับบินทอง จึงเนรมิตให้ตามที่นางขอ

2.1.3.2.5 ช่วยนางลับคนชุบนาง ในบินทองกลอนสวด เมื่ออภิเษกนางลับคนกับบินทองแล้ว ท้าวทศรถและกษัตริย์ร้อยเอ็ดพานางลับคนกลับเมืองของตน นางลับคนให้ท้าวทศรถและกษัตริย์ร้อยเอ็ดปั้นรูปนางที่ต้องการแล้วทำพิธือชุบให้เป็นมนุษย์เพื่อให้เป็นชายาของกษัตริย์ร้อยเอ็ด โดยนางลับคนขอให้พระอินทร์ลงมาช่วยชุบนางให้ เมื่อชุบนางเรียบร้อยแล้ว กษัตริย์ทั้งร้อยเอ็ดไม่สามารถเลือกนางชุบขึ้นได้ เพราะมีหน้าตาเหมือนกันทุกคน นางลับคนจึงอธิษฐานขอให้พระอินทร์มาช่วยโดยให้แมลงภูไปจับที่รัตเกล้าของนางที่ชุบขึ้นในลับคนค่างาพย์ มีบทบาทของพระอินทร์ตรงกับบินทองกลอนสวด เพียงแต่เปลี่ยนจากท้าวทศรถและกษัตริย์ร้อยเอ็ด เป็น ท้าวทศรถและอนุชาทั้งสี่เท่านั้น

จากการวิเคราะห์ บทบาทของพระฤาษี และพระอินทร์ ในแก้วหน้าม้าทั้ง 3 สำนวนนั้นมีลักษณะคล้ายคลึงกัน คือเป็นทั้งผู้ช่วยตัวเองโดยตรงในการแก้ไขอุปสรรคต่าง ๆ และในฐานะของผู้ถ่ายทอดศิลปวิทยา บทบาทของตัวละครดังกล่าวช่วยทำให้ตัวเอกที่กำลังประสบปัญหาความยุ่งยากนั้น ผ่านพ้นอุปสรรคไปได้ด้วยดีอันเป็นกลวิธีประการหนึ่งในการดำเนินเรื่อง

## 2.2 การสร้างตัวละคร

ตัวละครสำคัญในเรื่องแก้วหน้าม้ามีลักษณะเด่นที่น่าสนใจ ทั้งในรูปลักษณ์ชาติกำเนิด และลักษณะนิสัย ทำให้วรรณกรรมเรื่องนี้เป็นที่รู้จักและแพร่หลายทั่วไป จากการศึกษาการสร้างตัวละครพบว่า มีวิธีการสร้างตัวละครที่น่าสนใจ 2 ประการ คือ สร้างให้สอดคล้องกับประเภทวรรณกรรม และสร้างให้สอดคล้องกับยุคสมัย

2.2.1 สร้างตัวละครให้สอดคล้องกับประเภทวรรณกรรม การนำเสนอเนื้อหาด้านตัวละครเรื่องแก้วหน้าม้าทั้ง 3 สำนวน พบว่าคล้ายกันในระดับหลัก แต่ต่างกันรายละเอียดปลีกย่อย คือ มีตัวละครฝ่ายหญิงเป็นตัวเอก หรือเป็นตัวเดินเรื่องทุกสำนวน แต่ในด้านชาติกำเนิด รูปลักษณ์ และลักษณะนิสัยอาจแตกต่างกันไปบ้าง

ด้านชาติกำเนิด แก้วหน้าม้าทั้ง 3 สำนวน กล่าวถึงชาติกำเนิดของนางต่างกันคือ สำนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ และปิ่นทองกลอนสวด กล่าวว่า นางมีชาติกำเนิดต่ำเป็นลูกตายเป็น มีฐานะยากจน ส่วนลับคนคากาพย์ กล่าวว่านางเป็นลูกของพระอินทร์ และนางสุจิตรา อันเป็นการปรับเปลี่ยนฐานะของตัวละครให้สูงส่งศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อในพุทธศาสนา อันเป็นลักษณะของตัวเอกของวรรณกรรมกลอนสวด

ด้านรูปลักษณ์ สำนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ กล่าวว่า นางแก้วหน้าตาอับลักษณ์เป็นม้า ส่วนปิ่นทองกลอนสวดและลับคนคากาพย์ กล่าวแต่เพียงว่านางมีหน้าตาอับลักษณ์

กลวิธีการสร้างนางแก้วมีหน้าตาเป็นม้า หรือมีหัวเป็นม้า ตัวเป็น  
คนนี้ จากหลักฐานเฉพาะสำนวนที่นำมาศึกษา ปรากฏในสำนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์  
ก่อนสำนวนอื่น ทั้งนี้อาจเป็นเพราะผู้แต่งปรับให้เหมาะกับลักษณะของนางแก้วที่มีกิริยากระโดด  
กระเดกเหมือนม้า ไม่เรียบร้อยเยี่ยงนางในวรรณกรรมเรื่องอื่น (เมื่อกกล่าวถึงบทเรียบร้อย  
นางแก้วจะอยู่ในรูปของหญิงงาม) อันเป็นกลวิธีการสร้างความสมจริงให้สอดคล้องกับลักษณะนิสัย  
ของตัวละคร อีกประการหนึ่งเพื่อให้เหมาะกับการนำมาแสดงในรูปของละคร ที่มีการเปลี่ยน  
ฉาก แปรร่างของตัวละครจากรูปม้า เป็นรูปหญิงงามหรือกลับไปเป็นรูปม้ายิ่งเดิม อันเป็นการ  
นำเสนอตัวละครตัวใหม่ออกแสดง และเป็นการสร้างบรรยากาศให้ตื่นตาตื่นใจ ไม่ซ้ำซากจำเจ

เกี่ยวกับรูปลักษณ์ของนางแก้วที่มีหัวเป็นม้านี้ พระยาอนุমানราชธน  
(2531:107-108) กล่าวถึงคนที่มีหัวเป็นม้า ซึ่งตรงกับเรื่องกนิษฐาในวรรณคดีอินเดียว่าหน้า  
เป็นม้าตัวเป็นคน แต่เป็นเพศชาย อาศัยอยู่บนสวรรค์ชั้นฟ้าเชิงเขาไกรลาส ซึ่งเป็นบริวารของ  
ท้าวฤเวระ กนิษฐาในภาษาสันสกฤตนี้แปลว่า "คนถ้อย" และ "คนเลว" และในภาษาอาหมเรียกคน  
ถ้อยและคนเลวว่า "คนม้า" สำหรับไทยนำมาใช้ว่า "หน้าม้า" อันเป็นคำที่แฝงนัยไม่เป็นมงคลแก่  
ผู้ถูกเรียก จากนั้นกล่าวถึงวรรณกรรมเรื่องแก้วหน้าม้าว่ามีลักษณะเป็นอย่างกนิษฐาของอินเดีย  
ซึ่งตรงกับคำว่า "อัสวมุขี" ใน ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มหาพนของพระเทพมณีส (กลิ่น)  
ซึ่งแปลว่า "หน้าม้า" เช่นกัน ในแง่นี้ผู้วิจัยเห็นว่าอาจเป็นไปได้ที่กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ได้  
รับอิทธิพลแนวคิดเรื่องกนิษฐาของอินเดียไปสร้างเป็นนางแก้วหน้าม้า เพียงแต่ปรับจากกนิษฐาเป็น  
กนิษฐาในความหมายว่าเป็นกนิษฐาผู้หญิง ตามชนบทยุคโบราณของไทยว่าคน "หน้าม้า" แฝงนัยไม่เป็น  
มงคลแก่ผู้ถูกเรียก เพราะเห็นว่าทั้งปิ่นทองและท้าวมงคลราชแสดงความรังเกียจนาง ต่ำว่านาง  
อย่างแจ็บเสบต่างๆ นานา อันแสดงให้เห็นว่านางแก้วเป็น "อับมงคล" ของทั้งสอง ดังปรากฏใน  
คำเรียกนาง ดังนี้

มีลูกหน้าม้า <u>อาธรรม์</u>	จะผูกพันลูกเราเอาเป็นผัว	(เล่ม 2, 11)
อีแก้วสัปรคน <u>คนจิงไร</u>	จะเป็นลูกสะใภ้ชายหน้าตา	(เล่ม 2, 20)
ชาติ <u>อีอับลักษณ์</u> <u>กัณฑ์อาษา</u>	จะเหาะเหินเดินฟ้าไปอย่างไร	(เล่ม 2, 20)
กับอีแก้วหน้าม้า <u>สาธารณ์</u>	จะรอดฤกษ์ศุภวารไปโยมี	(เล่ม 2, 21)

ด้านรูปลักษณ์ของนางแก้วที่มีหน้าเป็นม้านี้ ต้นเค้าเดิมของเรื่องใน  
 ฐานะนิทานพื้นบ้านที่เล่าสืบปากต่อคากันมานาน ตัวเอกอาจมีหน้าตาเพียงอับลักษณ์ ไม่ได้มีหน้า  
 เป็นม้า แต่เมื่อนามาเสนอในรูปแบบของละคร ได้ปรับเปลี่ยนอนุภาคให้ชัดเจนขึ้นเพื่อให้เหมาะกับการ  
 การแสดง โดยมีเหตุผลสนับสนุนที่อาจเป็นไปได้ก็คือ พระนิพนธ์ประเภทบทละครของกรมหลวงว  
 เนตรนรินทรฤทธิ มักดัดแปลงมาจากเค้าเรื่องเดิมที่มีมานานแล้ว อย่างน้อยสมัยอยุธยา เช่น  
 เรื่องสุวรรณหงส์ และมณีพิไชย เป็นต้น นอกจากนี้ จากการศึกษาชื่อตัวเอกคือนางแก้ว พบว่า  
สำนวนกรมหลวงวเนตรนรินทรฤทธิ มีชื่อตัวเอกที่พ้องกับปิ่นทองกลอนสวด แม้ชื่อที่เปลี่ยนไป  
 เมื่ออภิเษกแล้ว (ดูในตารางเทียบชื่อตัวละครในภาคผนวก) แต่ปิ่นทองกลอนสวด ตัวเอกมี  
 รูปอับลักษณ์เท่านั้น ดังนั้นจึงอาจเป็นไปได้ว่าแก้วหน้าม้าสำนวนกรมหลวงวเนตรนรินทรฤทธิ  
 อาจได้รับอิทธิพลและพัฒนาการจากปิ่นทองกลอนสวด ซึ่งได้กล่าวแล้วในบทที่ 2 ว่าแก้วหน้าม้า  
 สำนวนนี้แต่งขึ้นในสมัยอยุธยา แต่มาคัดลอกต้นฉบับในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น อันเป็นช่วงเวลา  
 ที่วรรณกรรมประเภทกลอนสวดกำลังได้รับความนิยมอยู่ และการคัดลอกนั้นอาจมีการดัดแปลง  
 หรือเพิ่มเติมอนุภาคบางประการตามความเหมาะสมตามประเภทของวรรณกรรม

ส่วนด้านลักษณะนิสัย พบว่า แก้วหน้าม้าทั้ง 3 สำนวน นางแก้ว  
 แสดงลักษณะนิสัยคล้ายคลึงกัน แต่อาจมากน้อยหรือเน้นต่างกัน ลักษณะนิสัยที่แสดงออกมานั้น  
 ส่วนมากไม่ปรากฏในตัวเอกฝ่ายหญิงตามชนบทหรือแบบฉบับของวรรณกรรมไทย เช่น กล่าวแสดง  
 ความรักต่อชายก่อน กล่าวหาผู้เคียดเคี้ยว มีความสามารถในการรบ จลลาดและรู้เท่าทันผู้อื่น  
 ส่วนนิสัยด้านการโต้แย้งอย่างไม่พริ้วพริ้งหรือต่อล้อต่อเถียง ประชดประชันและล้อเลียนนั้นปรากฏ  
 ในสำนวนกรมหลวงวเนตรนรินทรฤทธิ โดดเด่นกว่าสำนวนอื่นโดยเฉพาะประเด็นการล้อเลียน  
 ซึ่งไม่ปรากฏสำนวนอื่นเลย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะกรมหลวงวเนตรนรินทรฤทธิได้ปรุงแต่ง  
 ภาพลักษณ์เดิมของนางแก้วที่สูงส่ง ศักดิ์สิทธิ์ด้วยอำนาจบุญบารมีในรูปของกลอนสวด ให้มีลักษณะ  
 เป็นชาวบ้าน เพื่อเอื้อต่อการแสดงกิริยาต่อล้อต่อเถียงได้อย่างกลมกลืน โดยแฝงรสขบขัน อัน  
 เป็นหัวใจของบทละครนอก

น่าสังเกตว่า บทบาทเด่นในฐานะตัวเอกและตัวเดินเรื่องของนางแก้วจะปรากฏในรูปอับลักษณ์มากกว่าในรูปงดงาม อันเป็นการสร้างบมปัญหาหรือข้อขัดแย้งให้เรื่องดำเนินไปอย่างเข้มข้น โดยเฉพาะใน สำนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ รูปอับลักษณ์หน้าม้าของนางแก้วมีลักษณะกลมกลืนกับลักษณะนิสัยในด้านกระตือกระเดาะ ต่อล้อต่อเถียงด้วยภาษาที่เหน็บแนม เผ็ดร้อน ทั้งลักษณะเด่นด้านการล้อเลียน โดยเฉพาะกับพระเอก คือ พระปิ่นทอง ซึ่งการล้อเลียนของนางแก้วยิ่งเข้มข้นขึ้นเมื่อพระปิ่นทองแสดงกิริยารังเกียจเสียดจันท์รูปลักษณ์และกิริยาของนาง ลักษณะดังกล่าวคล้ายกับบทละครนอกเรื่อง สังข์ทอง ที่รูปอับลักษณ์ของเจ้าเงาะสร้างความครื้นเครงอย่างเข้มข้นกับผู้อ่าน ผู้ฟังและผู้ชม เมื่อเจ้าเงาะแสดงกิริยาล้อเลียน ท้าวสามลนางมณฑา หกเขย หรือแม่แต่นางรจนา ลักษณะดังกล่าวผู้วิจัยเห็นว่าเรื่องแก้วหน้าม้าจะได้รับอิทธิพลจากเรื่อง สังข์ทอง อยู่บ้าง โดยเฉพาะกลวิธีการสร้างตัวละครเอกคือนางแก้วในรูปหน้าม้าจากพระสังข์ในรูปของเงาะ นอกจากนี้ในด้านรูปลักษณ์ที่มีการชอนในรูปอับลักษณ์คล้ายกันแล้ว ลักษณะนิสัยก็คล้ายคลึงกันอีกด้วย ต่างกันแต่เพียงเปลี่ยนจากตัวเอกซึ่งเป็นชายให้กลายเป็นหญิง อันเป็นการ"ล้อ" ขบถดั้งเดิมของบทละครนอกที่มีตัวเอกเป็นชาย ตามกระแสของวรรณกรรมล้อเลียน (Parody) ที่ปรากฏชัดเจนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้เอง

ส่วนลักษณะนิสัยด้านการหึงหวงของนางแก้วนั้น มีปรากฏเฉพาะ สำนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ เท่านั้น ทั้งนี้เพราะนำเสนอในรูปของบทละครนอกที่นิยมอนุภาคเกี่ยวกับความขัดแย้งของตัวละครฝ่ายหญิงในฐานะ "เมียน้อย" และ "เมียหลวง" การหึงหวงของตัวละครหญิงช่วยทำให้ผู้อ่าน ผู้ฟัง และผู้ชมมีอาการคล้อยตามตัวละครไปด้วย อารมณ์ดังกล่าวมีลักษณะผสมผสานกันระหว่างชิงชัง โกรธแค้น สงสารและเห็นใจ โดยผ่านบทสนทนาโต้ตอบของตัวละคร อย่างเผ็ดร้อน รุนแรง เหน็บแนม และตัดพ้อ ความท้อทรมันจากอารมณ์หึงหวงยิ่งเข้มข้นมากขึ้น หากเรื่องดังกล่าวเป็นเรื่องของชาวบ้าน ดังปรากฏในบทหึงหวงของนางแก้วกับนางทศมาลี อารมณ์หึงหวงเกิดขึ้นเมื่อนางทศมาลีเดินทางมาตามปิ่นทองด้วยความคิดถึงอยู่เต็มหัวใจ แต่กลับพบในสิ่งที่นางไม่เคยคาดคิดมาก่อน คือ ปิ่นทองกำลังนั่งคลอเคลียอยู่กับนางแก้วซึ่งตอนนี้ได้ถอดรูปเป็นนางมณีแล้ว ทำให้อารมณ์หึงหวงของนางทศมาลีพุ่งพล่านดลเดือดชนิด "เคืองแค้นแน่นใจดังไฟกาลป์" แล้วนางจึงเข้าไปนั่งแทรกหว่างกลางปิ่นทองกับนางมณี กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ พรรณาอารมณ์หึงหวงของนางทศมาลีว่า

.....

เคื่องแค้นแนใจตั้งไพกาลป์

ลงนั่งแชกแหวกกลางทางประชด

ประชวรนั้นฉันไฉนกิจจา

ทั้งมดหมอสอนั่งสพรั่งพร้อม

ออบลอบข้างอย่างนี้จึงมิไป

.....

ก็ลุยเหล่าสาวสรณ์นั้นเข้ามา

ดูทรยศผิดภักตร์ลงหนักหนา

พอนี้หนองคี่ร้อนดั่งนอนไฟ

เปนเหล่าล้อมซ้อนซบไม่นับได้

ทั้งหมดอาหุญหมอน้อยคอยอยู่งาน

(เล่ม 6, 52)

เมื่อนางแก้วได้รับการปฏิบัติจากนางทัศนาลีเช่นนี้ นางจึงได้ตอบด้วยอารมณ์ที่ไม่ต่างกัน "นางมณีเคื่องใจยังไฟพอส่าน" อารมณ์โกรธที่คุุชันทาให้นางแก้วกล่าวด้วยท่าทีที่เหน็บแนมนางทัศนาลีไปว่า

นี่ฤาชาวเมืองโรมช่างโหมหึก

พระพินทองของตัวฤาผิวใคร

ไม่รู้สิกร้อนเย็นเปนโฉน

มาลอยหน้าว่าได้ไม่อัปอาย

(เล่ม 6, 53)

@ นำหัวเราะ

ช่างอวดงามข้ามวันชลที่

ผิวเจ้าอุ้มเอาไปกอดรัด

เข้าผลึกพระพินทองไปรองดู

มาตามเกาะผู้ชายไม่อายุผี

มาเข้าซี้ท่านก็ไม่พอใจดู

ไม่ซึ้งซัดร้อนรอนบนหัวหมู

นั่นและคู่อุบถิเศกเอกกระไชย

(เล่ม 6: 53)

บทหึงหวงของนางแก้วกับนางทัศนาลี ในสำนวนกรมหลวงภูวเนตร-นรินทรฤทธิ นอกจากจะเป็นไปตามอนุภาคที่นิยมกันของบทละครนอกแล้ว ยังแสดงให้เห็นว่า ตัวเอกฝ่ายหญิงในบทละครนอกเรื่องนี้เป็นตัวละครที่มีเลือดเนื้อ มีชีวิตจิตใจ มีอารมณ์โกรธเกลียดเคียดแค้น ชิงชัง อันเป็นตัวละครที่เป็นตัวแทนของมนุษย์ที่สามารถพบเห็นได้ทั่วไป ไม่ใช่ตัวละครแบบอุดมคติ เพราะในความเป็นจริงแล้วคงไม่มีผู้หญิงคนใดที่จะไม่รู้สิกร้อนหนาว หากทราบว่ามีกำลังนอกใจหรือมีผู้หญิงคนไหนหมั้น คังคคิตที่ว่า "เสียทองเท่าหัว ไม่ยอมเสียผิวให้ใคร"

ในขณะที่ในบทละครนอก นางแก้วจะเป็นตัวเอกที่มีอารมณ์หึงหวง เหน็บแนมและปากคอจัดจ้าน อันมีลักษณะความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ขึ้น แต่นางลับคนในปิ่นทองกลอนสวด และลับคนคำกาพย์ กลับไม่แสดงความหึงหวงช่ายาคนอื่นของปิ่นทองเลย . ไม่ว่าจะ เป็นนางเกษรนางคาริวันในปิ่นทองกลอนสวด นางเกษร นางกาวันในลับคนคำกาพย์ ในทางตรงกันข้ามนางลับคนกลับมีความรัก ความเมตตาต่อนางเกษร ดังที่นางรับอาสาคุ้มเมืองคีรีพตนครและเมืองสลอนของนางเกษร ำให้รอดพ้นจากกษัตริย์ร้อยเอ็ด และกษัตริย์ทั้งห้าตามลำดับ แม้จะเป็นเพราะนางต้องการช่วยเหลือปิ่นทอง แต่ในส่วนลึกแล้ว นางไม่เคียดจัญท์หรือขัดแย้งกับนางเกษร นอกจากนี้ เมื่อนางเกษรต้องการกลับไปเยี่ยมพระบิดา นางลับคนก็รับอาสาไปส่งนางจนถึงที่ นางเกษรจึงรักและศรัทธาเชื่อมั่นต่อนางลับคนอย่างสูงสุด ดังจะเห็นได้ว่านางเกษรจะเรียกนางลับคนว่า "แม่อยู่หัว" หรือ "นางบุญเรือง" อยู่เสมอ ลักษณะดังกล่าวนี้ นอกจากจะ เน้นด้านบุญบารมีของนางแล้ว ยังบ่งบอกถึงท่าทีที่นางเกษรแสดงต่อนางลับคนด้วยความเคารพยกย่องอีกด้วย อันเป็นการชี้แสดงให้เห็นถึงความสูงส่ง งดงาม ของตัวละครเอกในวรรณกรรมประเภทกลอนสวด

@ จิ่งเหรเกษร	เมียรักผูกอร	มอบเฟออรไท
ครันจตุหนัก	กลัวจักคัดใจ	นึกในพรไท
		เขามีบุรยา

(เล่ม 2, 28)

ตัวละครที่มีลักษณะเด่นอีกตัวหนึ่งในเรื่องแก้วหน้าม้า คือ พระปิ่นทอง ลักษณะเด่นของปิ่นทองมีลักษณะที่ตรงกันข้ามกับนางแก้ว คือ เป็นตัวละครที่มีชาติกำเนิดสูงส่ง มีฐานะเป็นโอรสกษัตริย์ มีรูปลักษณะที่งดงาม แต่มีลักษณะอ่อนแอ ขลาดเขลา ขาดความมั่นใจ ไร้ความวิริยะ การตัดกันอย่างตรงกันข้ามของตัวละครทั้งสองนี้นำไปสู่ความเข้มข้นด้าน"หัสยรส" อันเป็นหัวใจของบทละครนอกได้อย่างดียิ่งโดยเฉพาะในบทละครนอกสำนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ ที่เน้นความอ่อนแอ ขลาดเขลาของปิ่นทองมากกว่าสำนวนอื่นๆ โดยเริ่มตั้งแต่การแก้ปัญหาคาเฉพาะหน้า กรณีที่นางแก้วยื่นข้อเสนอขอเป็นช่ายาของปิ่นทองเพื่อแลกกับว่า ในสำนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธินั้นปิ่นทองไม่สามารถแก้ปัญหาคาเฉพาะหน้าได้ จึงขอพึ่งสติปัญญาอันจำกัดของเสนาที่เลี้ยง โดยสร้างตอปกกลงกำหนดวันจะรับนางเข้าวังเป็นช่ายา

การตอบเสียงปัญหาเฉพาะหน้าเช่นนี้กลับเป็นข้อผูกมัดปิ่นทองอย่างดีไม่หลุด ในฐานะยวักษัตริย์  
ที่ "ตรัสแล้วไม่คืนคำ" เพราะเมื่อครบกำหนดแล้วปิ่นทองไม่รับนางเข้าวัง นางแก้วจึงนำ  
สถานภาพของปิ่นทองมาเป็นเงื่อนไขในการต่อรองสัญญาที่ให้ไว้

@ บัดนั้น พระพี่เลี้ยงผู้มีอิศณาไศรย  
ค่อยกระซิบทูลองค์พระทรงไชย จงปราโสหลวงส่องจ้องอน  
ทำเป็นว่าสมัครรักาครุ ให้มีหน้าให้ว่าวคูลามาเสียก่อน  
ได้แล้วจึงสลัดตัตรอน ผันผ่อนพูดจาพาที่  
(เล่ม 1: 6)

@ เมื่อนั้น หน่อกระษัตริย์ยิ้มย่องสนองไช  
อีกสามวันสัญญาว่าไว้ จะรับเจ้าเข้าพานวัง  
(เล่ม 1: 6)

ในปิ่นทองกลอนสวด ไม่ได้เห็นความฉลาดเฉลียวของปิ่นทองเท่ากับสำนวนกรมหลวงภูวเนตร-  
นรินทรฤทธิ เพราะในสถานการณ์เดียวกัน เมื่อนางสับคนนำว่าวมาคืน ปิ่นทองปรารถนาจะ  
มอบของมีค่าตอบแทน นางปฏิเสธแต่กลับขอรักหรือขอฝากตัวเป็นชายาของปิ่นทอง ปิ่นทอง  
ได้ไตร่ตรองคำพูดของนางสับคนแล้วก็พยายามพูดบ่ายเบี่ยงโดยไม่ให้ผูกมัดตัวเองว่า ถึงเวลา  
ที่ตนจะเข้าวังแล้ว หากนางสับคนต้องการสิ่งใดก็ขอให้ตามเข้าไปนวัง

@ บัดนั้นโฉมปรากฏ ไฉพ็งนวนนาง พรทางแยมหัว  
พูดเปนเลกัณ แยกยื่นพันตัว ไม่รู้ดีชั่ว จ้เอาอันใด  
@ พรจึงตรัศมา แกนางฉายา ว่าเราจ้ไป  
เจ้าจ้ปราถณา จ้เอาสิ่งไร จงเร่งตามเราไป เทิดเศเทวี  
(เล่ม 1, 10)



จะเห็นว่าคำตอบของปิ่นทองในลักษณะ"แยบยล" เพื่อให้"พันตัว"นั้นปิ่นทองได้ใช้ปัญญาคร่ำครวญ โดยไม่ต้องพึ่งพี่เลี้ยง แสดงว่าปิ่นทองในปิ่นทองกลอนสวด ยังคงเหลือสติปัญญาอยู่บ้างซึ่งต่างจากปิ่นทองในบทละครนอกสำนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ

อีกเหตุการณ์หนึ่งที่แสดงถึงความฉลาดของปิ่นทองคือ ตอนที่พลัดหลงเข้าเมือง ยักษ์พาลราช ในสำนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ และตอนนางเกษรส่งสารมาขอให้ปิ่นทอง ไปช่วยกู้พระนครในปิ่นทองกลอนสวด และสัปดนคากาพย์ ใน 2 สำนวนหลังนั้น เมื่อได้รับสารแล้ว ปิ่นทองในปิ่นทองกลอนสวด แสดงอาการตกใจ และขอให้ท้าวทศคาริวงศ์ออกรบแทน ส่วนในสัปदनคากาพย์ เมื่อปิ่นทองอ่านสารแล้วก็ไม่ตรัสกับใคร รีบเข้าห้องบรรทมตามลำพัง ลักษณะความฉลาดของปิ่นทองทั้ง 2 สำนวนนี้ไม่เด่นเท่าสำนวนที่เป็นบทละครนอก ซึ่งจะเห็นภาพของปิ่นทองที่ลนลานฉลาดกลัว พูดพร่ำเพ้ออ้าง"กรรม"ที่ต้องพลัดเข้าเมืองยักษ์ ภาพที่หมอบมุด หลบซ่อนอยู่ใต้ห้อง เรือตามลำพัง เพื่อเอาตัวรอด บล่อยาให้เสนาพี่เลี้ยงอยู่ข้างนอกคอยเป็นอาหารของยักษ์ แม้ตอนที่นางแก้วแปลงเป็นมาดมาช่วย ก็ลนลานคิดว่ายักษ์เสร้างแปลงกายมาจึงพาล ร้องคำพี่เลี้ยงว่าหลอกตนไปเป็นอาหารของยักษ์ ภาพความลนลานฉลาดเขลาของปิ่นทองตอนนี้ เห็นได้ว่าหมดความภาคภูมิสูงส่งในฐานะกษัตริย์ แต่เป็นภาพของคนที่กำลังดิ้นรนหาทางออก เพื่อให้รอดชีวิตโดยไม่คำนึงถึงสภานภาพทางสังคม และไม่สามารถเป็นผู้หน้าที่เป็นหลักยึดเหนี่ยวของลูกน้องได้ จนทำให้มาดมาและพี่เลี้ยงตำหนิติเตียนความฉลาดเขลาของปิ่นทองหลายครั้งหลายครา ลักษณะของปิ่นทองจึงเป็นลักษณะของพระเอกตามชนบของบทละครนอกที่นิยมกัน คือ เป็นกษัตริย์รูปร่างงามแต่มีความอ่อนแอฉลาดเขลา เช่นเดียวกับพระมณีพิไชยและพระไชยเชษฐ ในบทละครนอกเรื่องมณีพิไชย และเรื่องไชยเชษฐ ตามลำดับ เมื่อพิจารณาปิ่นทองในฐานะที่เป็นตัวเอกฝ่ายชายจะพบความบกพร่องหลายประการ เช่น ขาดภาวะผู้นำ มีความหวั่นหวาดฉลาดเขลา อ่อนแอและขาดหลักพิจารณาญาณ จึงต้องแสดงความบกพร่องต่าง ๆ ออกมาหลายครั้งหลายครา จนทำให้ตัวละครที่มีสภานภาพต่ำกว่าวิพากษ์วิจารณ์ได้ ซึ่งเป็นตัวละครเอกที่ไม่ปรากฏในวรรณกรรมประเภทอื่นนอกจากบทละครนอก ดังที่ดวงมน จิตรจันงค์ (2528: 286) กล่าวไว้ว่า

หากพิจารณาบทละครนอก จะพบข้อแตกต่างจากวรรณคดีประเภทอื่นในข้อที่ว่ามโหรีมีอารมณ์ขันเป็นอารมณ์หลักของเรื่อง และอารมณ์ขันนั้นมักมาจากความบกพร่องของตัวเอง กล่าวได้ว่า บทละครนอกเป็นวรรณคดีประเภทเดียวที่มุ่งเน้นความบกพร่องของมนุษย์ โดยให้ตัวเองเป็นตัวแทนของความบกพร่องนั้น

ส่วนตัวละครที่เป็นพระอินทร์และพระฤๅษี บทบาทของผู้ช่วยตัวเองนั้น นอกจากจะเป็นตัวละครที่ขาดไม่ได้สำหรับเรื่องจักรๆ วงศ์ๆ ที่เพิ่มความสนุกสนาน และเป็นกลวิธีที่ผู้แต่งใช้ดำเนินเรื่องแล้ว การเหาะเหินเดินอากาศ การใช้อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ของตัวเองที่เปี่ยมด้วยคุณธรรมจากการช่วยเหลือของพระอินทร์และพระฤๅษี แม้จะดูเป็นเรื่องเหลือเชื่อที่มีอาจกระทำได้ในโลกวิสัย งานนี้อาจอธิบายตามหลักปรัชญาทางพุทธศาสนาที่ว่า "คนดีย่อมตกน้ำไม่ไหล ตกไฟไม่ไหม้" แนวคิดเรื่องพระอินทร์และพระฤๅษีในฐานะผู้ช่วยตัวเอง เป็นแนวคิดหรืออิทธิพลของอินเดียที่มีต่อวรรณกรรมไทย เพราะในนิทานของอินเดียนั้น เทวดาจะมีบทบาทสำคัญเมื่อเกิดเหตุคับขันที่เกินกำลังของมนุษย์ และอภินิหารที่เกิดจากเทวดาในนิทานเป็นไปได้อย่างน่าอัศจรรย์ เพราะเป็นที่ยอมรับว่า บทบาทของเทวดามีอำนาจและอิทธิฤทธิ์เหนือมนุษย์ เทวดาจึงเป็นตัวละครที่ผู้ฟังยกย่องว่า จะบันดาลให้สิ่งใดเกิดขึ้นหรือยับยั้งมิให้สิ่งใดเกิดขึ้นได้ (กุสุมา รัชชมณี 2536: 188-189) ส่วนพระฤๅษีหรือพระโยคีนั้น แม้จะเป็นมนุษย์ที่มีกำเนิดปกติ ก็มีอิทธิฤทธิ์เหมือนเทวดาได้หากปฏิบัติตนถึงขั้นบรรลุนาจาวิเศษได้ ดังที่บลูมฟิลด์ (อ้างในกุสุมา รัชชมณี 2536: 189) ผู้ศึกษาอนุภาคของนิทานอินเดียอย่างลึกซึ้ง กล่าวไว้ว่า "ชาวอินเดียที่ยึดถือปรัชญาโยคะ เชื่อว่าเป็นไปได้ว่ามนุษย์ผู้นั้นปฏิบัติตามขั้นตอนโยคะ จนบรรลุนาจาพิเศษเหนือมนุษย์ด้วยกันเอง" แม้พระอินทร์และพระฤๅษีจะมีบทบาทในเรื่องแก้วุ่นวายคลี่คลายสิ่งกัน แต่หากพิจารณาในด้านประเภทของวรรณกรรม ของกลอนบทละครและกลอนสวด พบว่ามีการปรับเปลี่ยนอย่างมีจุดมุ่งหมายคือ วรรณกรรมกลอนสวดนั้นมีจุดมุ่งหมายสำคัญเพื่อชักจูงให้ผู้อ่านผู้ฟังเลื่อมใสในพุทธศาสนาแต่แก้วุ่นวายในรูปแบบของกลอนสวดนี้ มีลักษณะเป็นเรื่องราว จักร ๆ วงศ์ ๆ จึงให้ความสำคัญเป็นหลัก แต่ยังคงแทรกคติธรรมด้านพุทธศาสนาอยู่บ้าง โดยผ่านทั้งลักษณะของตัวเอง คือ นางสิบตน และเหตุการณ์บางเหตุการณ์ เช่น ตอนจบของเล่ม 4 เลขที่ 10 และเพื่อให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์น่าเลื่อมใส ในฐานะของวรรณกรรมกลอนสวดมากยิ่งขึ้น จึงกำหนดบทบาทผู้ช่วยตัวเองให้เป็นพระอินทร์ตามคติความเชื่อ

แบบไทย พระอินทร์นั้นเป็นเทพในพุทธศาสนาสถิตอยู่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เติมนั้นพระอินทร์เป็นมนุษย์ชื่อ มขมาณพเป็นผู้ที่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า เมื่อตายไปจึงเกิดเป็นพระอินทร์ โดยจะต้องเป็นผู้สะสมคุณความดี มีบุญบารมีเพียงพอ ดังนั้น พระอินทร์จึงทำหา ปิ่นทองกลอนสวด เป็นเรื่องที่น่าเลื่อมใส ครัทธายิ่งขึ้น นอกเหนือจากคติศาสน์ เรื่องศีลห้า การทำบุญ บริจาคทาน หรืออานิสงส์สูงส่งจากการสร้างพระพุทธรูปของนางสัปดน และนางสุริยงค์ ความศักดิ์สิทธิ์ของกลอนสวดยิ่งเข้มข้นมากขึ้น เมื่อผู้แต่ง สัปदनคาถา ได้ปรับเปลี่ยนชาติกำเนิด ของนางสัปदनให้เป็นธิดาของพระอินทร์กับนางสุจิตรา อันเป็นการเชื่อมโยงให้เห็นบุญบารมี คุณความดี ของนางสัปदनในฐานะตัวเอกของกลอนสวดให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

บทบาทของพระอินทร์ ใน ปิ่นทองกลอนสวด ได้ถูกปรับเปลี่ยนมาเป็นพระฤาษีในบทละครนอก สำนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ ทำให้ตัวละครเชิงอุดมคติอย่างพระอินทร์ลดบทบาทมาเป็นมนุษย์ที่มีเลือดเนื้อสัมผัสได้ อย่างพระฤาษีในบทละครนอก

จะเห็นว่า การที่ตัวละครที่มีบทบาทสำคัญในเรื่องแก้หัวน้ำม้าทั้ง 3 สำนวน มีการปรับเปลี่ยนแทรกเสริมด้านรูปลักษณ์ ชาติกำเนิด ลักษณะนิสัย และบทบาท รวมทั้งจุดเน้นต่างกันนี้ เป็นไปอย่างมีจุดมุ่งหมาย คือเพื่อให้เนื้อเรื่องเข้มข้น สนุกสนาน และสอดคล้องกับประเภทของวรรณกรรมอีกด้วย

2.2.2 สร้างตัวละครให้สอดคล้องกับยุคสมัย เรื่องแก้หัวน้ำม้าแม้จะแต่งขึ้นในสมัยอยุธยา ดังปรากฏร่องรอยใน ปิ่นทองกลอนสวด แต่ก็แพร่หลายและได้รับความนิยมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังต้นฉบับตัวเขียนที่คัดลอกต่อกันมาเป็นหลายสำนวน ซึ่งอาจเป็นไปได้ที่มีการปรับเปลี่ยนแทรกเสริมเพิ่มลดลักษณะของตัวละครให้สอดคล้องกับกระแสนิยม หรือบริบทของยุคสมัย โดยเฉพาะอนุภาคที่ผู้หญิงบอกรักผู้ชายก่อนอย่างตรงไปตรงมา ดังนางแก้วปฏิบัติต่อปิ่นทอง ซึ่งเป็นกระแสของวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ แม้เราจะมีวรรณกรรมที่ตัวละครหญิงปรารถนาได้ฝ่ายชายเป็นคู่ครองก่อนมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นแล้ว ดังพระเพือนพระแพงใน ลิลิตพระลอ แต่ก็มีได้เผชิญหน้าเยี่ยงนางแก้ว ลักษณะของนางแก้วเป็นตัวละครหญิงที่มีความมั่นใจ เด็ดเดี่ยว กล้าหาญ ฉลาด แบายล และอดทนอย่างสูง ในฐานะตัวเอกหรือ



ในสวนวรรณกรรมหลวงภูวนาตรนรินทร์ฤทธิ เมื่อทำวมงคลราชสิ่งให้ตายายไปบอกนางแก้วให้เบ  
ชะลอเขาพระสุเมรุเพื่อแลกกับตำแหน่งชายาของปิ่นทอง พอตายายได้ฟังก็

.....	สองเก้าอกสั้นชวันหาย
ตาเก้าเข้ากอดเอาท่านยาย	พุ่มพายน้าตาไม้พาที่
.....	.....
ว่าพลางต่างคนไศกา	ครั้งนี้ชีวาจะฉิบหาย
ไหนจะคิดปลดปลอดครอดตาย	พุ่มพายน้าตาไศกาไลย

ในขณะที่นางแก้วกลับตอบตายายไปว่า

.....	จะตีตัวก่อนใช้ไม้เข้ายา
เพียวนี้มีพอเป็นไรนัก	ลูกรักจักเที่ยวแสวงหา
บุญแล้วก็แคล้วพระอาญา	ไศการาวฤคร่ำไปทาไม
ว่าพลางทางลงจากเรือน	จะแซ่เขื่อนชักซำก็หาไม
รีบออกนอกทวารเวียงไชย	ป่ายหน้าเข้าในพนาลัย

(เล่ม 1, 8)

ลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นว่านางแก้วเป็นตัวละครที่กล้าเผชิญกับปัญหา ยอมรับปัญหาที่จะเกิดขึ้นอย่างไม่พรัดพรียงด้วยสติสัมปชัญญะ และเชื่อมั่นในคุณความดี(บุญ) ที่มีอยู่ในตัวนาง ภาพของนางแก้วจึงมีความต่างกันอย่างตรงกันข้ามกับพ่อแม่ของนาง เมื่อนางเดินเข้าป่าเพื่อค้นหาเขาพระสุเมรุและได้ไปพบกับพระฤาษี นางจึงได้เข้าไปขอความช่วยเหลือนางให้ประสบความสำเร็จ อันแสดงให้เห็นว่า นางใช้วิจาร์ณญาณไตร่ตรองว่า นางไม่มีฤทธิเดชหรืออำนาจวิเศษใดๆ ที่จะชะลอเขาพระสุเมรุได้ แต่นางเชื่อมั่นในศักยภาพความเป็นมนุษย์ที่เปี่ยมด้วยคุณธรรมในตัวนางได้แก่ มีใจซื่อสัตย์ รักมั่นคง เต็มเตี้ยวกล้าหาญ ซึ่งเป็นที่ประจักษ์ชัดต่อพระฤาษี ทำให้ต้องช่วยนาง ดังที่ว่า

คู่คู้อาจหาญชาญชัย	คนเตี้ยมาได้ในป่า
บุญกายไม่วายชีวา	จึงมาประสบพบดู
ข้าถูกระประสังค์จงใจ	เห็นพอจะช่วยได้อยู่
เป็นหญิงวิ่งมาน่าเอ็นดู	ปะปู้แล้วเห็นไม่เป็นไร

(เล่ม 1, 15)

เมื่อนางแก้วใช้ "บุญ" อันหมายถึงคุณธรรมที่มีในตัวเอง นาเขาพระสุเมรุมาได้สำเร็จตามราชโอรสของท้าวมงคลราช ทำให้พ่อแม่ของนางดีใจที่ไม่ต้องโทษประหาร และขอให้นางแก้ว ล้มเลิกความคิดที่จะเป็นชายาของปิ่นทอง แต่นางกลับยิ่งเชื่อมั่นใน "บุญ" ของนางมากยิ่งขึ้นว่า จะเป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้เปลี่ยนวิถีชีวิตของนางจากผู้ที่มีรูปอับลักษณ์ ฐานะต่ำต้อย อันเป็นข้อจำกัดของนางให้นางสมปรารถนา สามารถที่จะ "เคียงพักตร์" กับปิ่นทอง เป็นที่ประจักษ์และยอมรับของคนทั่วไปให้จงได้

บัดนี้ชนไปได้มา	จะทิ้งสังข์สัญญาเสียอย่างไร
ถึงรูปชั่วตัวดำดำศักดิ์	จะร่วมเรียงเคียงภักตร์ให้จงได้
ให้ภาเสื่องเฟื่องฟุ้งทั้งกรุงไกร	ว่าเชิญใจเป็นหม่อมจอมนาฮี
.....	.....
หามก่อนศิลาปาเข้าไป	วางไว้แล้วก็บังคมคิด
ทูลว่าข้าได้พระเมรุมา	โดยดั่งบัญชาทุกสิ่งสรรพ
ซึ่งข้อคำสัญญาว่ากัน	ทรงธรรมจะโปรดประการใด

(เล่ม 1, 19)

นอกจากนั้น ผู้แต่งยังแสดงให้เห็นเป็นระยะว่า นางแก้วเป็นผู้มีความเฉลียวฉลาด ใช้สติปัญญาแก้ปัญหาอันยิ่งใหญ่โดยมีชีวิตเป็นเดิมพันได้อย่างแยบยลทุกครั้งไม่ว่าจะถอดรูปเป็นหญิงงามเพื่อสมัครสังวาสกับปิ่นทองจนตั้งครรภ์ หรือใช้มารยานาผ้าสไบและพระธำมรงค์ของปิ่นทองมาเป็นข้อผูกมัดอย่างดี้นไม่หลุดหายยอมรับว่าเป็นบิดาของลูกที่เกิดจากนางโดยปิ่นทองไม่ระแคะระคายหรือเฉลียวใจแม้แต่น้อย นอกจากจะเห็นความต่างด้านสติปัญญาของนางแก้ว

กับปิ่นทองแล้ว ยังเห็นว่านางแก้วมีความเข้าใจงานความเป็นมนุษย์อย่างลึกซึ้งกว่ามักบรารณา หรือชื่นชมรูปลักษณ์ที่งดงามก่อนคุณลักษณะด้านอื่น ไม่ว่าจะ เป็นมนุษย์เพศชายอย่างปิ่นทองหรือเพศหญิงอย่างตัวนางเอง ลักษณะของนางแก้วจึงเป็นลักษณะของผู้หญิงที่มีความเด็ดเดี่ยวกล้าหาญพร้อมที่จะเผชิญกับปัญหาอันยิ่งใหญ่ โดยเฉพาะปัญหาที่แสดงถึงการท้าทายต่อกฎระเบียบ จารีต และค่านิยมที่เป็นรากเหง้าของสังคม และเป็นผู้เฉลียวฉลาดใช้สติปัญญาแก้ปัญหาที่ยิ่งใหญ่นั้นอย่างแยบยลจนประสบความสำเร็จด้วยความเชื่อมั่น "บุญ" อันเป็นศักยภาพในตัวนางซึ่งเกิดจากความซื่อสัตย์มั่นคงในรัก เด็ดเดี่ยวกล้าหาญและวิริยะบากบั่น ซึ่งเป็นคุณธรรมสำคัญที่ปรากฏร่วมกับตัวละครเอกในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทั้งยังสะท้อนให้เห็นว่าการสร้างตัวละครเยี่ยงนางแก้ว ได้ถูกปรับเปลี่ยนให้เป็นตัวละครเอกในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ภายใต้โลกทัศน์ของกวีในยุคนี้ ดังที่ดวงมน จิตร์จางค์ (2534: 242, 404) กล่าวไว้ว่า

กวียุคนี้ไม่เพียงแต่สืบมรดกของความสำนึกผู้ต่อธรรมชาติและจักรวาล อีกทั้งความเข้าใจงานปัญหาและศักยภาพของมนุษย์จากกวีสมัยอยุธยาเท่านั้น หากยังได้เพิ่มพูนความเฉียบคมในการวิเคราะห์ปัญหาของมนุษย์อันเนื่องด้วยส่วนประกอบทางจิตของชีวิต และได้แสดงความเชื่อมั่นเพิ่มขึ้นต่อศักยภาพของมนุษย์ทั้งด้านความละเอียดอ่อนด้านอารมณ์ การเรียนรู้ ความมุ่งมั่น การใช้เหตุผลและสติปัญญา ทั้งนี้โลกทรรศน์สำคัญที่กำกับการตีความชีวิตและนิสัยใจคอ รวมทั้งพฤติกรรม ที่นำไปสู่ปัญหาและการเผชิญปัญหา...คุณธรรมสำคัญของตัวเอกส่วนมากในงานชิ้นเอกของยุคนี้ คือ ความวิริยะบากบั่นอดทน ในการเผชิญกับความทุกข์ของชีวิตซึ่งมีเหตุผลมาจากการต่อสู้กับธรรมชาติ ระบบสังคมวัฒนธรรม หรือพฤติกรรมของมนุษย์ด้วยกันรวมทั้งข้อจำกัดของตนเอง ความเก่งกล้าของตัวเอกไม่ได้อยู่ที่ฤทธิ์อำนาจ แต่อยู่ที่การฝ่าฝืนอำนาจอันยิ่งใหญ่

นอกจาก ภาพลักษณ์ของนางแก้วจะสัมพันธ์กับบริบทของผู้หญิงในประวัติศาสตร์และสถานภาพของผู้หญิงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รวมทั้งลักษณะของนางแก้วที่มีลักษณะร่วมกับตัวเอกในวรรณกรรมชิ้นเอกในยุคนี้แล้ว เหตุผลที่สำคัญที่ช่วยเน้นย้ำให้แจ่มชัดว่า เรื่องแก้วหน้าม้า เป็นเรื่องที่ปรับเปลี่ยนให้เป็นวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะอนุภาคด้านตัวละครเอกคือกระแสนิยมของวรรณกรรมลือเลื่องที่เกิดขึ้นอย่างเต็มรูปแบบในสมัยรัตนโกสินทร์

ตอนต้นในรัชกาลที่ 3 นี้เอง ดังได้กล่าวแล้วว่าลักษณะการล้อเลียนของนางแก้วเป็นการล้อขนบเดิมของบทละครนอกที่เน้นหัลยรสโดยผ่านพฤติกรรมของตัวเอกฝ่ายชาย เช่น เจ้าเงาะ ในเรื่องสังข์ทองเป็นกลวิธีที่นิยมของวรรณกรรมยุคนี้หลายเรื่อง เช่น เรื่องระเด่นลันได ล้อเลียนวรรณคดีชั้นครู เรื่องอิเหนา โดยปรับเปลี่ยนสถานภาพอันสูงส่งของตัวเอกให้เป็นแขกขอทาน ทั้งนางเอกของเรื่องคือ นางประเดะยังมีรูปร่างลักษณะคล้ายกับนางแก้วหน้าม้าอีกด้วย เรื่องพระมะเหลเถไถของคุณสุวรรณกวีหญิงในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นเรื่องที่ล้อเลียนวรรณคดีชั้นครูที่มีอนุภาคอุ้มสมที่นิยมเอาตัวพระไปสมตัวนาง เช่น เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์และอนิรุทธคำฉันท์ หรือบทละครเรื่องอุณรุท พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 โดยนางนางตะเลงแกงไปสมพระมะเหลเถไถ อีกเรื่องหนึ่งคือ เรื่องอุณรุทร้อยเรื่องของคุณสุวรรณเป็นเรื่องล้อวรรณคดีชั้นเอกที่เป็นที่นิยมกันมาสมัยนั้นหลายเรื่อง เช่น อิเหนา รามเกียรติ์ พระอภัยมณี ขุนช้างขุนแผน ลักษณะวงศ์ ฯลฯ โดยกล่าวถึงชื่อของตัวละครเอกแต่ละเรื่องมาปะปนกันโดยไม่แสดงพฤติกรรมตามเค้าเรื่องเดิม นอกจากนี้ยังล้ออนุภาคบางประการที่นิยมในวรรณคดีชั้นครู เช่น อนุภาคการแปลงกาย โดยใช้ศัพท์ที่มีความหมายเดียวกันมาล้อ เช่น "รีพล่าให้กลายเป็นโยธา ไอยราแปลงเป็นคชสาร"

ผู้วิจัยสังเกตว่า ลักษณะของนางแก้วเฉพาะบทละครสำนวนกรมหลวงวงษาเนตรนรินทรฤทธิ ด้านยั่วล้อประชดประชันและปากจัดจ้านกล้าโต้แย้งอย่างไม่พริ้งพริ้ว แม้ผู้ที่ได้ตอบด้วยจะมีสถานภาพเป็นกษัตริย์ เช่น พระปิ่นทอง และท้าวมงคลราช มีลักษณะคล้ายกับคุณพุ่มกวีหญิงฝีปากกล้าร่วมสมัยกับกรมหลวงวงษาเนตรนรินทรฤทธิ ทั้งยังพบหลักฐานว่ากวีทั้ง 2 ท่านมีความสัมพันธ์ด้านเป็นผู้บอกกล่าวร่วมวงเดียวกัน ดังครั้งหนึ่งเมื่อกรมหลวงวงษาเนตรนรินทรฤทธิทราบว่าคุณพุ่มเป็นผู้หนึ่งที่ร่วมบอกกล่าวด้วย ถึงกับแต่งบทสักวาเข้าคุณพุ่มเชิงเกี่ยวพาราสีว่า (สมบัติ พลายน้อย อ้างถึงในวัชรวิทย์ รมยะนันท์ และญาติดา อรุณเวช 2538: 67-77)

สักราววันนี้พี่สังเกตุ  
มิได้เล่นลับลิ้นหลายปีมา

เหมือนพุ่มพวงดวงเนตรของเชษฐา

.....

พอคุณพุ่มได้ยื่นสักวาหยอกเย้าเช่นนี้ ก็ได้แต่งบทสักวาได้ตอบไปทันทีว่า สำนวนกลอนเช่นนี้ไม่สมกับเป็นสำนวนของกรมหลวงวงษาเนตรนรินทรฤทธิที่มีฝีปากคมกล้า แต่น่าจะเป็นสำนวนของนายทิมแต่ง จึงได้เปลี่ยนสร้อย "นรินทรฤทธิ" เป็น "เศษสวรรค์" ดังนี้



ลักรวาน่าจะเฝ้าให้เรื่อรม	นี้ฤากรรมภูเนตรฯเศสววรรค์
เอานายทีมเข้ามาทวนพอควรกัน	เหมือนอย่างหน้าบชี้เหล็กให้เด็กยา
.....	.....

ลักษณะดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า ลักษณะของนางแก้วเกิดจากการหล่อหลอมด้วยปัจจัยหลายประการ และประการหนึ่งที่น่าจะเป็นไปได้คือ อาจมาจากลักษณะของบุคคลผู้ใกล้ชิดกับกรมหลวงภูเนตรนรินทรฤตินั้นเอง

กล่าวโดยสรุป การสร้างตัวละครสำคัญในเรื่องแก้วหน้าม้ามีการปรับเปลี่ยนให้มีลักษณะเด่น 2 ประการ คือ ประการแรกเพื่อให้ออกคล้องกับประเพณีวรรณกรรมที่นำเสนอในรูปแบบของกลอนสวด และกลอนบทละครนอก ส่วนประการที่สองเพื่อให้ออกคล้องกับยุคสมัย โดยเฉพาะสำนวนที่เป็นบทละครนอก เห็นชัดว่าลักษณะของตัวเอง คือนางแก้วมีลักษณะร่วมกับตัวเอกในวรรณกรรมชิ้นเอกในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น นอกจากนั้นยังเป็นเพราะกระแสความนิยมวรรณกรรมล้อเลียน รวมทั้งบริบทของผู้หญิงแห่งยุค และอิทธิพลของการเปลี่ยนแปลงสภาพสังคม เศรษฐกิจในสมัยนี้ ทำให้ภาพลักษณ์ของผู้หญิงมีลักษณะเด่นเป็นตัวของตัวเอง ลักษณะดังกล่าวทั้งหมดมีส่วนปรุงแต่งให้นางแก้ว เป็นตัวละครที่มีลักษณะเด่นน่าสนใจ และเป็นที่ยอมรับตลอดมาทุกวันนี้

### 3. แก่นเรื่อง

แก่นเรื่อง หมายถึง ทศนะที่ผู้แต่งแสดงให้เห็นธรรมชาติธรรมชาติด้อย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างของมนุษย์ หรือทศนะที่ผู้แต่งมองดูความเป็นไปในโลกมนุษย์แล้วนำมาแสดงให้ประจักษ์แก่ผู้อ่าน โดยใช้นิเวศน์เรื่องเป็นเครื่องสื่อสาร แก่นเรื่องจึงเป็นจุดมุ่งหมายอันเป็นแกนกลางของเรื่อง หรือเป็นความคิดสำคัญของเรื่อง(กุหลาบ มลลิกะมาส ม.ป.ป.: 107-108) โดยทั่วไปแก่นเรื่องมี 2 ประเภท คือ แก่นเรื่องใหญ่ซึ่งเป็นแก่นสำคัญของเรื่องที่เกี่ยวข้องกันตั้งแต่ต้นจนจบ ส่วนแก่นเรื่องหรือแกนกลางของพฤติกรรมที่ปรากฏเฉพาะบางเหตุการณ์ขณะดำเนินเรื่องอยู่ในเรื่องนั้นเรียกแก่นเรื่องย่อย

เรื่องแก้วหน้าม้า เสนอแก่นเรื่องสำคัญว่า "การกระทำของมนุษย์ที่ดำรงมั่นอยู่ในคุณความดีสามารถเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตให้สมความปรารถนาได้" อันเป็นแก่นเรื่องที่สอดคล้องกับคติพุทธศาสนา คือ "ทำดีได้ดี" หากพิจารณาเรื่องแก้วหน้าม้า โดยเฉพาะในโครงเรื่องหลักที่มีนางแก้วเป็นตัวเอกเห็นได้ว่า แก่นเรื่องนี้สัมพันธ์กับนางแก้วตลอดจนจบ โดยผู้แต่งสร้างนางมีรูปอับลักษณ์ชาติตระกูลต่ำ เป็นที่ียดฉินท์ของปิ่นทองและผู้พบเห็น นางทำทุกวิถีทางที่จะพิสูจน์คุณค่าของตนเพื่อครอบครองหัวใจของปิ่นทองผู้มีรูปงามและสูงด้วยศรัทธา ความปรารถนาดังกล่าวทำให้นางต้องแสดงคุณธรรมอย่างสูงส่ง เช่น ความกล้าหาญ เด็ดเดี่ยว วิริยะบากบั่นและซื่อสัตย์มั่นคงต่อรักโดยต้องเดินทางไปชะลอเขาพระสุเมรุอย่างยากยิ่ง หรือตอนที่นางแปลงเป็นมาณพพบกับยักษ์พาลราช เพื่อช่วยชีวิตปิ่นทอง ตอนอาสาปกป้องพระนครของนางเกษร การแสดงความเจสียวจลาตเข้าใจแก่นแท้ธรรมชาติของมนุษย์ ที่มีกาให้ความสำคัญกับรูปสมบัติก่อนคุณสมบัติด้านอื่น นางจึงแปลงร่างเป็นหญิงรูปงามและใช้ชีวิตที่แยบยลจนมีลูกกับปิ่นทองและยังใช้ความฉลาดทำให้ปิ่นทองจนต่อหลักฐาน ยอมรับนางและลูก ดังปรากฏใน ปิ่นทองกลอนสวด และ ลับคนคาภาพย์ และในที่สุดคุณธรรมดังกล่าวส่งผลให้นางมีรูปลักษณ์ที่งดงามและสมรักกับปิ่นทอง แก่นเรื่องดังกล่าวนี้มีลักษณะสัมพันธ์กับการสร้างตัวละครแบบรัตนโกสินทร์ตอนต้น เห็นได้ว่า แก่นเรื่องสำคัญนี้ซ่อนอยู่ท่ามกลางความขัดแย้งของนางเอก ซึ่งเป็นตัวละครเอกของเรื่อง กับตัวละครอื่น โดยเฉพาะพระเอกและพ่อแม่ของพระเอกอันเป็นจุดสำคัญของเรื่อง ผู้แต่งใช้ความ "หลง" ใน "รูป" ภายนอกอันเป็นธรรมชาติของมนุษย์ เป็นจุดเปิดเรื่องและดำเนินเรื่องอย่างเข้มข้น สนุกสนาน ความปรารถนารูปลักษณ์ที่งดงามของตัวเอก คือ ภาพสะท้อนของกิเลสคนทั่วไป การตอบสนองต่อความปรารถนาให้สมหวังนั้นไม่เช่นนั้นนอนรอวันเวลาที่มาไม่ถึงด้วยอภินิหารแต่ต้องฝ่าฟันออกไปแสดงศักยภาพของความเป็นมนุษย์ด้วยความวิริยะ บากบั่น กล้าหาญ และเจสียวจลาตรอบคอบอันเป็นคุณธรรมที่ยิ่งใหญ่จนเป็นที่ประจักษ์และยอมรับ ทั้งยังนำมาซึ่งความสำเร็จ สมหวังซึ่งเป็นแก่นเรื่องที่สัมพันธ์กับการสร้างตัวละครเอกแบบรัตนโกสินทร์ตอนต้น

อาจกล่าวได้ว่าแก่นเรื่องในวรรณกรรมเรื่องแก้วหน้าม้ามีลักษณะเด่นคือ เป็นแก่นเรื่องที่ลึกซึ้งต้องพิจารณาตลอดเรื่องเพราะถ้าหากพิจารณาอย่างผิวเผิน อาจเห็นว่าผู้แต่งต้องการเสนอแก่นเรื่อง ไม่ทำให้พินิจคุณค่าของคนจากรูปลักษณ์ภายนอก แต่หากพิจารณาอย่างลึกซึ้งแล้ว เห็นว่าผู้แต่งได้นำแนวคิดอันผิวเผินนี้ นำไปสู่แนวคิดที่ลึกซึ้งยิ่งใหญ่เพื่อสื่อสัจธรรมสอดคล้องตามคติพุทธอีกด้วย

#### 4. ของวิเศษ

นอกเหนือจากบทบาทของพระฤาษี หรือพระอินทร์ที่คอยให้ความช่วยเหลือตัวเองแล้ว สิ่งที่เขาไม่ได้สำหรับบรรณกรรมแนวจักร ๆ วงศ์ ๆ คือของวิเศษ ซึ่งอาจเป็นได้ทั้งเวทมนตร์ คาถา สิ่งของ และอาวุธ ของวิเศษนั้น นอกจากตัวเองจะมีแล้ว ตัวร้ายก็อาจมีได้เหมือนกัน การมีของวิเศษไว้ช่วยเหลือนั้นแม้จะดูเป็นสิ่งเหนือจริง แต่อาณาภาพของของวิเศษเช่น เหาะได้ หายตัวได้ เสกได้ เนรมิตได้ รวมไปถึงทั้งการมีทิวทัศน์ ตาทิพย์นั้น นอกจากแสดงให้เห็นพลังแห่งจินตนาการของมนุษย์ ยังสะท้อนให้เห็นว่ามนุษย์ต้องการมีความสามารถเหนือข้อจำกัดทางสรีระของตน (ศิราพร วิตะฐาน 2532 : 37) นอกจากนั้นแรงของความเป็นจริง เรื่องของอิทธิปาฏิหาริย์เช่นนี้ทำให้เนื้อเรื่องเข้มข้น สนุกสนาน ตราตรึง อยู่ในมนต์นึกของผู้อ่าน ผู้ฟังและผู้ชม จนจดจำเล่าขานสืบต่อข้ามยุคสมัยและถิ่นที่มาจนเท่าทุกวันนี้ การวิเคราะห์ท่อนุภาคของวิเศษในวรรณกรรมเรื่องแก้วหน้าม้า มีจุดมุ่งหมายเพื่อแสดงให้เห็นว่าของวิเศษมีความสำคัญอย่างไร ปรากฏในเหตุการณ์ใดและมีลักษณะประการใด โดยจะศึกษาของวิเศษ 4 ประเภท คือเรือเหาะ พะรำ กระท่าย และเวทมนตร์ ดังนี้

##### 4.1 เรือเหาะ

แก้วหน้าม้าทั้ง 3 ส่วนวน กล่าวถึงความสำคัญของเรือเหาะไว้คล้ายคลึงกัน คือ เป็นพาหนะที่ใช้เป็นของวิเศษที่เอื้ออำนวยความสะดวกให้นางแก้วประสบความสำเร็จในกิจต่าง ๆ เช่น ใช้เหาะไปชะลอเขาพระสุเมรุ และใช้เหาะรบกับยักษ์หรือข้าศึกศัตรู เช่น กษัตริย์ ร้อยเอ็ด หรือกษัตริย์ทั้งห้า จนได้รับชัยชนะ ส่วนผู้เนรมิตหรือมอบเรือเหาะให้นางแก้วกล่าวต่างกันเป็น 2 ลักษณะคือใน สำนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ กล่าวว่าพระฤาษีเป็นผู้เนรมิต ส่วน ปันทองกลอนสวด และ สัปดนคากาพย์ พระอินทร์เป็นผู้เนรมิต

ลักษณะเด่นของ "เรือเหาะ" ในเรื่องแก้วหน้าม้า นั้นนอกจากจะสะท้อนความเจริญด้านภูมิปัญญาของมนุษย์ที่คิดประดิษฐ์เรือเพื่ออำนวยความสะดวกในการติดต่อสื่อสาร และสะท้อนถึงวิถีชีวิตของคนไทยที่มักเลือกสภาพแหล่งที่ตั้งชุมชนปลูกสร้างบ้านเรือน หรือดำเนินชีวิตติดทะเลเป็นแม่น้ำลำคลองเป็นหลักแล้ว "เรือเหาะ" ยังมีคุณสมบัติคล้ายกับ "เกือกแก้ว" ของ

วิเศษานเรื่องสังข์ทอง อีกด้วย และเรื่องแก้วหน้าม้านี้แพร่หลายและนิยมกันสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยมีปัจจัยสำคัญประการหนึ่งในหลายปัจจัย คือ กระแสของวรรณกรรมล้อเลียน ดังนั้น "เรือเหาะ"จึงอาจ"ล้อ" ของวิเศษ"เกือกแก้ว" ในเรื่องสังข์ทอง ก็เป็นไปได้

#### 4.2 พรา

พราหรือพราได้เป็นของวิเศษอีกอย่างหนึ่งที่พระฤๅษีหรือพระอินทร์ เป็นผู้มอบให้ปรากฏในปิ่นทองกลอนสวดพระอินทร์ เป็นผู้เนรมิตให้ตอนนางแก้วชะลอเขาพระสุเมรุ ในสัปตคาถาพญ ไม่กล่าวถึงพราได้ ส่วนสำนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤๅษีกล่าวถึงพราได้ที่พระฤๅษีเนรมิตให้นางแก้ว ไม่ใช่เหตุการณ์ที่นางแก้วไปชะลอเขาพระสุเมรุ แต่เป็นเหตุการณ์ที่นางแก้วตามไปช่วยพินทองที่พลัดหลงเข้าไปในเมืองยักษ์ โดยนางขอให้พระฤๅษีช่วยแปลงร่างให้นางเป็นมาณพ พระฤๅษีจึงมอบพราได้ให้ แล้วบอกว่าพราได้สามารถเนรมิตสิ่งใดได้ตามปรารถนา ในปิ่นทองกลอนสวดกล่าวถึงพราได้ในฐานะของวิเศษที่นางสัปตนาใช้เนรมิตสรรพสิ่งควบคู่กับ"มนต์จินดามณี" ดังตอนที่เนรมิตเงินทองให้มารดาของตน และใช้เนรมิตสิ่งของเครื่องใช้ให้ตน และนางคาริวัน ดังนั้นพราได้ นอกจากจะใช้ขุดเจาะชะลอเขาพระสุเมรุใช้เนรมิตสิ่งของได้ตามปรารถนาแล้ว ยังใช้เป็นอาวุธสู้กับข้าศึกศัตรูอีกด้วย เช่น สู้กับยักษ์ต่าง ๆ ซึ่งปรากฏในสำนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤๅษี

ลักษณะเด่นของ"พราได้" ในฐานะของวิเศษที่เป็นอาวุธ สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชาวบ้านในสมัยก่อนอย่างยิ่ง ในฐานะเป็นเครื่องมือในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม วรรณกรรมไทยหลายเรื่อง กล่าวถึง พราได้ในลักษณะต่างๆ กัน เริ่มตั้งแต่สุภาสิตพระร่วงวรรณกรรมคำสอนสมัยสุโขทัย นา "พรา"มากล่าวเปรียบเทียบเพื่อเตือนสติมิให้ประมาทลืมของที่จะต้องนำติดตัวไปยามจำเป็น โดยเฉพาะการเดินทางในป่า เพราะนอกจากความรกรกชัฏแล้ว ในป่ายังมีสัตว์ร้ายนานับการ การนำพราไปจะช่วยเอื้อประโยชน์ต่อเส้นทาง และเป็นอาวุธป้องกันอันตรายจากสัตว์ร้ายได้ ดังที่กล่าวว่า "เข้าถือนอย่าลืมพรา" ในบริบททั่วไปแล้ว ยังใช้ในความหมายกว้างที่สุด คือ นำให้ประมาทในกิจต่าง ๆ อีกด้วย ในมหาเวสสันดรชาดกกัณฑ์มัทรีของ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ตอนพระนางมัทรีคร่ำครวญทวนให้ ทูลถามพระเวสสันดรถึง

กัณฑ์และชาลี พระเวสสันดรไม่เจรจาด้วย แต่ใช้โวหารโต้ตอบเป็นเชิงหึงหวงว่าพระนางมัทรีหลงลืมลูกและผัวอันเป็นภาระหน้าที่ที่สำคัญยิ่ง โดยเปรียบกับการลืม "พริ้ว" ซึ่งเป็นอาวุธที่สำคัญ และจาเป็นยามเข้าป่า ท่านองเดียวกันว่า "เข้าเถื่อนแล้วลืมพริ้ว ได้หน้าแล้วลืมหลังไม่แลเหลียว" นอกจากนี้ยังพบว่า มีการนำ "พริ้ว" มา ใช้เป็นสำนวนในบริบทเฉพาะ ที่ฝ่ายชายขู่ขอฝ่ายหญิงแต่งงาน แม้ฝ่ายชายยากจน ฝ่ายหญิงก็ไม่รังเกียจ เพียงแต่ขอให้เป็นคนขยันทำมาหากิน ก็จะประสบความสำเร็จ ดังที่ว่า "มีพริ้วขัดหลังมาด้ามเดียว" ดังปรากฏใน เสภาขุนช้างขุนแผน ตอนแต่งงานพลายแก้ว นางทองประศรีมาขู่นางพิลาไลยจากนางศรีประจันให้พลายแก้ว แม้นางทองประศรีจะออกตัวว่าตน "ยากยับอับจนเป็นพันรู้" และ "ทิ้งอัตคัดขัดสนจนเงินตรา" นางศรีประจันกล่าวตอบไปว่า ความยากดีมีเงินไม่สำคัญ ขอให้พลายแก้ว เป็นคนขยันก็พอ

ถึงยากจนอย่างไรก็ไม่ว่า

แต่พริ้วขัดหลังมาจะยกให้

อุตล่ำทำมาหากินไป

รู้ทำรู้ใช้ด้วยง่ายตาย

(กรมศิลปากร 2414 : 157)

ดังจะเห็นว่า ในอดีต "พริ้ว" มีความสำคัญต่อชาวบ้านอย่างยิ่งในฐานะเป็นอุปกรณ์สำคัญต่อการประกอบอาชีพ ความสัมพันธ์อย่างสนิทนี้จึงได้นำพริ้วมาเป็นสำนวนที่สื่อความหมายอันสะท้อนวิถีชีวิตของสังคมระดับชาวบ้านดังได้กล่าวแล้ว ฉะนั้น "พริ้ว" ในฐานะของวิเศษในเรื่องแก้วหน้าม้า จึงอาจสะท้อนที่มาหรือกำเนิดของเรื่อง ว่าเดิมนั้นน่าจะเป็นเรื่องที่ตั้งแต่งโดยกวีระดับชาวบ้านได้ระดับหนึ่ง และที่สำคัญ "พริ้วได้" ที่ชาวบ้านนิยมใช้นี้ เมื่อนำมาเป็นอาวุธวิเศษประจำกายของตัวเอก ในแง่บทละครนอกนั้น สื่อสารอารมณ์ขันได้เข้มข้นกว่า "พระขรรค์" ซึ่งมีอาณาภาพตัดเทียมกัน ทั้งยังแสดงกลวิธี "ล้อ" วรรณกรรมจักรๆ วงศ์ๆ ชั้นครูหลายเรื่อง ที่นิยมให้ตัวเอกใช้พระขรรค์เป็นอาวุธ เช่น บทละครนอกเรื่อง เรื่องควาวี เป็นต้น

#### 4.3 กระทาย

จากการวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องแก้วหน้าม้า ปรากฏว่ามีอยู่ 3 สำนวน คือ สำนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ ปิ่นทองกลอนสวด และ สัปดนคำกาพย์ กล่าวถึง "กระทาย" ว่าเป็นของวิเศษ

สำนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ กล่าวถึงกระต่ายว่าเป็นภาชนะที่พระ  
 ฤทธิเนรมิตทำให้สำหรับใส่เครื่องแต่งกาย ตอนนางแก้วไปขอความช่วยเหลือก่อนตามปิ่นทองไป  
 โรมวิถี นอกจากนั้นกระต่ายยังใช้สำหรับใส่เงินทอง ดังตอนที่นางมอบให้ตายายก่อนเดินทาง  
 ตามปิ่นทองไปมิตีลา ในปิ่นทองกลอนสวด กล่าวถึงกระต่ายว่าเป็นภาชนะสำหรับใส่เงินทองคล้าย  
 กับสำนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ แต่ต่างกันตรงที่มาของกระต่ายซึ่งในสำนวนกรมหลวง  
 ภูวเนตรนรินทรฤทธิ กล่าวไว้ว่าฤทธิเป็นผู้เนรมิตให้ แต่ในปิ่นทองกลอนสวด ไม่กล่าวถึงที่มา  
 กล่าวแต่เพียงว่าเมื่อนางลับคืนใช้พราหมณ์เนรมิตแก้วแหวนเงินทอง ปรากฏว่าของที่นางเนรมิตนั้น  
 บรรจุก่อน กระต่าย ดังนี้

@ นางยกพราหมณ์	ทูลเนื้อเกสา	นิกไปด้วยดี
คร่าได้เงินทอง	เขาสองมากมี	นิกได้สาระพัน
@ เงินเต็มกระต่าย	จึงนางโฉมฉาย	ค่อนข้างไสกลัน
เจ้าจึงเรียกร่อง	มูนางกานัน	เข้ามาด้วยพลัน
		จึงมีวาจา

(เล่ม 1, 40)

ส่วนลับตาคำภพย์ กล่าวถึงกระต่ายในฐานะของวิเศษหนึ่งงานจำนวนของหลายสิ่งทีพระอินทร์เป็น  
 ผู้มอบให้นางลับตาดอนนางไปชะลอเขาพระสุเมรุ อันได้แก่ เรือทอง ไม้พ่าย เวทมนตร์และ  
 กระต่าย น่าสังเกตว่าในลับตาคำภพย์นี้พระอินทร์ไม่ได้มอบพราหมณ์หรือมีดัดให้นางเหมือน  
 สำนวนอื่น ๆ แต่อานุภาพของ"กระต่าย" ที่พระอินทร์มอบให้ในสำนวนนี้มีลักษณะคล้ายกับ "พราหมณ์"  
 ที่พระอินทร์มอบให้ในปิ่นทองกลอนสวด หรือที่พระฤทธิมอบให้ในสำนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทร  
 ฤทธิ คือเนรมิตสรรพสิ่งได้ตามความปรารถนา

@ กระต่ายของนี้ไซ้	นิกสิ่งใดได้แหละหนา
เงินทองของพูนมา	คาถาชุบได้ทุกอัน

(เล่ม 1, 47)

"กระต่าย" ในลับตาคำภพย์จึงมีฐานะเป็นของวิเศษต่างจากกระต่ายในสำนวนกรมหลวงภูวเนตร  
 นรินทรฤทธิ และในปิ่นทองกลอนสวด ที่เป็นภาชนะใส่เสื้อผ้าหรือแก้วแหวนเงินทอง ดังตอนที่นาง

ลับตนไว้ กระทบชูปเงินทองเครื่องใช้สอยอื่น ๆ ให้นำภาวันสาวไว้ และตนเอง เมื่อทำวทศสา  
สั่งให้นำลับตนอาศัย เรือนนางภาวันซึ่งมีสภาพเก่าชำรุด

@ เลื้อผ้าแพรพรรณ บังเกิดขึ้นพลัน มุ่งมานพูกหมอน  
เงินทองของไว้ มากมายสลอน ยกกระทายบังอร อุกฤษพุนมา

(เล่ม 1 , 51)

หลังจากนางลับตนรบชนะกษัตริย์ทั้งห้าจนยอมเป็นข้ารับใช้ และเมื่อนางจะกลับมิลินลา กษัตริย์  
ทั้งห้าตามไปส่งนาง นางลับตนไว้กระทายเนรมิต "ปรางจันทร์" ให้นำกษัตริย์ทั้งห้าเป็นที่พัก

@ เข้าเฝ้าผู้เจ้านางพระยา นางรับกระทายมา  
กัลยาเจ้าชบด้วยพลัน

@ บังเกิดเป็นตาทันท์จันทร์ แล้วใช้ภาวัน  
พินไปเชิญทำพระยา

(เล่ม 4 , 60)

ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน วรรณคดีที่เชื่อว่าแต่งขึ้นจากเรื่องที่เล่าขานสืบทอด  
มาตั้งแต่สมัยอยุธยา ตอนกำเนิดพลายงาม ซึ่งสุนทรผู้เป็นผู้ประพันธ์ กล่าวถึง "กระทาย" ใน  
เหตุการณ์ที่ขุนแผนถูกจากุ เพราะทูลขอนางลาวทองจากพระพันวษา ในขณะที่ติดคุกนั้นขุนแผนसान  
กระทายชายเพื่อเลี้ยงชีพโดยมีนางแก้วกิริยาเป็นผู้ช่วย ซึ่งแสดงว่ากระทายมีใช้มานานแล้วอย่าง  
น้อยก็คงเป็นสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นหรือก่อนหน้านั้น

@ จะกล่าวฝ่ายนายขุนแผนที่แสนทุกข์ แต่ติดคุกขัดข้องให้หมองหมาง  
อยู่ทับเผยเคยสะอาดขาดสาอาจ จนผอมซูบรูปร่างดูรุงรัง  
ผมยาวเกล้ากระหวัดตัดไม้เข้า เหตุด้วยเขาคงทนทั้งมนต์ขลัง  
อยู่เบสาเบสาเสาก็จนพันกำลัง อุตสาห์นั่งทภาการसानกระทาย

(กรมศิลปากร 2514 : 530)

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2525) ให้ความหมายของกระต่ายว่า "น. กระบุงเล็ก ปากผาย เครื่องตวงครึ่งกระบุง ใช้ตวงข้าวสมัยโบราณ ก. กระตักของเอากากออก" วิชาญ ลีสุวรรณ (2524 :207-209) กล่าวถึงกระต่ายไว้ว่า เป็นเครื่องจักสานด้วยไม้ไผ่ ใช้เป็นภาชนะใส่ของ มีลักษณะคล้ายกระบุงแต่เล็กกว่า โบราณใช้เป็นเครื่องตวงมีความจุเพียงครึ่งหนึ่งของกระบุง ปัจจุบันมีใช้น้อยมาก นอกจากนั้นวิชาญ ยังได้เปรียบเทียบเครื่องจักสานภาคต่าง ๆ พบว่า กระต่าย เป็นเครื่องจักสานประเภทกระบุงที่พบเฉพาะภาคกลางเท่านั้น

#### 4.4 เวทมนตร์

เวทมนตร์ในฐานะของวิเศษในเรื่องแก้วหน้าม้า ปรากฏใน ปิ่นทองกลอนสวด และ สัปดนคำกาพย์ มีบทบาทหรือใช้แตกต่างกันไป เช่น ใน ปิ่นทองกลอนสวด เป็นสำนวนเดียวที่ปรากฏชื่อมนต์ว่า "จินตามณี" ซึ่งพระอินทร์เป็นผู้มอบให้นางสัปदन บทบาทของมนต์จินตามณีมีความสำคัญหลายประการ เช่น ใช้สำหรับชะลอเขาพระสุเมรุ และตอนนางสัปदनรบกับกษัตริย์ร้อยเอ็ด นางใช้มนต์อธิษฐานให้เป็นงูเลื้อยไปรัดกษัตริย์ร้อยเอ็ดจนยอมแพ้ นอกจากนั้น นางสัปदनยังใช้มนต์นี้ควบคู่กับพร้าไต้เนรมิตเงินทองของมีค่า ดังที่นางเนรมิตให้กับนางคาริวันสาวใช้ ดังนั้นมนต์จินตามณีใน ปิ่นทองกลอนสวด นี้ จึงมีคุณูปการต่อนางสัปदनอย่างหลากหลายจุด "แก้วสารพัดนึก" ที่ทำให้นางสมปรารถนาทุกประการ

@ นางยกพร้ามา                      พูลเหนือเกสา                      นิกายด้วยดี  
ไคร่ไต้เงินทอง                      เจ้าของมากมี                      ด้วยมนต์นี้                      นิกายได้สารพัน

(เล่ม 1 , 20)

สัปदनคำกาพย์ กล่าวถึงมนต์ในฐานะของวิเศษที่พระอินทร์มอบให้นางสัปदनเพื่อใช้ชะลอเขาพระสุเมรุ โดยให้นางอ่านมนต์ไปยังเขาสุเมรุ เพื่อให้ภูเขาศลื่อนออกมา นอกจากนั้นแล้วไม่กล่าวถึงความสำคัญของมนต์อีก เพราะในเหตุการณ์อื่น ๆ หากนางสัปदनปรารถนาในสรรพสิ่งต่าง ๆ นางจะใช้ "กระต่าย" ตามที่วิเคราะห์แล้วแทน



น่าสังเกตว่าชื่อมนต์ "จินตามณี" ในปิ่นทองกลอนสวด มีชื่อพ้องกับมนต์ "มหาจินตามนต์" ซึ่งใช้สำหรับเรียกเนื้อ เรียกปลา ที่นางยักษ์พันธุรัตนำเสนอให้พระสังข์ ในบทละครเรื่องสังข์ทอง ก่อนนางสิ้นใจ ลักษณะดังกล่าวนี้ อาจแสดงให้เห็นว่า วรรณกรรมทั้ง 2 เรื่องนี้ลอกเลียนแบบกัน โดยผู้วิจัยเห็นว่าปิ่นทองกลอนสวด น่าจะเลียนแบบเรื่องสังข์ทอง

ของวิเศษที่ปรากฏในเรื่องแก้วหน้าม้ายกเว้นเวทมนตร์คือ เรือ พราหรือมีดโต้ และ กระท่าย เป็นของที่มีใช้อยู่แล้วในสังคมระดับชาวบ้าน ทั้งใช้ในครัวเรือน หรือเป็นของสำหรับอาชีพกสิกรรม ซึ่งต่างจากของวิเศษในวรรณกรรมจักร ๆ วงศ์ ๆ เรื่องอื่น ๆ เช่น ใช้เกือกแก้ว ไม้เท้า ยาทิพย์ ลักษณะดังกล่าวเป็นลักษณะเด่นทำให้เรื่องแก้วหน้าม้ามีความสำคัญต่อการจดจำเล่าขานและสืบต่อตราบมาถึงทุกวันนี้แล้วยังสะท้อนให้เห็นที่มาหรือกำเนิดของเรื่องนี้ได้ระดับหนึ่งว่ามาจากเรื่องของชาวบ้านภาคกลางนั่นเอง ลักษณะเด่นอีกประการหนึ่งของวิเศษเรื่องแก้วหน้าม้า คือ ใช้ของวิเศษด้วยกลวิธีการ"ล้อ" ของวิเศษในวรรณกรรมเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ที่นิยมกัน เช่น "เรือเหาะ" ล้อ"เกือกแก้ว" "พราโต้" ล้อ"พระขรรค์" ตามกระแสวรรณกรรมล้อเลียนสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นซึ่งสามารถสื่ออารมณ์ขันได้ดียิ่งโดยเฉพาะในบทละครนอก ทั้งยังสะท้อนที่มาของเรื่องได้ระดับหนึ่งว่า เป็นเรื่องของชาวบ้านภาคกลาง

ลักษณะเด่นด้านต่างๆของเรื่องแก้วหน้าม้า ในรูปแบบของกลอนบทละคร และกลอนสวด เป็นปัจจัยสำคัญ ทำให้เรื่องแก้วหน้าม้าได้รับความนิยมและแพร่หลายในยุคต่อมา ลักษณะเด่นดังกล่าวต่างจากแนวเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ทั่วไป คือ เป็นเรื่องที่มีตัวละครฝ่ายหญิงเป็นตัวเอกหรือตัวเดินเรื่อง และมีบทบาทเหนือชาย คือเป็นผู้ที่มีความเด็ดเดี่ยว กล้าหาญ ฉลาดรู้เท่าทันคน กล้าเผชิญปัญหา และใช้สติปัญญาในการแก้ปัญหา เป็นผู้มีวิริยะ อุตสาห ในขณะที่ยังตัวเอกฝ่ายชายจะเป็นผู้มีความฉลาดเฉลียวโลเล นอกจากด้านลักษณะนิสัยแล้ว ด้านรูปลักษณ์ชาติกำเนิดและสถานภาพทางสังคม ของพระเอก นางเอก ยังขัดแย้งหรือต่างกันอีกด้วย ทั้งลักษณะของตัวละคร ยังมีการปรับเปลี่ยนแทรกเสริมให้สอดคล้องกับประเภทของวรรณกรรมและยุคสมัย อนุภาคสำคัญด้านตัวละครที่ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ จดจำเล่าขานกันคือ ตัวละครหญิงกล้าบอกรักหรือเสนอตัวให้ฝ่ายชายก่อน อันเป็นการเบี่ยงเบนไปจากกรอบมาตรฐานของผู้หญิงในสังคมไทย ลักษณะดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า สังคมนั้นเป็นสังคมที่เคร่งครัดต่อจารีต ไม่อนุญาตให้หญิงเสนอความรักต่อชายก่อน ทั้งยังต้องสงบเสงี่ยมเจียมตัว และมีบทบาทเป็น

"ช่างทำหลัง" การที่นางแก้วแสดงพฤติกรรมดังกล่าวเท่ากับเป็นการท้าทายต่อกรอบจารีตที่เคร่งครัดนั้น ทั้งยังเป็นการสนองต่อความปรารถนาในจิตใจใฝ่ฝันของผู้หญิงทุกคน โดยมีนางแก้วเป็นตัวแทน

ส่วนบทบาทของนางแก้วในด้านความเฉลียวฉลาด รู้เท่าทันคน และองอาจกล้าหาญเหนือปิ่นทองและท้าวมงคลราชันั้น เป็นการสะท้อนให้เห็นบทบาทของสามัญชนที่เหนือต่อผู้มีอำนาจราชศักดิ์ ทั้งยังเป็นการเปิดช่องหรือหาทางออกของกฎเกณฑ์ที่สร้างความกดดันด้านความต่างด้านชนชั้นในสังคม โดยให้สามัญชนได้มีโอกาสตําหนิติเตียน ล้อเลียน หรือวิพากษ์วิจารณ์ ทั้งเสียดเย้ยเยาะหยันผู้มีอำนาจหรือบุคคลชั้นสูงอย่างตรงไปตรงมาโดยเฉพาะ สำนวนกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ ได้ปรับเปลี่ยนแทรกเสริมลักษณะนิสัยด้านยั่วล้อของนางแก้วต่อปิ่นทอง หรือให้เสนาพี่เลี้ยงตําหนิติเตียนปิ่นทองว่าเป็นผู้ซี้ชลาดตาขาว ส่วนสถานภาพและชาติกำเนิดของนางแก้วที่ต่ำต้อย ยากไร้ ทั้งรูปร่างลักษณะ ซึ่งในตอนจบกลายเป็นนางกษัตริย์ผู้มีรูปโฉมงดงามนั้นนับเป็นการหาทางออกให้กับความกดดันด้านเศรษฐกิจในการดำเนินชีวิตที่แร้นแค้น ทั้งระบายความคับข้องใจของผู้ที่มีรูปร่างลักษณะไม่งดงามมาให้เป็นที่ยอมรับของสังคม อันเป็นความเพื่อฝันที่ลี้ลับไปจากโลกความจริง

สรุปได้ว่า ลักษณะเด่นดังได้กล่าวมา ทำให้วรรณกรรมเรื่องแก้วหน้าม้าเป็น เรื่องที่ให้ความรื่นรมย์แก่ผู้อ่าน ผู้ฟัง และผู้ชม ทั้งยังทำหน้าที่เป็นทางออกของความกดดัน และความขัดแย้งของคนในสังคมอีกด้วยจนทำให้เป็น เรื่องที่ได้รับความนิยมและแพร่หลายสืบต่อมา

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย